

בני נוער וצעירים חרדים בסיכון - צרכים ומענים סקירת ספרות

אמיר פלק דנה ברנדר זהר אור שרביט

עריכת לשון: רונית כהן בן-נון
תרגום לאנגלית (תקציר): ברכה מרים ברוכוף
עיצוב גרפי: אפרת ספיקר

עורכת ראשית: רויטל אביב מתוק

המחקר הוזמן על ידי מינהל של"ם במשרד הרווחה והביטחון החברתי ומומן בסיועו

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל

ת"ד 3886 ירושלים 9103702

טלפון: 02-6557400

brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | טבת תשפ"ד | דצמבר 2023

רקע

בשנים האחרונות חלה עלייה ניכרת במודעות לקיומם של מצבי סיכון בקרב בני נוער וצעירים חרדים. הגוף הממשלתי המרכזי הממונה על מתן שירותים לבני נוער וצעירים בסיכון הוא מינהל של"ם במשרד הרווחה והביטחון החברתי. סקירה זו היא חלק ממחקר רחב יותר שהזמין המינהל ומטרתו לאפיין את בני הנוער והצעירים החרדים בסיכון, לבחון את צורכיהם ואת ההתאמות הנדרשות במענים הניתנים להם.

מטרה

לסקור את הידע העדכני על בני נוער וצעירים חרדים בסיכון, משני המינים, ולגבש הבנה מעמיקה יותר של ההיבטים האלה: הרקע להיווצרות מצבי סיכון בקרב בני נוער וצעירים חרדים, מאפייני האוכלוסייה וצרכיה, השירותים הניתנים לה מגופים שונים ומידת התאמתם לצרכיה וההתאמות הנדרשות כדי לספק לה מענה מקיף יותר.

שיטה

נסקרו מאמרים אקדמיים ודוחות מחקר שפורסמו בעשר השנים האחרונות ומתמקדים בבני נוער וצעירים חרדים בסיכון בישראל, בצד נושאים נוספים הרלוונטיים לסוגיה. הסקירה מתבססת גם על מידע מאתרים ממשלתיים, כתבות בעיתונות ואתרים של ארגוני חברה אזרחית.

ממצאים

נשירה ומצבי סיכון בקרב בני נוער וצעירים חרדים

לנשירה ממערכת החינוך תפקיד מרכזי בהיווצרות מצבי הסיכון בקרב בני נוער וצעירים חרדים, נוכח השפעותיה על מעמדו החברתי של הנוער ושל משפחתו. נשירה עלולה להוביל לשינויים בסממנים החיצוניים החרדיים, לניתוק מן הקהילה ומן המשפחה, לשוטטות, להתנהגות מינית בלתי הולמת ולעבריינות. עיקר הנשירה מתרחשת לקראת הלימודים בישיבה קטנה ובסמינר או במהלכם. שיעור הנשירה בקרב בני נוער וצעירים חרדים גבוה מזה של יהודים באוכלוסייה הכללית, במיוחד בקרב בנים. בשל הרגיעה של חרדים רבים מדיווח לרשויות, קשה לאפיין את היקף מצבי הסיכון באוכלוסיית היעד ולזהות מגמות על פני זמן. עם זאת יש מקום להניח שהיקף מצבי הסיכון עולה עם השנים.

גורמים, מאפיינים וצרכים של בני נוער וצעירים חרדים בסיכון

הגורמים השונים לנשירה ולמצבי סיכון פועלים לעיתים קרובות במשולב, באופן המאיץ את תהליך ההידרדרות. גורמים אלו כוללים, בין היתר, קושי בתפקוד המשפחתי; קושי במילוי דרישות מוסד הלימודים; הפרעות קשב וריכוז או לקויות למידה אחרות; חשיפה למנהגי החברה הכללית או לנוער חרדי במצבי ניתוק; והתמודדות עם פגיעות מיניות. נטען שהיחס של המשפחה והקהילה לבנות

שאינן עומדות בציפיות החברתיות נוקשה מן היחס לבנים. יוצאים בשאלה הם קבוצה נוספת שלה מאפייני סיכון ייחודיים הנוגעים ברובם לקושי להשתלב בחברה הכללית מבחינה חברתית ותעסוקתית.

ראיונות עם בני נוער וצעירים חרדים בסיכון מעידים על קושי להתמודד עם הסגרות של החברה החרדית, על צורך בתמיכה לא שיפוטית מצד מבוגרים בחייהם, על רצון להשתלב בחברה החרדית בצד אכזבה ופגיעה ממנה ועל תחושות כישלון נוכח חוסר הצלחה בניסיון לעמוד בציפיות הקהילה. בין הגורמים המסייעים להתמודדות עם מצבי הסיכון אפשר למנות משאבים אישיים כגון הערכה עצמית ותחושת שליטה, תמיכה הורית, תמיכה חברתית ותחושת שייכות לקהילה.

תוכניות ומענים לבני נוער וצעירים חרדים בסיכון

בשנים האחרונות מפעיל מינהל של"ם תוכניות שמטרתן לאתר את אוכלוסיית היעד ולטפל בה. משרדי ממשלה נוספים ועמותות שונות מפעילים אף הם תוכניות. מרבית התוכניות מנסות לבסס מעגלי תמיכה בקהילה ומעודדות השתלבות מחדש במוסדות לימוד, במשפחה ובקהילה. פעילותם של מענים רבים בשנים האחרונות אינה מתועדת דייה ואינה מלווה במחקרי הערכה.

אתגרים ודרכי התמודדות בטיפול בבני נוער וצעירים חרדים בסיכון

אחד האתגרים במענה לאוכלוסיית היעד הוא הקושי לאתר מקרי סיכון ומצוקה בקרב בני נוער וצעירים חרדים. כמו כן הטיפול בבני הנוער והצעירים כרוך בהתמודדות עם פערים בין השקפתם של המטופלים לזו של אנשי המקצוע. אתגרים נוספים כוללים בין היתר היעדר מענים מותאמים במוסדות חינוך ומיעוט מענים לבנות בחלק מן הרשויות המקומיות. מן הספרות עולות כמה דרכי התמודדות, חלקן כבר מיושמות על ידי מינהל של"ם, ובהן מושם דגש רב יותר על 'כשירות תרבותית' של המטופלים, על שיתוף פעולה עם מנהיגי הקהילה ועל שמירה על המעטפת המשפחתית והקהילתית של בני הנוער.

המלצות

- לשפר את המענים במוסדות הלימוד על ידי הדרכת צוותי חינוך, עיבוי המערך הייעוצי-טיפולי, מתן הדרכה וליוי להורים והמשך הפעלת תוכניות חונכות תוך בחינת המועילות שלהן
- לחזק את המודעות בקהילה למצבי הסיכון ולמענים המוצעים, תוך מעורבות מנהיגים ואנשי חינוך חרדים ושימוש בערוצי הפצת מידע ותכנים המותאמים לחרדים
- לחזק את המשאבים האישיים והחברתיים של אוכלוסיית היעד, ובפרט שימור הקשר עם ההורים וחיזוק תחושת השייכות לקהילה באמצעים מגוונים, כגון תוכניות למעורבות קהילתית
- לפעול להגברת ההתאמה התרבותית במענים השונים על ידי הכשרת אנשי המקצוע והגברת הכשירות התרבותית שלהם וביסוס מנגנונים לשיתוף פעולה עם מנהיגי הקהילה
- לגבש מענה מותאם למצוקותיהם של בני נוער וצעירים להט"ב
- לשקול הקמת גוף ממשלתי מתכלל לטיפול בבני נוער וצעירים חרדים בסיכון אשר יגבש מטרות ויעדי-על לכלל המענים בתחום, בהסתמך על הגדרה מוסכמת לאוכלוסיית היעד, ויהיה אמון על ריכוז שוטף של נתונים בנוגע להיקף אוכלוסיית בני הנוער והצעירים החרדים בסיכון, מאפייניה והמענים המוצעים לה

תוכן עניינים

1	1. מבוא
1	1.1 רקע
1	1.2 מבנה הדוח
2	2. מטרת הסקירה
2	3. שיטה
3	4. בני נוער וצעירים חרדים בסיכון: ההקשר החברתי
3	4.1 מאפיינים ומגמות בחברה החרדית
9	4.2 בני נוער וצעירים בסיכון
12	4.3 סיכום
13	5. מאפיינים וצרכים של בני נוער וצעירים חרדים בסיכון
13	5.1 מאפיינים בהידרדרות של בני נוער למצבי סיכון
21	5.2 חוויות וצרכים של בני נוער בסיכון
22	5.3 גורמי חוסן המסייעים בהתמודדות עם מצבי סיכון
24	5.4 יציאה בשאלה והקשיים המתלווים אליה
25	5.5 סיכום
27	6. מיפוי תוכניות ומענים עבור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון
27	6.1 מענים בתחום החינוך למניעת נשירה ולהתמודדות עימה
28	6.2 מענים בקהילה לבני נוער חרדים בסיכון
31	6.3 מענים המיועדים לצעירים בני 18 ויותר
32	6.4 סיכום
33	7. אתגרים בטיפול בבני נוער וצעירים חרדים בסיכון ודרכי התמודדות עימם
33	7.1 אתגרים באיתור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון
34	7.2 אתגרים ודילמות בטיפול רגשי באוכלוסייה החרדית
36	7.3 אתגרים בהפעלת תוכניות חינוך, טיפול והכשרה
37	7.4 לגשר על הפערים: דרכי התמודדות
41	7.5 סיכום

42	8. מגבלות הסקירה
43	9. סיכום והמלצות
43	9.1 סיכום
44	9.2 המלצות
47	עוד פרסומים של המכון בנושא
48	מקורות
61	נספח א: הרחבה בנושא תעסוקה וניעות באוכלוסייה החרדית
64	נספח ב: מענים הניתנים על ידי משרדי ממשלה וארגוני חברה אזרחית

1. מבוא

1.1 רקע

המודעות לקיומם של מצבי סיכון בקרב בני נוער וצעירים חרדים עלתה עלייה ניכרת בשנים האחרונות, הן של מנהיגים ואנשי חינוך חרדים הן של רשויות המדינה. עם השנים חלה עלייה בנכונות של גורמים בציבור החרדי לפנות לרשויות לצורך סיוע, והחלו לפעול תוכניות מגוונות עבור אוכלוסייה זו. הגוף הממשלתי המרכזי הממונה על מתן שירותים לבני נוער וצעירים בסיכון הוא משרד הרווחה והביטחון החברתי (להלן: משרד הרווחה). מינהל של"ם במשרד מופקד על שירותי טיפול ופיקוח חברתי על אוכלוסיות המצויות בקצה רצף הסיכון, ובין יחידותיו נכללים השירות לנער צעירים וצעירות, שירות המבחן לנער, רשות חסות הנוער ותוכנית יתד (התוכנית הלאומית לקידום צעירים וצעירות במצבי סיכון). ביחידות אלו מטופלים גם בני נוער וצעירים חרדים במצבי סיכון, חלקם במסגרת תוכניות המיועדות במיוחד לאוכלוסייה זו.

תופעת בני הנוער והצעירים בסיכון מקרב האוכלוסייה החרדית זוכה בשנים האחרונות להתייחסות ממקורות מגוונים, ובכללם מאמרים אקדמיים ותחקירים עיתונאיים. מכאן עולה הצורך בסקירה רחבת היקף אשר תאגד את הידע הקיים ותשמש בסיס לחשיבה על התאמת מענים לאוכלוסייה זו. סקירה זו היא חלק ממחקר רחב יותר, בהזמנת מינהל של"ם, שמטרתו לאפיין את אוכלוסיית בני הנוער והצעירים החרדים בסיכון, את צורכיהם ואת המענים הניתנים להם. בעוד הסקירה מתמקדת בספרות הקיימת, רכיבים נוספים במחקר יכללו מידע עדכני שייאסף מן השטח בראיונות, בסקרים ובניתוח נתונים מנהליים.

1.2 מבנה הדוח

פרק 4 מספק מידע כללי הנחוץ להבנת תופעת בני הנוער והצעירים החרדים בסיכון. הפרק סוקר מאפיינים ומגמות בולטים בחברה החרדית, ולאחר מכן מגדיר ומתאר את תופעת בני הנוער והצעירים בסיכון בהתייחס לביטוייה בחברה החרדית.

פרק 5 מתמקד במאפיינים ובצרכים של בני נוער וצעירים חרדים בסיכון ובגורמים להיקלעותם למצבי הסיכון ומתאר גורמי חוסן המסייעים להם בהתמודדות. בתוך כך הפרק מרחיב על חוויות וקשיים של היוצאים בשאלה, כלומר מי שבחרו שלא להשתייך עוד לחברה החרדית (להלן גם: יוצאים).

פרק 6 מציג מיכוי של תוכניות ומענים קיימים עבור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון.

פרק 7 מתמקד באתגרים מרכזיים במתן מענה לצורכי האוכלוסייה הנדונה ובדרכי התמודדות עימם.

פרק 8 מפרט את מגבלות הסקירה.

פרק 9 מסכם את הסקירה ומציג המלצות יישומיות.

2. מטרת הסקירה

לסקור את הידע העדכני על בני נוער וצעירים חרדים במצבי סיכון, משני המינים, ולגבש הבנה מעמיקה יותר של ההיבטים האלה: הרקע להיווצרות מצבי סיכון בקרב בני נוער וצעירים חרדים, מאפייני האוכלוסייה וצרכיה, השירותים הניתנים לה מגופים שונים ומידת התאמתם לצרכיה וההתאמות הנדרשות כדי לספק לה מענה מלא יותר.

3. שיטה

נסקרו מאמרים אקדמיים, דוחות מחקר ומאמרי דעה שפורסמו בעשר השנים האחרונות ומתמקדים באוכלוסיית בני הנוער והצעירים החרדים במצבי סיכון בישראל. כמו כן נסקרו מאמרים בנושאים נוספים אשר יש באפשרותם ללמד על מאפיינים ומגמות מרכזיים בחברה החרדית. הסקירה מתבססת גם על מידע מאתרים ממשלתיים, כתבות בעיתונות ואתרי ארגוני חברה אזרחית הפועלים למען אוכלוסייה זו. המידע בעיקרו נאסף בשנת 2022. מקורות בעברית אותרו באמצעות מנוע החיפוש Google ומאגר כלי המחקר של מכון הנרייטה סאלד ושימוש במונחים רלוונטיים, כגון "חרדים", "החברה החרדית", "נוער חרדי בסיכון", "נשירה בחברה החרדית" ו"תעסוקת חרדים". המידע ממאמרים באנגלית אותרו באמצעות מנוע החיפוש Google Scholar ושימוש במונחים כגון "at-risk youth / adolescents", "school dropouts" ו-"sexual abuse" בשילוב עם המונח "ultra-orthodox". נוסף על כך אותרו מאמרים מתוך אוגדן ביבליוגרפי של מקורות העוסקים בחקר החברה החרדית בישראל שפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה (קפלן ובכר, 2022). בשל פער בין הספרות הקיימת ובין הפעילות הענפה בתחום של מינהל של"ם נעשו השלמות של מידע בהתבסס על מסמכים פנימיים שלא פורסמו והועברו לצוות המחקר על ידי המינהל.

4. בני נוער וצעירים חרדים בסיכון: ההקשר החברתי

4.1 מאפיינים ומגמות בחברה החרדית

במשך השנים הולך וגדל שיעורה של האוכלוסייה החרדית בכלל אוכלוסיית ישראל. בשנת 2022 מנתה האוכלוסייה החרדית כ-1,280,000 נפש, שהם כ-13% מאוכלוסיית המדינה, והיא צפויה לגדול עד לכדי 16% מאוכלוסיית המדינה בשנת 2030. קצב הגידול שלה הוא כ-4.2% בשנה לעומת 1.4% באוכלוסייה היהודית שאינה חרדית (מלאך וכהנר, 2022). הגידול המהיר של האוכלוסייה החרדית משפיע על מעמדה בחברה הישראלית ומוביל את מעצבי המדיניות להקנות תשומת לב רבה יותר למאפייניה הייחודיים ולתהליכים המתרחשים בתוכה.

עם השנים החברה החרדית נעשית מגוונת יותר. חלים בה שינויים בתחומי ההשכלה, התעסוקה, ותרבות הפנאי, באופן המקשה לאפיין אותה כמכלול (כהנר, 2020). בצד זאת אפשר לתאר אותה כחברה קולקטיבית דתית שבה ההלכה מבנה את החוקים, הנורמות והערכים (דיין, 2017; קלי ואח', 2019). כדי לשמר את הערכים החשובים לה, היא נוטה לקיים אורח חיים נבדל מן החברה הכללית. מרבית החרדים מתגוררים בשכונות נפרדות, והקהילה נוטה להסתמך על ערוצים פנימיים להעברת מידע, ובכלל זה על אמצעי תקשורת משלה (בראון, 2021).

למשפחה ערך מרכזי מאוד בחברה החרדית, והיא נתפסת ככלי המרכזי להעברת המסורת לדור הבא (Rosenthal & Roer-Strier, 2006). חרדים לרוב מתחתנים ויולדים ילדים בגיל צעיר יותר מיהודים באוכלוסייה הכללית, והאוכלוסייה החרדית מתאפיינת בפריור גבוה של 6.5 ילדים לאישה (גורדון, 2022; מלאך וכהנר, 2022). הציבור החרדי מקנה ערך גבוה לחינוך הילדים, בדגש על ציות למבוגרים ועל הנחיות ברורות של מותר ואסור (Nadan & Ganz, 2018).

תפקידי המגדר בחברה החרדית מנתבים גברים ונשים למסלולי חיים נפרדים שמטרתם לשרת את הערכים של לימוד תורה וקיום משפחה: מגברים מצופה להקים משפחה ולהשקיע כמה שנים בלימודים בישיבה, ואלו מהם המקדישים את עיקר חייהם ללימוד תורה זוכים להערכה רבה. תפקידן העיקרי של הנשים הוא הקמת משפחה ותחזוקתה, ולשם כך מצופה מהן להתחתן בגיל צעיר, ללדת ילדים רבים ולעיתים אף לפרנס את המשפחה. השידוך הוא תחנה חשובה בחייהם של נשים וגברים כאחד, ויש לו השפעה רבה על מעמדם החברתי (כהנר, 2020; קלי ואח', 2019).

4.1.1 תת-קבוצות בחברה החרדית

החברה החרדית מורכבת משלושה זרמים עיקריים הנבדלים זה מזה באופן החינוך, בלבוש, בפתיחות לחברה הכללית, ביחס לעבודה וברמת הקהילתיות (בראון, 2021; קלי ואח', 2019):

הזרם הליטאי מתאפיין הן בתפיסה הרואה בלימוד תורה דרך חיים מועדפת לגברים הן בהתנגדות עזה לשירות צבאי. שיעור התעסוקה בקרב גברים ליטאים נמוך משיעור התעסוקה בקרב נשים ליטאיות ובקרב נשים וגברים מזרמים אחרים (גורדון, 2022; זופניק, 2022). מסיבה זו נשים רבות עובדות ובכך מאפשרות לבעליהן להקדיש את זמנם ללימודים.

הזרם החסידי מתאפיין באדיקות דתית ובקהילתיות הדוקה, והוא מחולק לחצרות בראשות אדמו"ר אשר מספקות לחבריהן את כל צורכיהם החברתיים והדתיים. מרבית הגברים מתחילים לעבוד לאחר כמה שנים בישיבה, לעיתים קרובות בעבודות בעלות אופי דתי, ומרבית הנשים מתמקדות בטיפול במשפחה (קלי ואח', 2019). שיעור התעסוקה בקרב הנשים נמוך משיעור התעסוקה של נשים בזרמים האחרים, וכמו כן גילי הנישואין והלידה הראשונה נמוכים מאלו בשאר הזרמים (גורדון, 2022).

הזרם הספרדי, המבוסס על קהילות יוצאי ארצות האסלאם, מתאפיין בחרדיות "רכה" המתבטאת במעורבות רבה יותר בחברה הכללית (ליאון, 2014). גילי הנישואין והלידה הראשונה מאוחרים מאלו של הזרמים האחרים, ושיעור התעסוקה גבוה יותר (גורדון, 2022). באופן כללי ההפרדה הקהילתית בין חרדים לדתיים ומסורתיים בולטת פחות בזרם הספרדי (כהנר, 2020). הקהילה הספרדית נתפסת על ידי חלקים מן הציבור החרדי כבעלת מעמד נמוך מזה של הקהילות האשכנזיות (קלי ואח', 2019).

בסקר שבוצע במכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2020 והתבסס על מדגם מייצג של 1,010 משיבים מן האוכלוסייה החרדית, 35% מן המשיבים הגדירו עצמם ליטאים, 31% הגדירו עצמם חסידים, 26% הגדירו עצמם ספרדים ו-8% הגדירו עצמם "אחר" (כהנר, 2020).

בצד שלושת הזרמים העיקריים חשוב לציין שתי קבוצות המצויות בייצוג יתר בקרב בני נוער וצעירים חרדים בסיכון (שהינו-קסלר ואח', 2021):

עולים / תושבי חוץ מארצות המערב שהגיעו לישראל יחד עם משפחתם, או שהגיעו לבדם, כדי ללמוד בארץ. העולים נוטים לאמץ אורח חיים המשלב מאפיינים מודרניים בהיבטים כגון לבוש, לימודים אקדמיים ורכישת מקצוע. רבים מהם חשים ניכור כלפי החברה החרדית בארץ, ולעיתים הם אינם מכירים לעומק את כללי ההתנהגות המקובלים בה (קלי ואח', 2019).

ילדיהם של חוזרים בתשובה אשר זהותם מורכבת מרבדים חילוניים ומסורתיים בצד הרכיב החרדי (בראון, 2021; קלי ואח', 2019). משפחות רבות של חוזרים בתשובה מתקשות להשתלב בקהילות של חרדים מלידה, ועם השנים משפחות אלו מתהוות לכדי קהילה נפרדת בעולם החרדי. קשייהם של החוזרים בתשובה נובעים מהיעדר ייחוס משפחתי ומחוסר היכרות עם כללי ההתנהגות והלבוש. חלקם שומרים על קשר עם משפחתם הלא-חרדית ומשמרים היבטים בזהותם מן התקופה שלפני החזרה בתשובה, והדבר מפחית את תחושת השייכות של ילדיהם לחברה החרדית (בראון, 2021).

4.1.2 חינוך והשכלה

מערכת החינוך לבנים מתחילה בגיל 3 בגן הילדים או בחדר וממשיכה מכיתה א' עד ח' בתלמוד תורה. היקף לימודי הליבה בתלמוד התורה משתנה על פי זרם החינוך, אך לרוב הם מתבצעים אחר הצהריים על ידי מורים שלא הוכשרו פורמלית למקצועות הלימוד. בגילי התיכון (14–17) מרבית הבנים עוברים לישיבה קטנה, ובה הלימודים מוקדשים ללימודי קודש. הישיבה הקטנה היא מוקד החיברות (סוציאליזציה) של הנער החרדי מבחינה לימודית ודתית, ומיוחסת לה חשיבות רבה. להשתלבותו של הנער בישיבה הקטנה יש השפעה רבה על סיכוייו להתקבל לישיבה גבוהה לאחר שלוש שנות לימודים (בארט ואח', 2020). הלימודים בישיבה הקטנה תובעניים, הן מבחינה קוגניטיבית הן מבחינת הדרישות הדתיות. חלק מן הישיבות הן במתכונת פנימייה וחלקן האחר אינן במתכונת פנימייה (מלחי, 2020).

בצד הישיבה הקטנה, כ-20% מן הבנים החרדים בגילי התיכון לומדים במוסדות אחרים, כגון ישיבות תיכוניות המשלבות לימודי חול עיוניים, ישיבות "מכילות" המיועדות לנוער שלא התאים לישיבה קטנה רגילה, בתי ספר מקצועיים-טכנולוגיים לחרדים בפקוח משרד החינוך או זרוע העבודה במשרד הכלכלה והתעשייה או מוסדות המיועדים לנוער נושר במסגרת קידום נוער (בארט ואח', 2020; מלחי, 2020).

מערכת החינוך לבנות מתחילה בגן הילדים וממשיכה בבתי ספר יסודיים שבהם לומדות הבנות לימודי ליבה מלאים, נוסף על לימודי קודש. לימודי התיכון מתקיימים בסמינר במשך ארבע שנים (כיתות ט'-י"ב), ואחריהן רבות מן הבנות ממשיכות ללימודי הכשרה מקצועית בסמינר (כיתות י"ג-י"ד). יש פערים בין הסמינרים ברמת הלימודים וברקע של התלמידות המתקבלות אליהם. חלק מן הסמינרים מאפשרים להיבחן בבחינת הבגרות או במבחנים שווי-ערך למבחני הבגרות של מכון סאלד (בארט ואח', 2020). אף על פי שבעבר הסמינרים התמקדו בהקניית הכשרה להוראה, עם השנים נוצר גיוון בתחומי העיסוק של נשים חרדיות, ובהתאם לכך נפתחו בסמינרים מגמות בתחומים נוספים, כגון הנדסאות תוכנה ועיצוב גרפי (קסיר (קלינר), 2019). בכללותה, מערכת החינוך לבנות שמה דגש רב על משמעת ועל טיפוח ערכי צניעות (קלי ואח', 2019).

הישגי האוכלוסייה החרדית בתחום החינוך וההשכלה במקצועות שאינם לימודי קודש נמוכים מאלו של יהודים שאינם חרדים, לפי הסטנדרטים המקובלים בחברה הכללית. פערים אלו באים לידי ביטוי בציוני המיצ"ב (קסיר (קלינר), 2019), באחוזי הזכאות לתעודת בגרות (מלאך וכהנר, 2022), בשיעור בעלי ההשכלה האקדמית (קסיר (קלינר) ורומנוב, 2018) ובציוני בני נוער וצעירים בסקר מיומנויות (PIAAC) (קסיר (קלינר), 2020). בכל הפרמטרים הללו, נתוני ההשכלה הממוצעים בקרב בנות ונשים חרדיות גבוהים מאלו של בנים וגברים (מלאך וכהנר, 2022; קסיר (קלינר) ורומנוב, 2018; קסיר (קלינר), 2019; קסיר (קלינר), 2020).

למרות פערים אלו, למערכת החינוך החרדית יתרונות מנקודת ראות פנים-חרדית: היא מצליחה להקנות למרבית התלמידים חיבורות לאורח החיים החרדי ולספק להם את המוטיבציה ואת הרגלי הלימוד הנחוצים ללימודי המשך תורניים בקרב בנים וללימודים על-תיכוניים בקרב בנות. מעמד המורה גבוה, יש אווירה של משמעת וככל הנראה היקף מקרי האלימות נמוך מבחברה הכללית (בארט ואח', 2020).

במשך השנים חלו שינויים בהישגים ובשאיפות של בוגרי מערכת החינוך החרדית. מספר הסטודנטים החרדים הלומדים במוסדות אקדמיים הוכפל ביותר מפי שלושה בין השנים 2010 ל-2022, וגם שיעורי הנשירה מן הלימודים האקדמיים פחתו. כמו כן בין השנים 2014 ל-2021 חלה עלייה של יותר מ-60% ברישום של חרדים ללימודי הכשרות טכנולוגיות. העלייה בהיקפי הרישום ללימודים אקדמיים משותפת לגברים ולנשים, וכך גם העלייה בהיקף הרישום ללימודים מקצועיים (מלאך וכהנר, 2022). בין היתר העלייה נובעת ממדיניות הממשלה לעידוד שילוב חרדים בלימודים אקדמיים ובהכשרות מקצועיות, המתבטאת בהנחות ניכרות בשכר הלימוד ובהקמת קמפוסים נפרדים המותאמים לאורח החיים החרדי (מלאך, 2018).

4.1.3 עוני ותעסוקה

שיעורי העוני באוכלוסייה החרדית גבוהים משיעורי העוני באוכלוסייה הכללית: בשנת 2019 חיו 51% מן החרדים מתחת לקו העוני לעומת 22% בכלל האוכלוסייה בישראל. אפשר לייחס את ממדי העוני הגבוהים למאפייני החברה החרדית, ובכללם ריבוי

ילדים במשפחה, העדפת לימודי קודש על פני לימודי ליבה במערכת החינוך לבנים ושיעורי תעסוקה נמוכים בקרב גברים חרדים (מלאך וכהנר, 2022).

שיעור התעסוקה של **גברים חרדים** עלה עלייה ניכרת משנת 2003 ועד לשנת 2015, ומשנה זו התייצב (מלאך וכהנר, 2022). למרות העלייה בשיעור התעסוקה, רבים מן הגברים שהשתלבו בשוק העבודה הועסקו במשרות חלקיות אשר יכולת ההשתכרות מהן נמוכה (קסיר (קלינר) ורומנוב, 2018). יכולתם של גברים חרדים להשתלב בשוק העבודה מוגבלת עקב מחסור במיומנויות יסוד, פערים תרבותיים המקשים על שילוב בענפים עתירי שכר ושיעור נמוך של מסיימי לימודים אקדמיים או טכנולוגיים. יש להביא בחשבון שהפטור משירות צבאי המוענק לגברים חרדים מותנה בכך שיימנעו מעבודה ומרכישת השכלה שאינה תורנית עד גיל 24, ועקב כך צעירים רבים אינם מתפרנסים או רוכשים כישורים רלוונטיים (פלג-גבאי, 2022). בקרב **נשים חרדיות** חלה עלייה רציפה בשיעור התעסוקה משנת 2003 ואילך (מלאך וכהנר, 2022), ועדיין מרבית החרדיות עובדות בשכר נמוך מזה של יהודיות שאינן חרדיות, ורבות מהן מועסקות במשרה חלקית (קסיר (קלינר), 2019).

תמונת המצב המתוארת לעיל מעידה על מיעוט האפשרויות העומדות בפני צעירים חרדים המעוניינים לבנות את עתידם מחוץ לעולם הישיבות. עם זאת העלייה בהיקף הפניות של חרדים ללימודים מקצועיים ואקדמיים עשויה להביא לשינוי בתמונת המצב בעתיד (להרחבה בנושא תעסוקה וניעות באוכלוסייה החרדית ראו נספח א).

4.1.4 רווחה ואיכות חיים

אף על פי שכלי המדידה הסטנדרטיים מצביעים על עוני נרחב באוכלוסייה החרדית, קסיר (קלינר) ואח' (2017) טוענים שכלים אלו אינם משקפים נכון את תחושות הרווחה והעוני בקרב חרדים. לראייה, שיעור החרדים **שחיים** עניים עומד על 8% בלבד ודומה לזה של יהודים לא חרדים (קסיר (קלינר), 2019). את הפער בין שיעורי העוני האובייקטיבי לסובייקטיבי אפשר להסביר, בין היתר, בחשיפה מועטה של חרדים לרמת החיים החומרית באוכלוסייה הכללית, בנורמות של הסתפקות במועט ובדפוסי צריכה המאפשרים רמת חיים סבירה בהינתן הכנסה נמוכה (קסיר (קלינר), 2019). כאמור יש להביא בחשבון שהציבור החרדי בוחר במועד באורח חיים המקנה עדיפות ללימוד תורה ולמשפחה גדולה ורואה בהם בסיס לחיים בעלי משמעות וסיפוק, ובמידה מסוימת אפשר להמשיג את העוני הרווח באוכלוסייה החרדית ככזה הנובע מבחירה (קסיר (קלינר) ואח', 2017).

את היעדר תחושת העוני אפשר להסביר גם בחיי הקהילה ההדוקים בחברה החרדית אשר מבנים נורמות של עזרה לזולת וערבות הדדית (מלחי, 2018). מעיבודים שנעשו לנתוני הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עולה כי 89% מן החרדים תורמים כסף למטרות שונות ו-38% מדווחים על פעילות התנדבות, בעוד האחוזים בקרב חילונים עומדים על 54% ו-21%, בהתאמה. אחוז גבוה יותר מן החרדים גם מקבלים סיוע במוצרים, והדבר מעיד על נכונות להיעזר בקהילה (קסיר (קלינר) ואח', 2017).

באופן כללי חרדים מתאפיינים ברמות גבוהות יותר של רווחה נפשית ושיעור רצון מן החיים מאלו של קבוצות אחרות באוכלוסייה היהודית בישראל (Russo-Netzer et al., 2023). נוסף על ההשפעה המיטיבה של קשרי הקהילה החזקים בחברה החרדית, נטען שהפער נובע מפרקטיקות המקדמות תחושות חיוביות (Levin, 2011). בפרט, תפילות וברכות מובילות לתחושה של הכרת תודה, קרי הכרה בתוצאה חיובית שנגרמת ממקור חיזוני ותחושת הודיה על כך (Nelson & Lyubomirsky, 2016; Russo-Netzer et al.).

al., 2023). בהקשר זה יצוין כי הספרות הבין-לאומית מצביעה על קשר חיובי בין הכרת תודה ובין שביעות רצון מן החיים ורווחה נפשית (Margolis & Lyubomirsky, 2018).

מדד איכות החיים (מדד קסיר-רומנוב) בוחן את איכות החיים בקבוצות שונות בחברה הישראלית על פי תחומים שונים, בשילוב כלים אובייקטיביים וסובייקטיביים. המדד לשנת 2019 הצביע על ציון משוקלל של 0.64 ליהודים חרדים (בסולם 0-1), נמוך במעט מן הציון של יהודים לא חרדים (0.71) וגבוה בהרבה מן הציון של הערבים (0.16). התחומים שבהם היה הציון של חרדים גבוה במידה רבה מזה של יהודים שאינם חרדים היו בריאות, רווחה אישית וחיי משפחה וחיי קהילה וחברה, והתחומים שבהם היה הציון של חרדים נמוך במידה רבה מזה של יהודים שאינם חרדים היו השכלה, הכנסה ותעסוקה (קסיר (קלינר) ורומנוב, 2019).

4.1.5 שירות צבאי ואזרחי של גברים חרדים

בשנת 2019 התגייסו לצה"ל כ-12% מן הבנים בוגרי מערכת החינוך החרדית לעומת 69% מן הבנים בכלל האוכלוסייה היהודית (כהנר ומלאך, 2021; מלחי, 2021). במשך השנים הוקמו מסלולי שירות ייעודיים לגברים חרדים במטרה להגדיל את שיעורי הגיוס באוכלוסייה החרדית ולקדם את תהליך השתלבותם בחברה הישראלית.¹

השירות הצבאי הייעודי לחרדים מתבצע בשני מסלולים עיקריים (אלמסי, 2018): **נצח, תומר וחץ (להלן: "נצח") ושח"ר (שילוב חרדים). מסלול "נצח"** מיועד לגברים בני 18-21 ומורכב משירות של שנתיים בתפקידי לוחמה או תומכי לחימה, ולאחר מכן שירות של שנה לכל היותר לצורך השלמת השכלה, רכישת מקצוע או חזרה לשיבה. **מסלול "שח"ר"** מיועד לגברים בני 21-28 ולגברים נשואים בכל גילי השירות וכולל שירות מלא המשלב רכישת מקצוע. השירות כולל מכינה להשלמת ידע בסיסי באנגלית ובמתמטיקה, הכשרה מקצועית ושירות בתפקיד המקנה ידע וניסיון רלוונטיים לשוק התעסוקה. שני המסלולים מותאמים לאורח חיים דתי באופן המחייב את המשרתים בהם.

באופן כללי מרבית הציבור החרדי והנהגתו מתנגדים לגיוס של חרדים לצה"ל, בעיקר בשל הרצון להקדיש את עיקר הזמן ללימודי תורה והאיום של השירות על אורח החיים החרדי. העמדות כלפי השירות הצבאי מתונות יותר בקרב ספרדים, משפחות של חוזרים בתשובה ומשפחות של עולים חדשים. מרבית החרדים שמתגייסים רואים בשירות הצבאי אמצעי לקידום אישי ומקצועי, ובפרט המתגייסים במסלול שח"ר שרובם נשואים (מלחי, 2018). ואכן יש עדויות לתועלות חומריות ותעסוקתיות מן השירות הצבאי, הן במסלול שח"ר הן במסלול נצח (מלחי, 2017; מלחי, 2018).

בין שנת 2007 לשנת 2014 חלה אומנם עלייה בהיקף החרדים המתגייסים לשירות צבאי, אולם החל משנת 2014 נבלמה מגמת העלייה ואף חלה מאז ירידה במספר המתגייסים. הירידה מיוחסת, בין היתר, להתנגדות בציבור החרדי ולהפחתת מאמצי הגיוס מצד הצבא (כהנר ומלאך, 2021).

¹ נשים חרדיות מקבלות פטור משירות צבאי על בסיס אמונה דתית, ולא נעשה מאמץ לגייסן. הכוונת היא של שירות צבאי כמענה לצרכים של צעירים בסיכון מרקע חרדי יידון בפרק 7.

השירות האזרחי המיועד לחרדים הוא מסלול חלופי לשירות הצבאי. הוא נועד לשלב גברים חרדים בתפקידי התנדבות שונים, ובכך לחזק את הזיקה שלהם לחברה הישראלית, לאפשר להם לתרום לחברה מבלי לפגוע בצביון חייהם ולבסס את הכישורים הנחוצים להם להשתלבות בשוק העבודה ובלמודים. המסלול פתוח בפני בני 21–28 וכולל התנדבות בארגונים ממשלתיים ובעמותות שונות. מחקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה העלה כי מרבית החרדים בשירות האזרחי מתנדבים במסגרות בקהילות החרדיות עצמן, וכי השירות לא מסייע להם להשתלב בשוק העבודה (מלחי, 2019). מאז שנת 2011 חלה מגמת ירידה במספר החרדים המתנדבים לשירות האזרחי, ובשנת 2021 עמד מספר המתנדבים על פחות מ-600 (מלאך וכהנר, 2022).

4.1.6 היבטים ערכיים ותרבותיים בחברה החרדית

כפי שיוסבר בהמשך, החברה החרדית עוברת תהליך התגוננות ושינוי, ואנשים המשתייכים אליה מאמצים השקפות שונות (דיין, 2017; כהנר, 2020). עם זאת אפשר לאפיין את הזרמים המרכזיים בתוכה נוכח כמה היבטים ערכיים ותרבותיים:

קולקטיביזם. בהבחנה בין חברות אינדיווידואליסטיות לקולקטיביסטיות (Hofstede, 1980), החברה החרדית נוטה לצד הקולקטיביסטי. כאמור החברה החרדית מקנה חשיבות רבה לקשרי משפחה וקהילה, ומצפים מחבריה להעדיף את התכלית החברתית של לימוד תורה וקיום המשפחה על פני מימוש עצמי פרטי (גרשוני וטאוב, 2021). מאחר שהפרט נתפס כחלק מקהילה, ערכים אינדיווידואליסטים כגון אוטונומיה ומימוש זכויות הפרט מקבלים חשיבות משנית (דיין, 2017).

עדיפות לשימור על פני פתיחות לשינוי. תאוריית הערכים של שוורץ מגדירה עשרה ערכים אוניברסליים העומדים בבסיס התנהגות האדם והחברה. כמה מערכים אלו ממוקמים על ציר שנע בין שימור (מסורת, קונפורמיות, ביטחון) לפתיחות לשינוי (הכוונה עצמית, הדוניזם, גריו) (Schwartz & Sortheix, 2018). למרות השינויים המתחוללים בחברה החרדית, אפשר למקם את הרכיב הדומיננטי בה בקצה השימור (דיין, 2017). החברה החרדית מקנה כבוד רב לסמכות של מנהיגי הקהילה, והיא נוטה להיבדלות מן החברה הכללית כדי לשמור על אורח חייה.

חיפוש אחר רוחניות ומשמעות. החברה החרדית מקנה ערך רב לחיים של רוחניות, הכוללים את התחושה של היות חלק ממהו גדול יותר מן ה"כאן ועכשיו" (Yaffe, 2020). בין היתר, הדגש על צניעות והנכונות להסתפק במועט הם ביטוי לחיפוש אחר חיים של רוחניות ומשמעות.

ככל שאדם מתאים בהשקפתו הערכית לחברה שבה הוא חי, כך תחושת הרווחה שלו גבוהה יותר (Schwartz & Sortheix, 2018). מחקרים שנערכו בקרב חרדים בישראל מצביעים על תחושות חיוביות יותר בקרב מי שאימצו ערכי קונפורמיות, הקנו חשיבות מועטה לערכי הכוונה עצמית והקנו לחיפוש אחר משמעות חשיבות רבה מן החיפוש אחר אושר מידי (זילברפלד, 2010; Russo-Netzer & Bergman, 2020).

4.1.7 מגמות מודרניזציה בחברה החרדית

בשני העשורים האחרונים חווה החברה החרדית תהליך של היפתחות הדרגתית כלפי החברה הכללית (בראון, 2021). היפתחות זו נובעת מירידה בכוחם של הרבנים הבכירים, מיציאה גוברת לשוק העבודה וללימודים אקדמיים ומהתפתחות תרבות הצריכה

הפנאי. כך, לדוגמה, בעשור האחרון חלה עלייה חדה בהיקף השימוש באינטרנט בקרב חרדים: בשנים 2020–2021 השתמשו 66% מן הבוגרים החרדים באינטרנט לעומת 28% בלבד בשנים 2009–2010. כמחצית מן הגולשים החרדים באינטרנט משתמשים ברשתות חברתיות, נתון המעיד על חדירתן הניכרת לעולם החרדי (כהנר, 2020; מלאך וכהנר, 2022).

תהליכים אלו מובילים לגיוון קהילתי וחברתי של העולם החרדי, ובכלל זה להתבססותה של "חרדיות מודרנית" המאופיינת בסגנון חיים מודרני וישראלי, מבלי לעזוב את החברה החרדית. סקר שערך בשנת 2017 המכון הישראלי לדמוקרטיה העלה כי כ-40% מן הבוגרים החרדים מגדירים עצמם חרדים מודרניים, לפחות ברמה מסוימת (כהנר, 2020).

בקרב חרדים המגדירים עצמם מודרניים יש ייצוג רב לזרם הספרדי, בצד אשכנזים מן הזרם הליטאי.² חרדים מודרניים מתאפיינים בשיעורי ילודה נמוכים יחסית לכלל האוכלוסייה החרדית, בשיעור גבוה של בעלות על רכב ודירה גדולה ובחשיפה רבה יותר לתרבות הפנאי של החברה הכללית, והם נוטים לעמדות חיוביות יותר כלפי הכנסת לימודי ליבה למערכת החינוך והשתלבות בעבודה ובלימודים אקדמיים (כהנר, 2020). החשיפה לחברה הכללית מאפשרת כניסת קולות מגוונים לשיח הפנים-חרדי ומקנה מקום נרחב יותר לערכים כגון זכויות הפרט והגשמה עצמית (דיין, 2017). בין היתר, השינוי בשיח הוא אחד הגורמים להגדלת המודעות בציבור החרדי להימצאותם של בני נוער חרדים במצבי סיכון (סבן, 2020).

למרות כל זאת, מרבית החרדים המודרניים רואים בלימוד התורה ייעוד ראשון במעלה ותופסים את הלימודים בישיבה כאפשרות המועדפת עבור בני נוער וצעירים (דיין, 2017). כמו כן אף שהשתנות השיח הפנים-חרדי מובילה לתשומת לב גוברת לצורכיהן של נשים, יש התנגדות כמעט גורפת לשוויון הזדמנויות מלא בין נשים לגברים במרחב הציבורי (כהנר, 2020). יש לציין שהמודרניזציה מעוררת מגמה נגדית של התבדלות שמתבטאת בהתנגדות של חוגים שמרניים לשימוש באינטרנט ובהקצנה בהפרדה המגדרית בשטחים הציבוריים (בראון, 2021).

4.2 בני נוער וצעירים בסיכון

להלן ייסקרו בקצרה מאפיינים כלליים והגדרות של בני נוער וצעירים בסיכון, ולאחר מכן תתואר תופעת בני הנוער והצעירים החרדים בסיכון. על פי הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה בראשות פרופ' שמיד, ילדים ובני נוער בסיכון הם מי שחיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם, ועקב זאת נפגעת יכולתם לממש את זכויותיהם על פי [האמנה לזכויות הילד](#). הוועדה מגדירה שבעה תחומי סיכון: קיום פיזי, בריאות והתפתחות; השתייכות למשפחה וטיפול בילד; למידה ורכישת מיומנויות; רווחה ובריאות רגשית; השתייכות והשתלבות חברתית; הגנה מפני אחרים, והגנה מפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם (מדינת ישראל, 2006; סבו-לאל, 2017).³

² סביר להניח שאחוז ניכר מן המשיבים המחשיבים את עצמם חרדים מודרניים חזרו בתשובה, ורבים מהם משלבים היבטים מודרניים באורחות חייהם (בראון, 2021; קלי ואח', 2019).

³ הגדרה זו היא כללית ואינה מותאמת לאופיים הייחודי של מצבי הסיכון באוכלוסייה החרדית אשר יתוארו בהמשך המסמך. לא מוכרת למחברי המסמך הגדרה ייחודית להימצאותם של בני נוער או צעירים חרדים במצבי סיכון מן הספרות המקצועית. יש לשקול לגבש הגדרה כזו על בסיס ממצאי הסקירה הנוכחית.

בין הגורמים המגבירים את הסבירות להימצאות של בני נוער במצבי סיכון אפשר למנות עוני, סביבת מגורים דלה או מסוכנת ותפקוד משפחתי לקוי. הוצאת הנער מביתו והשמתו במסגרת חוץ-ביתית או במשפחת אומנה היא תוצאה של מצבי הסיכון שחווה ומנבאת את המשך ההידרדרות. סמן חשוב נוסף הוא תפקוד לקוי בבית הספר ונשירה ממנו (Resnick & Burt, 1996). מצוקתם של נערים במצבי סיכון עלולה להחריף בעקבות לחץ נפשי, היעדר תמיכה מן ההורים ומבית הספר והערכה עצמית נמוכה (סבן, 2015; 2020; Kali & Romi, 2015; Itzhaki, 2019). גורמים אלו מנתבים את הנער למסלול חיים שבו סיכון מוגבר להתנהגויות שעלולות לפגוע בו, כגון התנהגות מינית מסוכנת או שאינה תואמת גיל, שימוש בסמים או אלכוהול ועזיבת הבית והתחברות עם גורמים עברייניים. התוצאות האפשריות בטווח הרחוק כוללות זנות, התמכרות, הפרעות נפשיות, מגורים ברחוב, פשיעה ותמותה מוקדמת (Resnick & Burt, 1996).

4.2.1 מצבי סיכון בקרב צעירים בני 18 ויותר

בעוד תשומת הלב של אנשי המקצוע מופנית זה מכבר למצבי סיכון בקרב בני נוער, בשנים האחרונות היא מופנית גם אל מצוקותיהם של צעירים בגירים. המעבר לבגרות (גילי 18–25) היא תקופת התפתחות חשובה שבה צעירים רוכשים את המיומנויות לקבלת תפקידים של מבוגרים, בזמן שהם עדיין נעזרים במשפחותיהם לתמיכה מעשית ורגשית (שורק ונבות, 2016). צעירים שאינם מקבלים תמיכה ממשפחתם, ובפרט מי שגדלו במסגרות חוץ-ביתיות או חוו ניצול או הזנחה בילדותם, עלולים להיקלע למצוקה (רבינוביץ', 2017). צעירים אלו נושאים על גבם את החסכים שחוו ואת המעבר החד לחיים הבוגרים ללא עורך משפחתי (Sulimani-Aidan, 2017).

ההגדרה המקצועית המקובלת להימצאות צעירים במצבי סיכון היא רחבה וכוללת בין היתר צעירים המצויים בטיפול של שירותי הרווחה, חיים ברחוב, מעורבים בפלילים, צורכים חומרים ממכרים וצעירים המצויים בסיכון נוכח השיוך האתני שלהם או בעקבות מעבר בין חברות (Sulimani-Aidan, 2017). לפי הגדרת תוכנית יתד, התוכנית הלאומית לצעירים וצעירות במצבי סיכון, צעירים במצבי סיכון הם בני 18–25 הסובלים ממחסור ו/או ממצוקה מתמשכים באחד או יותר מתחומי החיים האלה: השכלה, תעסוקה ומיומנויות; רווחה ובריאות רגשית; קיום פיזי, בריאות ומוגנות; השתייכות חברתית ומשפחתית (משרד הרווחה והביטחון החברתי וג'וינט-אשלים, א"ת). נכון לשנת 2020, ההערכה היא שכ-20% מן הצעירים בני 18–25 בישראל מצויים על רצף הסיכון, ו-30% בלבד מהם זוכים לסיוע כלשהו (משרד הרווחה והביטחון החברתי וג'וינט-אשלים, 2020; Sulimani-Aidan, 2017). צעירים המצויים במצבי סיכון נאלצים להתמקד בהישרדות יום-יומית על חשבון התפתחות אישית ומקצועית בטווח הרחוק, כך שהפער בינם ובין בני גילם גדל עם הגיל (משרד הרווחה והביטחון החברתי וג'וינט-אשלים, 2020; סולימני-אעידן, 2016).

4.2.2 בני נוער וצעירים חרדים בסיכון

בשנים האחרונות גוברת המודעות לתופעות של נשירה, מצוקה וסיכון בקרב בני נוער וצעירים מן האוכלוסייה החרדית בישראל. הציבור החרדי מכיר בהן ומשקיע מאמצים רבים בסיוע לבני נוער וצעירים אלו (Itzhaki-Braun & Sulimani-Aidan, 2020). בחברה החרדית יש קשר הדוק במיוחד בין השתלבותו של הפרט בקהילה ובין איכות חייו, וקושי בהשתלבות זו עלול ליצור מצבי סיכון. הגורם המיידי להידרדרות בני נוער חרדים הוא בדרך כלל הקושי להשתלב במסגרת הלימודית בגילי התיכון, קרי ישיבה קטנה בקרב בניו וסמינר בקרב בנות. בניו ובנות הנושרים ממוסדות הלימוד עלולים לחוות יחס שלילי מן הקהילה וממשפחתם,

וסיכוייהם למצוא שידוך פוחתים. לכן לנשירה השפעות ניכרות יותר בקרב בני נוער חרדים מבקרב קבוצות אחרות באוכלוסייה (וייסבלאי, 2019; קלי ואח', 2019). בעקבות הנשירה עלולים לחול שינויים בסממנים החיצוניים החרדיים, ניתוק מן הקהילה ומן המשפחה, שוטטות, התנהגות מינית שאינה תואמת לערכי העולם החרדי ומעורבות באלימות ובעבריינות (בראון, 2021; להב, 2005). שיעור הנשירה ממערכת החינוך החרדית גבוה משיעור הנשירה ממערכת החינוך היהודית הממלכתית. בשנת הלימודים תשע"ט (2018/19) עמד שיעור התלמידים שנשרו ממסגרות חינוך בפיקוח חרדי בקרב בנים בכיתות ז' עד י"ב, ולא השתלבו במסגרות חלופיות, על 3.5% לעומת 1.3% בחינוך הממלכתי ו-1.4% בחינוך הממלכתי-דתי. אף על פי ששיעור הנשירה של הבנות החרדיות נמוך משיעור הנשירה של הבנים, גם הוא גבוה מזה של החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי: בשנת הלימודים תשע"ט עמד שיעור זה על 1.0% לעומת 0.7% בחינוך הממלכתי ו-0.6% בחינוך הממלכתי-דתי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [למ"ס], 2020). יצוין כי מספר הנושרים המדווח משקף את הנשירה הגלויה בלבד ואינו כולל נשירה סמויה אשר יש המעריכים כי היא גבוהה בהרבה (להב, 2015).

גורמי רווחה טוענים שעם השנים חלה עלייה בהיקף בני הנוער החרדים הנקלעים למצבי סיכון (Itzhaki-Braun & Sulimani, 2020). הגידול מתבטא בעלייה במספר בני הנוער החרדים המטופלים במשרד הרווחה ובכתיחתם של מוסדות המיועדים לבני נוער בסיכון מטעם אנשי חינוך חרדים (מלחי, 2020). עם זאת אי אפשר לקבוע אם חל גידול בהיקף מצבי הסיכון בפועל או בנכונות לדווח על התופעה ולטפל בה. קשה לאמוד את מספר בני הנוער החרדים בסיכון בשל רתיעה של חרדים רבים מחשיפת בעיותיהם בפני רשויות הרווחה ועקב היכרות מועטה של אנשי מקצוע את המצוקות המאפיינות את האוכלוסייה החרדית (סבו-לאל, 2017).

במפוי של ילדים ובני נוער בסיכון בישראל שנערך בשנת 2017 מטעם 360° – התוכנית הלאומית לילדים ובני נוער בסיכון (להלן: התוכנית הלאומית) עבור השנים 2009–2015 אותרו 6,813 בני נוער חרדים בסיכון בני 12–17, שהיו 8% מכלל בני הנוער בסיכון שאותרו ביישובים שבהם פועלת התוכנית הלאומית⁴ ו-16% מבני הנוער היהודים שאותרו. על פי ממצאי המפוי, היקף מצבי הסיכון בקרב בני נוער חרדים היה נמוך מהיקף מצבי הסיכון בקרב בני נוער מקבוצות אחרות באוכלוסייה. עם זאת, כאמור, סביר שמספרם הממשי של בני נוער חרדים במצבי סיכון גבוה בהרבה (סבו-לאל, 2017).

מקרב בני הנוער החרדים שאותרו, כ-67% טופלו על ידי הרשויות בעת איסוף הנתונים. 50% מבני הנוער החרדים שאותרו הם בנים; 81% חיו במשפחות של ארבעה ילדים או יותר; 18% במשפחה ללא הורה מפרנס ו-40% הם עם מוגבלות או לקות. נמצא שכ-74% מבני הנוער החרדים שאותרו סבלו מבעיות בתחום ההשתייכות למשפחה וטיפול בנער, כ-68% סבלו מבעיות בתחום ההתפתחותי/לימודי ו-61% סבלו מבעיות בתחום החברתי-רגשי (סבו-לאל, 2017).

לא מוכרים למחברי הסקירה הנוכחית נתונים בנוגע למספר הצעירים הבגירים במצבי סיכון מרקע חרדי. סביר שרבים מאלו שנשרו ממערכת החינוך בנעוריהם ממשיכים בחיי שוליות וניתוק גם לאחר גיל 18 (Sulimani-Aidan, 2017). כמו כן צעירים המתעכבים

⁴ יישובים מאשכולות חברתיים-כלכליים נמוכים או בינוניים ושכונות מסוימות ביישובים מאשכולות חברתיים-כלכליים גבוהים (סבו-לאל, 2017).

בנישואים ובהקמת משפחה עלולים לחוות מצוקה בשל כך (אייזנבך-בלוך, 2019; בארט ובן-ארי, 2014) וצעירים שיצאו בשאלה עלולים להיקלע למצוקה כלכלית וחברתית בעקבות קשיי ההסתגלות לחברה הכללית ואובדן הקשר עם משפחתם (הורוביץ, 2018). בתקופה שבה משבר מגפת הקורונה היה בשיאו הובע חשש בנוגע להשפעתו על בני נוער וצעירים חרדים. נטען שסגירת מוסדות החינוך במהלך המגפה הטתה את הכף עבור נערים שחוו קשיים עוד קודם, וכעת לא קיבלו את המעטפת שסיפקה המסגרת (גיל-עד, 2021; שהינו-קסלר ואח', 2021). טענה זו עולה בקנה אחד עם ממצאים שהתקבלו באוכלוסייה הכללית ולימדו על עלייה בהיקף הטיפול במצבי מצוקה של בני נוער בשנת 2021 (עלם, 2021). לא פורסמו נתונים המעידים על מידת השפעתו של משבר מגפת הקורונה על בני נוער חרדים לעומת בני נוער מן החברה הכללית.

4.3 סיכום

הפרק תיאר את מאפייניה המרכזיים של החברה החרדית, את המגוון שבה, את התהליכים המתרחשים בה בתחומי ההשכלה והתעסוקה, הצריכה והפנאי ואת השיח הפנים-חרדי. נוסף על כך הוצגו רקע כללי לתופעות של סיכון ומצוקה בקרב בני נוער וצעירים ונתונים המתייחסים לתופעה זו באוכלוסייה החרדית. החברה החרדית מתאפיינת בהיבטים המיטיבים עם רווחתו ואיכות חייו של הפרט וכן בהיבטים שעלולים לפגוע בסיכוייו להשתלב בתעסוקה איכותית, כפי שזו נתפסת מנקודת הראות של החברה הכללית. עם השנים חלה מגמה של השתלבות רבה יותר של חרדים בעולם התעסוקה. מגמה זו ניכרת במיוחד בקרב נשים אך גם בקרב גברים. מן הנתונים שפורסמו עד היום קשה מאוד להעריך את מספר בני הנוער והצעירים מרקע חרדי המתמודדים עם מצבי סיכון ומצוקה. עם זאת שיעורי הנשירה הגבוהים ממערכת החינוך, והמסרים המגיעים מן השטח בנוגע לעלייה בהיקף התופעה, מעידים על הצורך להקדיש תשומת לב מיוחדת לנושא.

5. מאפיינים וצרכים של בני נוער וצעירים חרדים בסיכון

פרק זה יתמקד במאפיינים ובצרכים של בני נוער וצעירים חרדים על רצף הסיכון ובגורמים להיקלעותם למצבי הסיכון. הפרק יתאר את המאפיינים העיקריים של תהליך ההידרדרות של בני נוער למצבי סיכון וימשיך בתיאור של החוויות והצרכים של בני הנוער המתמודדים עם מצבים אלו ושל גורמי חוסן המסייעים להם בהתמודדות.⁵ כן תיכלל התייחסות למאפייני צעירים היוצאים בשאלה ולקשיים שעומדים בפניהם מתמודדים.

5.1 מאפיינים בהידרדרות של בני נוער למצבי סיכון

כפי שתואר לעיל, תהליך ההידרדרות של בני נוער חרדים למצבי סיכון לרוב כולל שלב של נשירה ממערכת החינוך בגילי חטיבת הביניים והתיכון. בית הספר משמש אפיק מרכזי לחיברות בחברה החרדית, ונשירה ממנו נתפסת כחריגה מן הנורמה של הקהילה אשר גוררת בעקבותיה סטיגמה ועלולה להוביל לחיי שוליות וניכור (קלי ואח', 2019; Itzhaki-Braun et al, 2020). הנשירה ממערכת החינוך היא לעיתים קרובות שלב בתהליך התנתקות כולל מן הקהילה, והוא עלול להתבטא גם בהתרחקות מן האמונה ומן הדת ובחריגה מנורמות הלבוש וההתנהגות (דיין, 2021; פלאי, 2020).

נשירה ממערכת החינוך החרדית מתרחשת לרוב באחד משני שלבים: לקראת המעבר למסגרת הלימודים בגילי התיכון, כאשר רבים אינם מצליחים להתקבל למוסד הנתפס כראוי בעיניהם או בעיני משפחתם, או במהלך הלימודים עצמם, בישיבה הקטנה בקרב הבנים ובסמינר בקרב הבנות (מלחי, 2020; קלי ואח', 2019). כאמור, תהליך הנשירה לרוב מתחיל ב"נשירה סמויה" שבמהלכה התלמיד עודנו רשום במוסד הלימודים אך ביקוריו בבית הספר אינם סדירים. בסקר טלפוני שערך בשנת 2021 המכון החרדי למחקרי מדיניות בקרב הורים לבני נוער חרדים בירושלים, כ-1% בלבד מן המשיבים דיווחו שילדם נמצא במצב של "נשירה גלויה", אך כ-10% מן המשיבים דיווחו על ביקור לא סדיר של ילדם במוסד הלימודים (שהינו-קסלר ואח', 2021).

הספרות המקצועית מתארת כמה מאפיינים בולטים שבאפשרותם לנבא נשירה או הימצאות של בני נוער חרדים במצבי סיכון (וייסבלאי, 2019; קלי ואח', 2019; שהינו-קסלר ואח', 2021). להלן תיאור כל אחד מן המאפיינים, בצד התייחסות לביטויי ההידרדרות על פני רצף הסיכון:

5.1.1 קשיים הנובעים מבעיות בתפקוד המשפחתי

קושי בתפקוד המשפחתי הוא גורם להידרדרות של בני נוער למצבי סיכון, ללא קשר לאוכלוסייה שאליה הם משתייכים (Resnick & Burt, 1996). בדומה לאוכלוסיות אחרות, בני נוער חרדים עלולים להיפגע עקב אלימות במשפחה או מיומנויות הוריות

⁵ הספרות העוסקת בחרדים במצבי סיכון מתמקדת ברובה בבני נוער. לכן תיאור הגורמים והמאפיינים של מצבי סיכון בחברה החרדית מתמקד בבני נוער ולא בצעירים בני 18 ויותר. עם זאת רבים מבני הנוער הנשורים מתמודדים עם מצבי סיכון גם לאחר גיל 18, והמאפיינים המתוארים בפרק נוגעים גם להם.

נמוכות המתבטאות בקושי בהצבת גבולות או בקשיחות יתר של ההורה. בני נוער ממשפחות אלו מתקשים לקבל מן ההורים את המעורבות והתמיכה הנחוצות להתמודדות עם האתגרים במוסד הלימודים, והדבר עלול להעמיק את מצוקתם (להב, 2015; פלאי, 2020).

לפי המיפוי של התוכנית הלאומית שנערך בשנת 2017, כ-22% מבני הנוער החרדים בסיכון חוו השגחה הורית לא מתאימה. כ-15% מן המטופלים קיבלו טיפול פיזי לקוי וכ-11% נחשפו להתנהגויות מסכנות במשפחה (וייסבלאי, 2019; סבו-לאל, 2017). בשנת 2021 נערך סקר של המכון החרדי בקרב בני נוער חרדים בסיכון וסיפק עדות נוספת לקשר שבין מעורבות הורית נמוכה לרמות גבוהות של סיכון. 64% מן המשיבים לסקר שיערו שהוריהם אינם יודעים היכן הם מסתובבים לאחר הלימודים, 42% חשו שאין להם למי לפנות ברגעים של קושי ו-26% דיווחו שאינם משתתפים בארוחת ליל שבת במחיצת משפחתם. בסקר אף דווח על סיכון רגשי גבוה יותר בקרב משיבים שהוריהם אינם מעורבים בנעשה בבית הספר ובקרב משיבים שדיווחו על היעדר דמות שאליה אפשר לפנות. שכיחות התנהגויות הסיכון הייתה גבוהה יותר בקרב משיבים שדיווחו שהוריהם אינם יודעים מה הם עושים בשעות אחר הצהריים (שהינו-קסלר ואח', 2021).

5.1.2 קושי לעמוד בדרישות של מוסד הלימודים

תלמידים רבים חווים קושי במוסד הלימודים, באופן שעשוי בסופו של דבר להוביל לנשירה (וייסבלאי, 2019). קושי זה נחוה על ידי בנים ובנות כאחד, אולם אופי האתגרים שונה בין הישיבות הקטנות, שבהן לומדים מרבית הבנים, ובין הסמינרים, שבהם לומדות הבנות.

יש מגוון רחב של ישיבות קטנות, והן מתאפיינות בסגנונות לימוד ודגשים שונים. באופן כללי הלימודים בישיבה הקטנה נחווים על ידי תלמידים רבים כאינטנסיביים, והאווירה הלימודית נתפסת כתחרותית. נטען שרמת הלימודים גבוהה במיוחד בישיבות הליטאיות, אשר מתאפיינות בתהליכי קבלה בררניים ובמנגנוני הערכה קפדניים (מלחי, 2020). הישיבה הקטנה נתפסת כמסגרת תובענית גם מבחינה דתית וחברתית. ישיבות רבות מנהלות כפנימיות, אורח החיים בהן מאורגן באופן הדוק והמשמעת קפדנית (בארט ואח', 2020; מלחי, 2020).

גם בנות רבות מתמודדות עם קשיים בלימודיהן בסמינר. נוסף על הקושי הלימודי בחלק מן הסמינרים, יש בנות המתקשות להתמודד עם הציפייה לצייתנות ולצניעות. ציפייה זו מובילה לכללי משמעת קפדניים ולהנחיות מחמירות בענייני לבוש ונראות, והדבר נחוה על ידי חלק מן הבנות כאמצעי שליטה המבטל את האינדיווידואליות שלהן (הורוביץ, 2018; סבן, 2020; קלי ואח', 2019).

אף שבשנים האחרונות נעשים מאמצים מצד מוסדות חינוך לסייע לתלמידים המתקשים להשתלב בלימודים, נטען גם שחלק מן המוסדות מתעלמים מהם או מעדיפים להרחיק אותם כדי שלא ישפיעו לרעה על תלמידים אחרים. בעקבות זאת מצוקתם של תלמידים אלו מחריפה וחלקם נושרים ממוסד הלימודים (סבן, 2020).

בסקר שערך המכון החרדי בקרב בני נוער חרדים במצבי סיכון שונים דיווחו מרבית המשיבים על קשיים ובעיות במוסד הלימודים. הבעיות הנפוצות נגעו לקושי בלימודים, בעיות משמעת וקושי לעמוד בדרישות הדתיות של המוסד. ההסתברות לנשירה הייתה גבוהה יותר בקרב משיבים שדיווחו על קושי בלימודים וקושי לעמוד בדרישות הדתיות של המוסד. 34% מן המשיבים עברו בין

שלושה מוסדות לימוד לפחות בגיל התיכון, ממצא המעיד על קושי להשתלב במערכת החינוך (שהינו-קסלר ואח', 2021). הקשיים בלימודים משתקפים גם בנתוני המיפוי של התוכנית הלאומית שנערך בשנת 2017, ולפיהם ל-49% מבני הנוער החרדים בסיכון היו הישגים נמוכים בלימודים, ובנוגע ל-32% דווח על הפרעות רבות ואי-קבלת סמכות בבית הספר (וייסבלאי, 2019; סבו-לאל, 2017).

5.1.3 קשיים הנובעים מהפרעות קשב וריכוז ולקויות למידה

בשנים האחרונות גוברת המודעות לתפקיד של הפרעת קשב וריכוז בהיווצרות מצבי סיכון בקרב בני נוער חרדים (דיין, 2018; פלאי, 2020). הפרעת קשב וריכוז עם היפראקטיביות (ADHD) נחשבת לאחת ההפרעות השכיחות בקרב תלמידים בכל הקבוצות באוכלוסייה, והיא מוכרת בספרות הבין-לאומית כגורם להתנהגויות סיכון ולקשיי תפקוד בקרב בני נוער ומבוגרים (Pollack et al., 2019; Ornoi & Spivak, 2019). התסמינים העיקריים של ההפרעה הם קשיי קשב, אימפולסיביות והיפראקטיביות. אף שיש פערים בין מקומות שונים באבחון ההפרעה, נטען ששכיחותה בפועל דומה ובדרך כלל עומדת על 5%–7% מן הילדים ובני הנוער (Pollack et al., 2019). עם זאת השפעת ההפרעה על תפקודו ועל רווחתו של הנער משתנה לפי הסביבה שבה הוא גדל (דיין, 2018).

הסביבה החרדית מציבה אתגר בפני ילדים ובני נוער עם הפרעת קשב וריכוז: בסביבתם הלימודית נדרש מן התלמידים בישיבה הקטנה ריכוז גבוה משך שעות רבות והתמודדות עם הסחות דעת. בסביבתם החברתית והמשפחתית, בנים ובנות כאחד נדרשים להפגין איפוק ושליטה עצמית, לפעול לפי כללים וגבולות ולנהוג באחריות בטיפול באחיהם הקטנים (דיין, 2018). אנשי מקצוע שרואיינו במסגרת מחקר שבחן את האתגרים בטיפול בהפרעת קשב באוכלוסייה החרדית ציינו שהורים רבים לילדים עם ההפרעה תופסים אותה כבעיית התנהגות של הילד ולא כליקוי בעל בסיס נוירולוגי (Golos et al., 2021). בעקבות תפיסה זו, ובשל הרצון לשמור על המוניטין של ילדם, יש הורים הנרתעים ממתן אבחנה וממתן טיפול תרופתי לילדיהם (דיין, 2018; Golos et al., 2021). מן הראיונות עולה גם שבתי ספר רבים אינם משמשים גורם מסייע, וכי צוותי חינוך לעיתים מספקים להורים מידע שגוי בנוגע להפרעה (Golos et al., 2021).

דיין (2018) מסביר שמלבד טיפול תרופתי, יכולתם של בני נוער להתמודד עם הפרעת הקשב תלויה בנכונות הסביבה ליצור תנאים מותאמים עבורם. דיין טוען שהקושי של מערכת החינוך החרדית לבצע את ההתאמה היא סיבה מרכזית לשיעורי הנשירה הגבוהים ממוסדות החינוך החרדיים. במחקר שערך דיין בקרב 850 חרדים שאובחנה אצלם הפרעת קשב, 8% מן המשיבים בלבד העידו כי מערכת החינוך גילתה כלפיהם הבנה והתחשבות "במידה רבה". במחקר נוסף אשר בחן עמדות של מורים לתלמידים בגילי חטיבת הביניים מקבוצות שונות באוכלוסייה נמצא שמורים חרדים ודתיים הביעו התנגדות רבה יותר ממורים חילוניים לשילוב תלמיד שאובחנה אצלו הפרעת קשב בכיתה רגילה (ערמון, 2015). בסקר של המכון החרדי נמצא כי שכיחותן של התנהגויות סיכון הייתה גבוהה יותר בקרב בני נוער עם קשיי קשב וריכוז מבקרב שאר המשיבים (שהינו-קסלר ואח', 2021). מחקרים אלו מספקים עדות לקשר שבין הפרעת קשב וריכוז לסכנה גבוהה יותר להידרדרות של בני נוער חרדים למצבי סיכון.

נוסף על הקושי של מסגרות חינוך חרדיות להתאים את עצמן לבני נוער שיש להם הפרעת קשב וריכוז, הן מתקשות לספק מענה לקשיים נוספים, כגון לקויות למידה או בעיות התנהגות. מתלמידים הזקוקים למענים ייחודיים מצופה להתאים עצמם למסגרת, ואם אינם מצליחים בכך הם מצויים בסכנה לנשור ממנה. לעיתים הורים נדרשים לבחור בין מסגרת שהולמת את אורח חייהם אך

אינה מעניקה מענים מותאמים לקשיי הילד ובין מסגרות תובעניות פחות שאינן מתאימות לאורח החיים של המשפחה ועשויות אף לפגוע במוניטין של הנער ושל משפחתו (דיון, 2018).

5.1.4 קשיים הנובעים מירידה במחויבות למנהגים דתיים

התרחקות מן הדת היא רכיב מרכזי בתהליך המוביל בני נוער חרדים למצבי סיכון (שהינו-קסלר ואח', 2021). ההתרחקות מן הדת יכולה להתבטא בירידה בעוצמת האמונה או בעוצמת המחויבות למנהגים הדתיים ואף במשבר רוחני. לעיתים היא מתרחשת על רקע מתחים בין הנער למשפחה או למוסד הלימודים, אשר מובילים אותו לחקור את עצמו ולבחון את גבולותיו. בני נוער רבים כורכים יחדיו את החוויות השליליות שעברו ואת עיקרי האמונה והמנהגים הדתיים, ובעקבות זאת מחויבותם למנהגים הדתיים פוחתת (הורוביץ, 2018; עובדיה, 2015).

הפער בין אמונתו ומנהגיו של הנער לאלו של סביבתו עלול להוביל לתסכול ולתחושת ניכור מן הקהילה (בן יאיר ורונאל, 2014). יתרה מכך, הנער עלול ליצור "חפיפה" בין גבולות הדת לגבולות ההתנהגות הנורמטיבית, כך שפריצת גבולות הדת תהיה לו פתח להתנהגויות סיכון (שהינו-קסלר ואח', 2021). עדות לזיקה בין התרחקות מן הדת להימצאות במצבי סיכון נמצאה בסקר שערך המכון החרדי בקרב בני נוער בסיכון, ולפיו אף שכלל המשיבים לסקר הגיעו מבתים חרדיים, 32% בלבד הגדירו עצמם חרדים. בסקר נמצא גם שמי שלא הגדירו עצמם חרדים דיווחו על רמות גבוהות יותר של התנהגויות סיכון, ואחוז גבוה יותר מהם נשרו ממוסד הלימודים (שהינו-קסלר ואח', 2021). במחקר נוסף שנערך בקרב בנינים המצויים בתהליך נשירה ממערכת החינוך החרדית העידו משיבים שהתרחקו מן הדת על יחס שלילי יותר מן הקהילה, על תחושת שייכות נמוכה יותר לקהילה ועל תחושת רווחה נפשית נמוכה יותר (Itzhaki et al., 2020).

5.1.5 קשיים הנובעים מהשתייכות לקבוצות ייחודיות בחברה החרדית

ההסתברות להימצא במצבי סיכון גבוהה יותר בקרב בני נוער המשתייכים לקבוצות שונות בחברה החרדית. בפרט, יש עדויות לכך שבני נוער ממשפחות של חוזרים בתשובה מתקשים להשתלב במסגרת הלימודים (וייסבלאי, 2019; קלי ואח', 2019). ילדים רבים להורים שחזרו בתשובה נחשפים לאורחות חיים שנרכשו מחוץ לעולם החרדי ועוברים בביתם חיברות שאינה מאפיינת חרדים מלידה (Itzhaki et al., 2020). בשל כך רבים מהם מתקשים להתאים עצמם לכללי ההתנהגות במוסד הלימודים החרדי ומתקשים להשתלב מבחינה לימודית וחברתית. הם חווים חוסר שייכות ולעיתים מתמודדים עם הדרה מצד בית הספר. גורם נוסף לקושי של בני נוער אלו הוא נוקשות-יתר המאפיינת חלק מן ההורים החוזרים בתשובה (קלי ואח', 2019).

במחקרה של יצחקי ואח' (Itzhaki et al., 2020) נמצא שהסיכוי לנשירה גבוהה יותר בקרב נערים ממשפחות של חוזרים בתשובה. בדומה לכך, בסקר שנערך במכון החרדי בקרב הורים דיווחו כ-11% מן ההורים החוזרים בתשובה על נשירה גלויה של ילדם לעומת כ-1% מכלל ההורים שהשתתפו בסקר. בסקר שבוצע במסגרת אותו המחקר בקרב בני נוער בסיכון נמצא כי יותר מ-60% מן המשיבים היו ממשפחות של חוזרים בתשובה. עוד נמצא בסקר כי שכיחות התנהגויות הסיכון הייתה גבוהה יותר בקרב משיבים אלו מבקרב נערים ממשפחות של חרדים מלידה (שהינו-קסלר ואח', 2021).

קבוצה ייחודית נוספת היא עולים חדשים או תושבי חוץ ממדינות מערביות (וייסבלאי, 2019; חורש, 2020; קלי ואח', 2019). בני

נוער עולים לרוב חשופים יותר לתרבות הפנאי של החברה הכללית ומתקשים להתמודד עם הסגירות המאפיינת מוסדות לימוד חרדיים בארץ (וייסבלאי, 2019). עולים רבים גם עלולים לחוות יחס שלילי מן הקהילה עקב חוסר ההיכרות שלהם עם מנהגיה. הניכור מן החברה החרדית בארץ עלול להוביל עולים רבים למסלול של נשירה מן הלימודים והידרדרות למצבי סיכון (קלי ואח', 2019). ייתכן אף שחלק מבני הנוער העולים נשלחו לארץ על ידי משפחתם לאחר שהתקשו להשתלב בחיים החרדיים בארץ המוצא. עבורם נשירה מן הלימודים עשויה להיות ביטוי לקושי שחוו עוד לפני שהגיעו לארץ (בראון, 2021).

הועלו טענות ולפיהן השכיחות של מצבי מצוקה וסיכון גבוהה יותר בקרב בני נוער מן הזרם הספרדי, שחלקם מתמודדים עם הדרה ואפליה מצד מוסדות לימוד יוקרתיים (בראון, 2021). למשל, יש עדויות לכך שבחלק ממוסדות הלימוד מקפידים לשמור על רוב של תלמידים אשכנזים. מראיונות שבוצעו בקרב בני נוער מן הזרם הספרדי התקבלו עדויות להדרה מצד מוסדות הלימוד בקרב בנינים ובנות כאחד (קלי ואח', 2019). יש לציין שאחוזים גבוהים מקרב החוזרים בתשובה משתייכים לזרם הספרדי (ליאון, 2014), ועל כן קשה לבודד את שני ההיבטים האחד מן האחר. כמו כן הועלתה סברה שמשפחות ממוצא ספרדי מגלות נכונות גבוהה יותר לשתף פעולה עם הרשויות, והדבר יוצר רושם מוטעה לייצוג יתר שלהם באוכלוסיית בני הנוער בסיכון (בראון, 2021). לבסוף נטען שהלחץ על בני הנוער המתמודדים עם קשיים חזק במיוחד בקהילות חסידיות המתאפיינות בקפדנות דתית ובלכידות חברתית חזקה (קלי ואח', 2019).

5.1.6 קשיים הנובעים מחשיפה למנהגים של החברה הכללית ולנוער במצבי ניתוק

נכונותם של חלק מן החרדים לאמץ אורחות חיים של החברה הכללית, כמו גם חדירת האינטרנט והרשתות החברתיות לעולם החרדי, מובילות לחשיפה של בני נוער חרדים לתופעות ומנהגים שאינם תואמים את אורח חייהם. חשיפה זו עשויה להשפיע על נכונותם לפעול על פי מנהגי הקהילה בנושאים כגון לבוש ובילויים בשעות הפנאי. כמו כן בשל רתיעה מן האינטרנט, שעודנה רווחת בקרב חרדים, נערים ונערות רבים גולשים באינטרנט ללא הכוונה ונחשפים לתכנים שאינם מתאימים לגיל הנעורים (מלחי, 2020; קאופמן, 2021). בעוד חלק מאנשי המקצוע מתייחסים אל החשיפה לחברה הכללית כגורם סיכון, יש הסבורים שדווקא הסגירות של הקהילה החרדית מעודדת בני נוער לפרוץ גבולות ולהתנסות (סבן, 2020). בסקר שערך המכון החרדי בקרב בני נוער בסיכון נמצא כי יותר מ-90% מן המשיבים השתמשו בטלפון חכם. בסקר נמצא גם שאחוזי הנשירה היו גבוהים יותר בקרב מי שנחשפו חשיפה אינטנסיבית לאינטרנט מבקרב מי שלא נחשפו אליו כך (שהינו-קסלר ואח', 2021).

בצד החשיפה לאורחות החיים של החברה הכללית, בני נוער עלולים להיות מושפעים גם מקרובי משפחה או מכרים. במחקרה של יצחקי-בראון ואח' (Itzhaki-Braun et al., 2020) נמצא שהסיכוי לנשירה ממערכת החינוך החרדית גבוה יותר כאשר יש אח נוסף נוסף במשפחה. ככל הנראה נוכחות אח נוסף מעניקה השראה או תמיכה חברתית שמקלה את תהליך הנשירה. בסקר של המכון החרדי נמצא שהסיכוי לנשירה גבוה יותר בקרב משיבים שהכירו חברים המעורבים בהתנהגויות סיכון בעצמם, כגון צריכת סמים (שהינו-קסלר ואח', 2021).⁶

⁶ יש להביא בחשבון שמחקרים אלו, בדומה למרבית המחקרים המוזכרים בסקירה, אינם מתבססים על מערך המאפשר לבחון קשרים סיבתיים בין המשתנים. ההסקה הסיבתית של החוקרים מתבססת על פרשנותם לקשרים שנמצאו, בהתבסס על הידע התאורטי שלהם.

5.1.7 הבדלים בין המינים במצבי מצוקה וסיכון

הגורמים למצבי המצוקה והסיכון המתוארים לעיל משותפים לבנים ולבנות. עם זאת לעומת בנים חרדים הנושרים ממערכת החינוך, בנות נושרות מתקשות יותר לשקם את המוניטין החברתי שלהן או לזכות ביחס מכיל מן הקהילה (גוטמן, 2018; קלי ואח', 2019). במקרים מסוימים בנות החורגות מן הנורמות של הקהילה מאבדות את תמיכת משפחתן ועלולות להידרדר במהירות לחיים ברחוב או למצבי ניצול. חשוב לציין שבנות חרדיות רבות גדלות בסביבה שאינה חושפת אותן לעולם שמחוץ לחברה החרדית, והדבר מגביר את הפגיעות שלהן בחשיפה לגורמים שליליים (Itzhaki-Braun & Sulimani-Aidan, 2022).

יש הבדלים בין המינים גם באופן שבו מצבי המצוקה והסיכון באים לידי ביטוי. בנות סובלות מאלימות בהיקף נרחב יותר מבנים, והן נוטות יותר לבטא את מצוקתן בהתנהגויות סיכון הפוגעות בעצמן, למשל על ידי בריחה מן הבית, ואילו בנים נוטים יותר לבטא את מצוקתם בהתנהגויות סיכון הפוגעות באחרים (גוטמן, 2018). עדות לכך נמצאה בסקר שערך המכון החרדי, ובו דיווחו אחוז גבוה יותר של בנות מבנים על קשיים רגשיים וחברתיים, ואחוז גבוה יותר של בנים מבנות דיווחו על התנהגויות סיכון כגון צריכת אלכוהול, מעצר ומעורבות בקטטות (שהינו-קסלר ואח', 2021). עוד נטען שאחוז גבוה מן הבנות החרדיות במצבי סיכון חוו פגיעה מינית בעברן (גוטמן, 2018).

5.1.8 קשיים הנובעים מהתמודדות עם פגיעה מינית

בשנים האחרונות עוברת החברה החרדית שינוי ביחסה לפגיעות מיניות. חשיפת פרשיות של פגיעות מיניות מצד אישים חרדים מוכרים העלתה את המודעות לנושא, לאחר שנים רבות של התנגדות לעיסוק בו מצד הממסד הרבני ומוסדות החינוך (רבינוביץ', 2021). עיתונאים ואנשי מקצוע המעורים בחברה החרדית מתריעים מפני היקף הפגיעות המיניות בתוכה (הורביץ, 2022; סבן, 2020; רבינוביץ', 2021). על פי בדיקה שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה, שיעור הילדים שטופלו בשנת 2020 במחלקות לשירותים חברתיים עקב פגיעות מיניות עמד על 3.3 מכל אלף ילדים המתגוררים ברשויות חרדיות לעומת 2.0 מכל אלף ילדים המתגוררים ברשויות יהודיות שאינן חרדיות. הבדיקה אף הצביעה על עלייה חדה במשך השנים בהיקף הדיווח על פגיעות מיניות ואלימות כלפי ילדים בקרב חרדים: בשנת 2019 עמד היקף הדיווח ברשויות החרדיות על 3.6 מקרים לכל אלף ילדים לעומת 0.15 מקרים בלבד לכל אלף ילדים בשנת 2000. ככל הנראה העלייה נובעת מן הנכונות הגוברת מצד תושבי הרשויות החרדיות לדווח על פגיעות (פינקלשטיין, 2021).

בני נוער חרדים שעברו פגיעה מינית מתמודדים עם קשיים רבים המושפעים בחלקם ממאפייניה של החברה החרדית (סבן, 2020; Lusky-Weisrose et al., 2021). בין היתר הם מתקשים להגדיר את האירוע שעברו כפגיעה, מכיוון שלא עברו הדרכה מן ההורים או ממוסדות החינוך. נטען שמגבלות השיח בנושא מיניות ויחסים בין המינים, המאפיינות את החברה החרדית, עשויות להותיר בני נוער ללא "אמצעי זהירות" וללא יכולת להמשיג את מה שהם עוברים (מנהיימר, 2022; קלי ואח', 2019). רבים מהם מדווחים על תחושות אשמה ובושה וחווים הבזקים לעבר (פלשבקים) וסיוטים. רבים אף נמנעים מחשיפת הפגיעה בעקבות חשש מן הסטיגמה המלווה אותה או חשש שלא יאמינו להם. הורים הנחשפים לפגיעה של ילדם חווים כאב וצער, אך חלקם אינם מודעים להשפעותיה על מצבו הרגשי (Lusky-Weisrose et al., 2021).

תגובות מנהיגי הקהילה מבטאות תפיסה מורכבת בנוגע לפגיעות מיניות ולדרך להתמודד עימן (Alfandari et al., 2021). מצד אחד רוב הרבנים רואים בפגיעה מינית חטא מוסרי והלכתי חמור, ורבים מהם תומכים בהענשת הפוגע באמצעות סנקציות חברתיות שונות. מנגד נטען שחלק מן הרבנים מעדיפים להתמקד בתהליך הריפוי של הפוגע על חשבון צורכי הקורבנות (Lusky-Weisrose et al., 2021). על פי מחקר שבחן את עמדותיהם של רבנים בנושא, רבים מהם מאמצים השקפה ולפיה פגיעות מיניות נובעות מקושי אוניברסלי להימנע מפיתויים, קרי 'יצר הרע', בדומה לכל עבירה דתית או מוסרית (Alfandari et al., 2021).

מחקרים שהתמקדו בעמדות הקהילה כלפי פגיעות מיניות תיארו תופעות של השתקת הקורבנות ונכונות נמוכה לערב את הרשויות (סבן, 2020; Lusky-Weisrose et al., 2021). ההימנעות מדיווח לרשויות נובעת מחשש הלכתי להלבין את פני הזולת וכן מרצון של הקהילה וההורים לשמור על המוניטין של התוקפים ושל הקורבנות כאחד. מגוון מחקרים מצביעים על מודעות נמוכה לנזקים הנגרמים לקורבנות ולקושי לתמוך בהם כאשר הפוגע הוא בעל מעמד גבוה בקהילה. בצד זאת עולה מן הספרות עדות לתהליכי שינוי, כגון נכונות רבה יותר של רבנים וצוותי חינוך לעסוק בנושא ולקיים שיח משמעותי יותר בין צעירים להוריהם (מנהיימר, 2022; Lusky-Weisrose et al., 2021).

בסקר שערך בשנת 2022 מכון אסקריא עבור קרן ידידות טורונטו בקרב הורים לתלמידי בתי ספר חרדים דיווחו 77% מן המשיבים כי שוחחו עם ילדיהם על מוגנות, ו-67% ציינו שהמודעות לנושא עלתה לאחר חשיפת פרשיות מן השנים האחרונות. עם זאת 45% מן המשיבים ציינו שאין בידם מספיק כלים להדריך את ילדיהם בתחום. כ-40% בלבד מן ההורים לבנים ו-54% מן ההורים לבנות טענו שהם סומכים על המענה שמעניק בית הספר בנושא. הגופים המועדפים לפנייה במקרה של פגיעה הם פסיכולוג/טיפול נפשי (55%), משטרה (50%), רבנים (45%) ושירותי הרווחה או עובד סוציאלי (29%). לעומת הזרמים האחרים, אחוז נמוך יותר מן ההורים החסידיים הושפע מחשיפת הפרשיות. כמו כן אחוז גבוה למדי מן המשתייכים לזרם החסידי העדיפו לפנות לעסקנים מן הקהילה או לרבנים במקרה של פגיעה, בעוד אחוז גבוה מן המשתייכים לזרם הספרדי העדיפו לפנות למשטרה (אסקריא, 2022).

הספרות מעידה על כך שפגיעה מינית בילדות עלולה להוביל למצוקה נפשית, להתנהגויות סיכון ולירידה בתפקוד בקרב בני נוער (Jones et al., 2013; Paolucci et al., 2001). לפיכך נטען שפגיעות מיניות הן גורם מרכזי לנשירה ולמצבי סיכון של בני נוער חרדים, במיוחד בקרב בנות (חורש, 2020; מלחי, 2020). על פי ממצאי סקר של המכון החרדי שנערך בקרב בני נוער חרדים בסיכון, 15% מן המשיבות ו-11% מן המשיבים ציינו במפורש שנפגעו מינית בשלב כלשהו בחייהם, ומשתתפים רבים נוספים ביקשו שלא לענות על שאלה זו. נתון זה מעיד על השכיחות הגבוהה של פגיעות מיניות בקרב בני נוער חרדים בסיכון (שהינו-קסלר ואח', 2021).

5.1.9 קשיים בקרב בני נוער וצעירים להט"ב

התמודדות עם נטייה מינית הומוסקסואלית ותהליך של יציאה מן הארון עלולים להיות מורכבים בכל חברה. התמודדות זו קשה במיוחד לבני נוער וצעירים חרדים אשר מתקשים למצוא תמיכה בקהילתם ואינם מכירים את ערוצי התמיכה לקהילה הגאה באוכלוסייה הכללית. הציבור החרדי מתאפיין בסובלנות נמוכה ליחסים חד-מיניים, האסורים על פי ההלכה, וחשיפתה של נטייה הומוסקסואלית עלולה לפגוע במוניטין של הנער ומשפחתו (קוליק וחדד, 2012; Itzhaky & Kissil, 2015). על פי דיווחי עיתונות מן השנים האחרונות, צעירים החושפים את נטייתם המינית מצויים בלחץ מצד הקהילה "להתגבר" עליה או לשנות אותה על ידי טיפולי המרה. הם גם מצויים בסכנה לסילוק ממוסדות חינוך ולעיתים חווים התנכרות מצד משפחתם (אלדובי, 2022; עמיאל, 2021).

בסקר שביצעה בשנת 2016 עמותת הו"ד (הומוסקסואלים דתיים), המפעילה מרכז תמיכה וסיוע להומוסקסואלים דתיים, השתתפו 1,985 גברים חרדים או חרדים-לאומיים שלהם נטייה הומוסקסואלית. בסקר נמצא ש-52% מן המשיבים היו נשואים לאישה אשר אינה מודעת לנטייתם המינית, ו-23% קיימו יחסי מין מחוץ לנישואים (גרינווד, 2016). ראיונות שנערכו עם גברים חרדים בעלי נטיות הומוסקסואליות, שלא יצאו מן הארון, המתגוררים בארצות הברית העלו כי הסתרת הנטייה ההומוסקסואלית כרוכה בתחושות קשות של אשמה ובושה, אשר לעיתים מובילות לניסיונות אובדניים (Itzhaky & Kissil, 2015).

במחקר נוסף הועברו שאלונים בסדנאות תמיכה בישראל לבעלי נטיות הומוסקסואליות. במחקר נמצאו רמות גבוהות יותר של הומופוביה מופנמת ותחושת לחץ בקרב משיבים חרדים מבקרב חילונים. בקרב המשיבים החרדים גם נמצאו רמות נמוכות יותר של הערכה עצמית, מובחנות עצמית (מדד המצביע על בגרות רגשית) ותמיכה חברתית מבקרב המשיבים החילונים (קוליק וחדד, 2012).

למעט מחקרים אלו וכתבות שפורסמו במשך השנים (אלדובי, 2022; עמיאל, 2021), כמעט שאין בנמצא ספרות העוסקת בנטייה מינית בחברה החרדית. כמו כן להבדיל מנושאים כגון נשירה או פגיעה מינית, אשר זוכים בשנים האחרונות לתשומת לב רבה יותר בשיח הפנים-חרדי, העיסוק בנטייה מינית נותר מצומצם. למרות זאת במשך השנים חל שינוי מסוים בעמדות של רבנים כלפי נטייה מינית, ונשמעים גם קולות הקוראים לסובלנות ולהכלה (קוליק וחדד, 2012).

מיעוט הפרסומים בנושא מקשה להעריך את המשקל של נטייה מינית בהידרדרות בני נוער וצעירים חרדים למצבי סיכון. מחקרים שבוצעו במדינות המערב הצביעו על שכיחות גבוהה של מצבי מצוקה וסיכון בקרב בני נוער להט"ב (Crespi et al., 2004; Talley et al., 2019). נוכח העמדות הרווחות בקרב חרדים כלפי הומוסקסואליות, סביר שבני נוער וצעירים חרדים בעלי נטייה הומוסקסואלית מתמודדים עם מצוקות רבות אשר עלולות להוביל למצבי סיכון.

5.1.10 ביטויי ההידרדרות על פני רצף הסיכון

גורמי הסיכון המתוארים לעיל פועלים לעיתים קרובות במשולב, והדבר מאיץ את תהליך ההידרדרות של הנער או הנערה. התהליך מתחיל במתחים עם המשפחה, קושי לעמוד בדרישות מוסד הלימודים או דחייה ממוסד לימודים מבוקש. המצוקה מובילה לירידה בתפקוד בבית הספר ולחשיפה רבה יותר למנהגי החברה הכללית. בני נוער רבים מבטאים את מצוקתם בהתנהגויות שנתפסות טריוויאליות מנקודת המבט של החברה הכללית, כגון חריגה מאופני הלבוש המקובלים, אך יש להן משמעות רבה בקהילה, והן מובילות ליחס שלילי מצידה. בשלב זה מרבית בני הנוער שומרים על סממני נראות חרדיים, מעורים בחיים החברתיים של קהילתם ועוד לא נושרים סופית ממערכת החינוך החרדית. ככל שהזמן חולף, ובהיעדר מענה מתאים מן המשפחה, הקהילה או הרשויות, בני נוער רבים נקלעים לרמות גבוהות יותר של מצבי סיכון: הם נושרים מן הלימודים ומאבדים את הקשר עם רשתות התמיכה של הקהילה. כמו כן הם באים במגע עם גורמי שוליים ומעורבים בהתנהגויות כגון צריכת חומרים ממכרים, עבריינות, אלימות והתנהגות מינית שאינה בריאה. משפחות רבות נקרעות בשלב זה בין הרצון לדאוג לילדם ובין הצורך לשמור על המוניטין של המשפחה ולמנוע השפעה שלילית על האחים הקטנים. תהליך ההידרדרות מתרחש במעין "מעגל קסמים", ובו הניכור של בני הנוער ממשפחתם ומן הקהילה מוביל להתנהגויות סיכון, ואלו בתורן מובילות להחמרת הניכור ולעיתים אף לנתק חלקי או מלא מן המשפחה (בראון, 2021; יוגב, 2013; להב, 2005; קלי ואח', 2019).

על פי המיפוי שנערך על ידי התוכנית הלאומית בשנת 2017, 22.5% מבני הנוער החרדים המטופלים בתוכנית הפגינו התנהגות תוקפנית ו-11% הפגינו התנהגויות לא חוקיות או לא נורמטיביות (וייסבלאי, 2019). סקר של המכון החרדי נערך בקרב בני נוער חרדים על רצף הסיכון ומצא שנכון לשנת 2021 יותר מ-35% מן המשיבים השתמשו בסמים פעם אחת לפחות, כאשר האחוזים דומים בקרב בנים ובקרב בנות. 38% מן הבנים ו-26% מן הבנות צרכו אלכוהול, 37% מן הבנים ו-21% מן הבנות נעצרו על ידי המשטרה ו-18% מן הבנים ו-6% מן הבנות היו מעורבים בקטטה. כמו כן נמצא כי ל-7% המשיבים לא היה מקום מגורים קבוע והם נזקקו למעני לינה מחוץ לביתם (שהינו-קסלר ואח', 2021). מצבים אלו מציבים סכנה בפני בני נוער שאין להם הכלים והידע להתמודד עימם (מנהיימר, 2022).

מלבד מאפייני הסיכון העיקריים שתוארו בפרק זה, יש מאפיינים נוספים אשר אינם באים לידי ביטוי רב בספרות המקצועית. בכלל זה כמעט שאין התייחסות בספרות להתנהגויות מפרות חוק של בני נוער וצעירים מקבוצות קיצוניות בחברה החרדית, כגון 'חסידי ברלנד' או 'הפלג הירושלמי' (נחשוני וגולדיטש, 2022; נעים והלר, 2022), ויש התייחסות מועטה בלבד למאפייני סיכון ייחודיים לצעירים בני יותר מ-18. בפרט צעירות חרדיות שאינן נישאות וצעירים וצעירות שעברו גירושים עלולים לחוות מצוקה נפשית ולהתמודד עם משוב שלילי מן הקהילה (אייזנבך-בלוך, 2019; בארט ובן-ארי, 2014). צעירות המתגרשות בגיל צעיר עוברות לעיתים משבר הכרוך בחוסר תמיכה משפחתית, במצב כלכלי רעוע ובדחייה על ידי הקהילה (פארן-רותם ושרון, 2022). אף על פי שצעירים אלו אינם עונים על "הכרוכיל הקלאסי" של רצף הסיכון, רבים מהם מתקשים למצוא את מקומם בחיי הקהילה, ומצוקתם עלולה להוביל למצבי סיכון בטווח הרחוק.

5.2 חוויות וצרכים של בני נוער בסיכון

מחקרים איכותניים שנערכו בקרב בני נוער חרדים ברמות סיכון שונות העלו כמה תמות מרכזיות בנוגע לחוויותיהם ולצורכיהם, מנקודת מבטם של בני הנוער עצמם:

צורך בפריצת הגבולות של החברה החרדית. מראיונות שנערכו עם בני נוער חרדים בסיכון עולה חוויה של קושי אל מול הסגירות של החברה החרדית. הנערים שרואיינו הביעו ביקורת על הגבלות שונות, ובהן כללי לבוש, היעדר אפיקים למימוש עצמי למעט לימודי קודש ושלילה של שירות צבאי. הגבולות הנוקשים כופים על הנערים להחליט אם הם "בפנים או בחוץ", ללא אפשרויות ביניים. בעקבות זאת רבים מחליטים לפרוץ אותם ו"לחפש את העולם שבחוץ", מה שעלול לבוא לידי ביטוי בהתנהגויות סיכון (סבן, 2020).

צורך בתמיכה בלתי שיפוטית מן המשפחה והקהילה. ראיונות שנערכו עם בני נוער וצעירים חרדים בסיכון העידו גם על היעדר תמיכה מספקת מצד מבוגרים בחייהם, ובכלל זה הורים, מורים וגורמים בקהילה (סבן, 2020; קלי ואח', 2019; Itzhaki-Braun & Gavriel-Fried, 2022). חלק מן המרואיינים ייחסו למשפחתם דאגה יתרה לשיקולי מוניטין שמתבטאת בכעס, הסתרת המצב מן הסביבה והפעלת לחץ נפשי על הנער (קלי ואח', 2019). כמו כן תוארה תחושה של אטימות ונוקשות של מוסדות הלימודים (סבן, 2020). בני הנוער עצמם ואנשי מקצוע שטיפלו בהם הביעו צורך במקור של תמיכה והכלה מצד ההורים או אדם אחר שאינו שופט אותם ומקבל אותם כפי שהם (סבן, 2020; Sulimani-Aidan, 2017).

יחס דו-ערכי כלפי החברה החרדית שמתבטא במשבר זהות. בראיונות עימם, רבים מבני הנוער אינם מצביעים על רצון להתנתק מן החברה החרדית אלא על קושי להתמודד עם היבטים מסוימים בתוכה (בן יאיר ורונאל, 2014; עובדיה, 2015; Kali & Romi, 2021). נערים ונערות שרואיינו הביעו רצון להשתלב מחדש בחברה החרדית בעתיד, או לכחות לחזור לאורח חיים של קיום מצוות, חרף תחושת הפגיעה שחוו (עובדיה, 2015; Kali & Romi, 2021). מרואיינים נוספים העידו על רמת הזדהות נמוכה עם החברה החרדית ועם החברה החילונית כאחד. אף על פי שבני נוער אלו חשו ניכור כלפי החברה החרדית, הם חשו גם בלבול נוכח חוסר הגבולות בחברה החילונית ונמנעו ממהלכים שינתקו אותם מן הדת לחלוטין (בן יאיר ורונאל, 2014). בסופו של דבר חלק מבני הנוער שנושרים ממוסדות הלימוד או מצויים במצבי סיכון עוזבים את החברה החרדית, אך רבים אחרים ממשיכים לחיות בשוליה או חוזרים אליה לאחר זמן מה (בן יאיר ורונאל, 2014; הורוביץ, 2018).

הערכה עצמית נמוכה. מחקרים רבים מתארים תחושה של הערכה עצמית נמוכה בקרב בני הנוער הנושרים ממוסדות הלימוד (יצחקי, 2017; סבן, 2020; עובדיה, 2015; Kali & Romi, 2022). בני נוער שרואיינו תיארו תחושות אשמה וכישלון אישי עקב חוסר ההצלחה לעמוד בציפיות החברה שבה גדלו (סבן, 2020; עובדיה, 2015). תחושת הנחיתות של בני הנוער הנושרים נובעת גם מן הירידה במעמדם החברתי, וחלקם משקיעים מאמץ רב כדי לשקם אותו (Kali & Romi, 2022).

צרכים קונקרטיים בתחום ההכנסה וכושר ההשתכרות. בעקבות היעדר תמיכה מן המשפחה, בני נוער וצעירים רבים זקוקים לסיוע באמצעי מחיה ובפיתוח יכולת השתכרות. הצרכים הנפוצים ביותר שעליהם דיווחו המשיבים לסקר של המכון החרדי נגעו למציאת עבודה, כסף ועזרה בלימודים, בפרט בהשלמת בגרויות (שהינו-קסלר ואח', 2021).

5.3 גורמי חוסן המסייעים בהתמודדות עם מצבי סיכון

רבים מבני הנוער והצעירים החרדים המתמודדים עם מצבי סיכון מצליחים בסופו של דבר להתגבר על המצוקה שאליה נקלעו ולפנות למסלול חיים של צמיחה אישית והשתלבות בחיי הקהילה. הספרות המקצועית מצביעה על כמה גורמי חוסן המסייעים בהתמודדות עם מצבי סיכון:

משאבים אישיים: הערכה עצמית, תחושת שליטה ואופטימיות. אחת התכונות המקושרות בספרות להתמודדות טובה יותר עם מצבי סיכון היא הערכה עצמית, קרי האופן שבו הפרט מעריך את כישוריו, אופיו והתנהגותו, ביחס לעצמו וביחס לאחרים (Baumeister et al., 2003). תכונה נוספת מתייחסת לתחושתו של הפרט שבאפשרותו לשלוט במאורעות בחייו ולהשפיע על הסביבה החיצונית (Pearlin et al., 1981; Rotter, 1966). הערכה עצמית ותחושת שליטה מתקשרות לרווחה נפשית גבוהה יותר, להתמודדות טובה יותר במצבי לחץ ולהסתגלות טובה יותר למצבים מאתגרים, בקרב בני נוער במצבי סיכון (Harrison et al., 2005; Zeira & Dekel, 2005; Lipschitz-Elhawi & Itzhaki, 2021). הערכה עצמית ותחושת שליטה גם עולות בקנה אחד עם אופטימיות וציפיות חיוביות בנוגע לעתיד (Duffy, 2010; Zeira & Dekel, 2005). בפני עצמה, אופטימיות נתפסת כמשאב התורם לעמידות של צעירים בפני קשיים וליכולתם לתכנן את צעדיהם (Sulimani-Aidan, 2016).

במחקרים כמותיים שנערכו בקרב בני נוער וצעירים חרדים משני המינים ברמות סיכון שונות נמצאו קשרים בין הערכה עצמית, חוויית שליטה, אופטימיות ותמונה חיובית בנוגע לעתיד ובין רווחה נפשית גבוהה יותר ושכיחות נמוכה יותר של התנהגויות סיכון, כגון צריכת סמים ואלכוהול (יצחקי, 2017; Itzhaki-Braun & Sulimani-Aidan, 2020; Itzhaki-Braun & Sulimani-Aidan, 2022; Itzhaki et al., 2018).

אורח חיים דתי מתוך מוטיבציה פנימית. באופן כללי השתייכות לקהילה דתית וקיום אורח חיים דתי הם גורם חוסן לבני נוער בסיכון. מחקרים שבוצעו בקרב בני נוער ממגוון דתות מעידים על כך שאורח חיים דתי מספק תקווה, מסייע בהפחתת חרדות ומתקשר לרמות נמוכות של התנהגויות סיכון (DiPierro et al., 2018; Estrada et al., 2019). יש חוקרים המבחינים בין אורח חיים דתי הנובע ממוטיבציה פנימית ובין כזה הנובע מצורך בתגובה חיובית מן הסביבה. בעוד מחויבות לדת מתוך מוטיבציה פנימית עולה בקנה אחד עם תחושת תכלית ורווחה נפשית, שמירה על אורח חיים דתי מתוך צורך באישור מן הסביבה מתקשרת לרווחה נפשית נמוכה (Hardy et al., 2022). לפיכך יש להניח ששמירה על אורח חיים דתי מתוך חיבור אישי תורמת לחוסן של בני נוער וצעירים חרדים במצבי סיכון (Itzhaki-Braun & Sulimani-Aidan, 2022). חוקרים מתייחסים לצורך לסייע לאותם צעירים למצוא את הנושא האישי לדת, גם אם הם חשים פגועים מיחסה של החברה החרדית אליהם (עובדיה, 2015).

תמיכה הורית בלתי מותנית. תמיכה של המשפחה ותקשורת טובה עימה הן משאב מרכזי בהתמודדות עם מצבי סיכון (Rafaeli et al., 2013; Sulimani-Aidan et al., 2019). עבור צעירים רבים, תמיכה של המשפחה אינה עונה רק על צורך רגשי אלא גם מספקת ביטחון חומרי ומשאבים כגון דיור ומזון (רבינוביץ', 2017). חוקרים מדגישים את החשיבות של קבלת 'תמיכה בלתי מותנית' מן ההורים, קרי יחס שאינו מתנה הענקת חום ואהבה בהתנהגות הנער. לעומת זאת מניעת חום עקב התנהגות הנתפסת שלילית מפחיתה מנכונות הנער לשתף את הוריו בבעיותיו ועלולה לעורר אצל תחושות של תסכול ואשמה (יצחקי, 2017; Assor et al., 2004). תמיכה של המשפחה חשובה במיוחד בחברה החרדית, המתאפיינת בתלות הדדית גבוהה בין הנער למשפחתו (גרשוני וטאוב, 2021; Rosenthal & Roer-Strier, 2006). מחקרים כמותיים ואיכותניים שבוצעו בקרב בני נוער וצעירים חרדים ברמות סיכון שונות הצביעו על קשר בין יחסים טובים עם ההורים וחווייה של תמיכה בלתי מותנית מצידם ובין רווחה נפשית גבוהה יותר ורמות נמוכות של מצוקה (יצחקי, 2016; יצחקי, 2017; סבן, 2020; קלי ואח', 2019; Itzhaki-Braun & Gavriel-Fried, 2022; Itzhaki-Braun & Sulimani-Aidan, 2020).

תמיכה חברתית ותחושת שייכות לקהילה. בני נוער וצעירים חרדים המתמודדים עם מצבי סיכון מביעים צורך בדאגה ואכפתיות מצד דמויות משמעותיות בחייהם ומייחסים ערך רב לתמיכה שקיבלו במסגרות שונות (סבן, 2020; Itzhaki-Braun & Gabriel-Fried, 2022). נמצא קשר בין תמיכה חברתית, הן מצד אנשים מבוגרים יותר ואנשי מקצוע הן מצד צעירים בקבוצת הגיל, להתמודדות טובה יותר של בני נוער עם מצבי סיכון (Rafaeli et al., 2019; Keating et al., 2002; Culpepper, 2014). גם במחקרים שבוצעו בקרב בני נוער חרדים בסיכון, חווייה של תמיכה מצד מדריכים וחברים עלתה בקנה אחד עם רווחה נפשית ותפיסה חיובית יותר בנוגע לעתיד (יצחקי, 2016; יצחקי, 2017).

הצורך בקשרים אישיים המבוססים על חיבה ואכפתיות שזור בצורך כללי יותר בתחושת שייכות לקהילה. הקשר הרגשי של הנער לקהילתו והמעורבות שלו בפעילויותיה מקנים לו תחושת ביטחון ומסייעים לו לגבש את זהותו העצמית (יצחקי, 2016). הספרות מצביעה על קשרים בין מעורבות בקהילה ותחושת שייכות ובין רווחה נפשית, הישגים לימודיים ורמות נמוכות יותר של התנהגויות סיכון בקרב בני נוער (Heath et al., 2018; Stewart & Townley, 2020). במחקר שבוצע בקרב נערים חרדים השוהים במרכזי נוער נמצא שנערים שדיווחו על תחושה חזקה של השתייכות לקהילה נטו יותר לחוש תקווה לקראת העתיד (Itzhaki-Braun, 2020 & Sulimani-Aidan). ההשפעה המגוננת של מעורבות ותחושת השתייכות חשובה במיוחד לצעירים חרדים, נוכח חיי הקהילה ההדוקים בחברה החרדית (Kali & Romi, 2022; Itzhaki et al., 2020).

5.4 יציאה בשאלה והקשיים המתלווים אליה

רבים מבני הנוער והצעירים המתקשים למצוא את מקומם בעולם החרדי מתנתקים ממנו בסופו של דבר ומנסים להשתלב בחברה הכללית. כאמור המונח 'יוצאים בשאלה' מתייחס אל כל מי שהשתייכו לחברה החרדית בצעירותם ובחרו שלא להשתייך אליה יותר (הורוביץ, 2018). היציאה מן הדת מביאה עימה שבר ובלבול, כרוכה בהתנתקות ממשאבי תמיכה ודורשת מן הפרט להתאים את עצמו לחברה שאינו מכיר ואינו בהכרח מצויד בכלים הנדרשים להשתלבות בה (גימפל וגלזר, 2015; הורוביץ, 2018).

5.4.1 מאפיינים של יוצאים בשאלה

קשה לכמת את מספר היוצאים בשאלה מכיוון שצעירים רבים חיים על התפר שבין זהות חילונית, דתית-לאומית וחרדית, ואינם מאמצים במלואה אף אחת מהן. להערכתו של הורוביץ (2018), המתבססת על ראיונות עם יוצאים בשאלה, אנשי מקצוע ופעילים חברתיים, שיעור היוצאים בשאלה עמד במחצית השנייה של העשור הקודם על 3%-5% מן הצעירים שגדלו במשפחות של חרדים מלידה מן הזרמים האשכנזיים, על כ-10% מן הצעירים שגדלו במשפחות של חרדים מלידה מן הזרם הספרדי ועל כ-25% מן הצעירים שגדלו במשפחות של חוזרים בתשובה. על פי נתונים משנת 2019 שנתחו על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה, כ-60% מן הצעירים בני 19-25 שגדלו בבתים חרדיים אך אינם משתייכים עוד לחברה החרדית, הם גברים (רגב וגורדון, 2021). חוקרים ואנשי חינוך חרדים טוענים שתופעת היציאה בשאלה מתחזקת עם השנים בקרב צעירים מכל זרמי החברה החרדית (הורוביץ, 2018). טענה זו מוצאת תמיכה במחקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה, ובו נמצא שבשנת 2017 היה שיעור האנשים שגדלו בבתים חרדיים אך אינם משתייכים עוד לחברה החרדית גבוה יותר בקרב צעירים מבקרב מבוגרים. אם מגמה זו תימשך אפשר יהיה לצפות לגידול ניכר במספר היוצאים בשאלה בשנים הבאות (רגב וגורדון, 2021).

5.4.2 גורמים ליציאה בשאלה

קבוצת הגיל העיקרית שבה מתרחשת היציאה בשאלה היא 17-22. יוצאים בשאלה שרואינו ייחסו את החלטתם לתופעות שליליות שבהן נתקלו בקהילותיהם, כגון אפליה במוסדות חינוך; תחושה של היעדר אוטונומיה; התמודדות עם אלימות או פגיעה מינית; משבר על רקע נטייה מינית; נשירה ממערכת החינוך; והיכרות עם אדם נוסף שיצא בשאלה. נשים ציינו גם כי כללי הצניעות הנוקשים והחדירה לרשות הפרט הם גורמים שהאיצו את יציאתן. עוד נמצא כי חשיפה לאינטרנט מקנה לצעיר רשתות תמיכה

והיכרות עם העולם שבחוץ, ובכך היא זרז לתהליך היציאה. במרבית המקרים קושי אמוני אינו מוזכר כסיבה הראשונה המובילה ליציאה בשאלה (הורוביץ, 2018).

5.4.3 חוויות וקשיים של יוצאים בשאלה

רבים מן היוצאים בשאלה חווים ניתוק מלא או חלקי של הקשר עם משפחתם, לרוב עקב חשש של ההורים מהשפעה שלילית על האחים והאחיות (הורוביץ, 2018). בסקר שערך משרד הרווחה בשנת 2020 בקרב יוצאים בשאלה, כ-48% מן המשיבים דיווחו על היעדר עורך משפחתי וכ-43% דיווחו על תחושת בדידות (יעב"ץ, 2022). זאת חרף העובדה שעם השנים יש מגמה של קבלה רבה יותר של היוצאים, וניתוקם מן המשפחה נעשה שכיח פחות (הורוביץ, 2018).

הניתוק מן המשפחה מתבטא גם בקושי להבטיח תנאי מחיה בסיסיים. בסקר של משרד הרווחה שהוזכר לעיל דיווחו כ-21% מן המשיבים על מחסור במזון או בביגוד (יעב"ץ, 2022). נטען שבהיעדר עורך משפחתי, צעירים היוצאים מן החברה החרדית ללא הכנה מוקדמת עלולים להיקלע ליחסי ניצול ומרביתם מועסקים בעבודות בשכר נמוך (הורוביץ, 2018). היעדר השכלה רלוונטית מונע מהם גישה לעבודות שבהן נדרשות מיומנויות, כמו ידיעת אנגלית והפעלת מחשב, או לעבודות שבהן נדרשת תעודת בגרות או הכשרה מקצועית (יוצאים לשינוי, 2021). בסקר של משרד הרווחה ציינו כ-38% מן המשיבים היעדר השכלה אקדמית ו-33% ציינו היעדר הכשרה מקצועית כגורמי סיכון הרלוונטיים עבורם (יעב"ץ, 2022).

במסגרת מחקר שבחן את צורכיהם של יוצאים בשאלה בתחום הבריאות, העידו ראיונות שנערכו עם יוצאים בשאלה על כך שרבים מהם מתמודדים עם דחק, דיכאון וחרדה. המרואיינים ייחסו את בעיותיהם הן לקשיים שחוו עוד לפני היציאה הן לקשיי ההתאקלמות בחברה הכללית ולבדידות שרבים מהם חווים. כמו כן דווח על תופעות של שתייה כבדה ושימוש נפוץ בסמים קלים בקרב היוצאים, המשקפות רצון בהתנסויות חדשות (Velan & Pinchas-Mizrachi, 2019).

כמעט מחצית מן המשיבים לסקר של משרד הרווחה העלו צורך בסיוע ברכישת מזון. רבים דיווחו על צורך בסיוע בתחומי ההשכלה, מיצוי זכויות, קהילה ופנאי, תעסוקה והיכרות עם מאפייני התרבותיים של החברה החילונית (יעב"ץ, 2022).

5.5 סיכום

פרק זה תיאר את המאפיינים והחוויות של בני נוער חרדים המצויים בסיכון. בין המאפיינים שתוארו יש שהם ייחודיים לחברה החרדית, כגון התרחקות מן הדת, קשיים הנחווים על ידי קבוצות מסוימות (כגון ילדים למשפחות של בעלי תשובה) וחשיפה לאורחות החיים של החברה הכללית. לעומת זאת מאפיינים כגון תפקוד משפחתי לקוי, קושי בלימודים ונשירה, התמודדות עם הפרעת קשב, השפעה שלילית של בני נוער אחרים והתמודדות עם פגיעה מינית ועם נטייה הומוסקסואלית מתוארים כגורמי סיכון באוכלוסיות מגוונות, והם רלוונטיים גם לאוכלוסייה הכללית (Jones et al., 2013; Pollack et al., 2019; Resnick & Burt, 1996; Talley et al., 2019). כפי שתואר לעיל, גם מאפיינים אלו באים לידי ביטוי ייחודי בחברה החרדית.

הפרק תיאר מזוויות שונות התמודדות של בני נוער וצעירים חרדים בסיכון עם חוויה של היעדר אוטונומיה ואפשרויות מוגבלות לביטוי עצמי, תחושת ניכור עקב תגובת המשפחה והקהילה למצבם, קושי של הקהילה להכיל צורות חיים החורגות מן המקובל

ותסכול נוכח מצבים שבהם היחס אל אדם נקבע על פי הרקע שלו. בצד זאת השיח הרווח בציבור החרדי מצביע על מגמה מתמשכת של שינוי, תוך השקעת מאמצים רבים יותר בהכללה של בני נוער וצעירים המתקשים למצוא את מקומם. יצוין כי בני נוער וצעירים חרדים מתמודדים עם קשיים טוב יותר אם יש להם משאבים אישיים חזקים וקשר בריא עם המשפחה ואם הם נהנים מתמיכה חברתית ותחושת שייכות לקהילה.

קשה להגדיר הגדרה נוקשה את הקו המפריד בין הימצאות של בני נוער וצעירים חרדים במצבי סיכון ובין יציאה בשאלה, המתבטאת בהחלטה מודעת שלא להשתייך עוד לחברה החרדית. עם זאת אופי האתגרים והחוויות שונה בין שתי הקבוצות. בעוד בני נוער וצעירים המשתייכים עדיין לחברה החרדית מתמודדים עם לחצים הנובעים מאי-עמידתם בציפיות הקהילה והמשפחה, יוצאים בשאלה מתמודדים עם הקושי להתאקלם בחברה שאינם מכירים ועם הבדידות הנגזרת מן המעבר לסביבה חדשה לגמרי, ללא משאבי התמיכה וחיי הקהילה ההדוקים שהכירו בחברה החרדית.

6. מיפוי תוכניות ומענים עבור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון

בסקירה מופו מענים מרכזיים, נכון לשלהי שנת 2022, עבור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון (לפירוט המענים ראו נספח ב). המיפוי סקר מענים מרכזיים עבור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון כפי שמופיעים באתר משרד הרווחה והביטחון החברתי – [השירות לבני נוער וצעירים](#) ובאתר "כל זכות" – [תוכניות לנוער וצעירים חרדים במצוקה](#) ובפרסומים של הקהילה (כגון ארגון ענף, 2018). כמו כן צוינו מענים שהוזכרו בפרסומים בולטים בנושא (וייסבלאי, 2019; מלחי, 2020), ומידע נוסף הועבר לצוות המחקר ישירות ממשרד הרווחה. מאחר שמענים רבים אינם מפורסמים בספרות המקצועית או נגישים לכלל האוכלוסייה בפורמט מקוון, המיפוי אינו מתיימר להקיף את כלל השירותים הקיימים בישראל עבור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון.

מן המיפוי עולה כי המשרד העיקרי המפעיל את מרבית המענים עבור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון או מפקח עליהם הוא משרד הרווחה, ובפרט השירות לבני נוער וצעירים באגף בכיר קהילה במינהל של"ם (להלן: השירות לבני נוער וצעירים). את הפעילות הזו מחזקים מענים נוספים, הן של משרד החינוך ומשרד הכלכלה והתעשייה הן של עמותות. חלק מן העמותות פועלות מתוך הקהילה החרדית עצמה וחלקן הן עמותות הפועלות באוכלוסייה הכללית ומציעות מענים ייחודיים ומותאמים לנערים ונערות חרדים. המענים השונים ניתנים על פני רצף הסיכון, החל מאיתור בני נוער הנמצאים בסיכון לנשירה, בנשירה סמויה ו/או המצויים במצבי משבר וקושי; דרך מתן סיוע, ליווי ותמיכה בבני נוער ובמשפחותיהם במסגרות הנורמטיביות; ועד לטיפול בבני נוער המנותקים ממסגרות חינוך ו/או ממסגרת משפחתית וזקוקים לסיוע בתוך הקהילה או מחוצה לה. להלן יתוארו המענים העיקריים.

6.1 מענים בתחום החינוך למניעת נשירה ולהתמודדות עימה

מן המיפוי עולה כי את המענים המרכזיים למניעת נשירה של נוער חרדי בסיכון מפעיל **משרד החינוך** באמצעות תוכניות המיושמות בתוך מסגרות החינוך עצמן. כך למשל, [תוכניות להכשרת עובדי הוראה](#) מטעם משרד החינוך מכשירות צוותי חינוך ועובדי הוראה לזיהוי, איתור ותמיכה בנוער חרדי בסיכון; [תוכנית מב"ר ואתג"ר](#) של משרד החינוך מעניקות מענה לימודי, רגשי וחברתי במוסדות חינוך בפיקוח חרדי במטרה למנוע נשירה; מענה ייעודי נוסף של משרד החינוך בשיתוף עם הרב גרליץ הוא [תוכנית חנוך לנוער](#) המופעלת בישיבות קטנות ומעניקה תמיכה רגשית ומיועדת למנוע נשירה של נוער בסיכון. תוכניות אלו פועלות בפריסה ארצית. מענים נוספים במסגרות החינוך החרדיות ניתנים על ידי עמותות, חלקם גם בפריסה ארצית, כגון [תוכניות חונכות](#) של עמותת 'שלבים', 'בצוותא' ו-'יד-אליעזר', ותוכניות תמיכה וייעוץ לעובדי הוראה במסגרות החינוך, כמו [תוכנית אל הנפש](#) הפועלת גם לסבסוד מענה רגשי עבור תלמידים הזקוקים לכך במטרה למנוע נשירה.

בחברה החרדית, תלמידים העוזבים את הישיבות הקטנות ומשתלבים בתוכניות חלופיות נתפסים כנושרים (פלאי, 2020). בשלבים מתקדמים יותר של הנשירה, כשנערים אינם מצליחים להישאר עוד במסגרות החינוך הנורמטיביות והמקובלות, ניתנים מענים המופעלים בחלקם על ידי משרד הרווחה ובחלקם על ידי משרד החינוך או זרוע העבודה במשרד הכלכלה והתעשייה.

משרד הרווחה והביטחון החברתי מתקצב את [ישיבות נוח"ם](#) (נוער חרדי מנותק), ישיבות חלופיות לנערים חרדים, ומפקח עליהן. הישיבות מיועדות לנערים וצעירים בני 16–23 אשר אינם נמצאים במסגרת לימודית אחרת ואינם מצליחים להשתלב במסגרות

נורמטיביות בקהילתם. ישיבות אלו מאפשרות לימודים תורניים בתנאים המותאמים לצורכי התלמידים. מטרתן לשמור על אותם צעירים בחברה החרדית, ולצורך כך הן מקיימות סדר יום של ישיבה ואינן כוללות לימודי חול. נוסף על כך הן כוללות מענים פסיכו-סוציאליים, כגון עובדים סוציאליים וחונכים. כיום פועלות יותר מ-20 ישיבות נוח"ם ביישובים שונים, והן מיועדות לנערים וצעירים מזרמים שונים בחברה החרדית.

מחוץ לעולם הישיבות פועלות מסגרות חינוך חלופיות המציעות חינוך מקצועי-טכנולוגי או הכשרה מקצועית כגון ישיבות טכנולוגיות בפיקוח **משרד החינוך**, האגף לחינוך ילדים ונוער בסיכון, או בתי ספר טכנולוגיים בפיקוח האגף להכשרה מקצועית, **זרוע העבודה במשרד הכלכלה והתעשייה**. נטען כי הכפילות בין מסגרות המנוהלות על ידי משרד החינוך ובין מסגרות המנוהלות על ידי זרוע העבודה עשויה ליצור סרבול, כפל מענים ובזבוז משאבים (מלחי, 2020). מסגרות חינוך חלופיות אלו פועלות בפריסה ארצית ומיועדות לרוב לנערים.

נערים ונערות המתקשים להשתלב במסגרות האלה מקבלים לעיתים מענה מן היחידה לקידום נוער חרדי הנמצאת בפיקוח משרד החינוך ואמנה על איתור וזיהוי נוער בסיכון (וייסבלאי, 2019). המענה המרכזי של היחידה לקידום נוער היא תוכנית היל"ה, המאפשרת השלמת 12 שני"ל ורכישת תעודת בגרות. תוכנית זו פועלת במסגרת החברה למתנ"סים, והיא מעניקה נוסף על המענה החינוכי-לימודי גם מענים רגשיים וחברתיים. התוכנית פועלת בפריסה ארצית, עברה התאמה ייעודית לנוער חרדי בסיכון ופועלת בנפרד עבור נערים ועבור נערות.

6.2 מענים בקהילה לבני נוער חרדים בסיכון

6.2.1 תוכנית נוח"ם

מינהל של"ם במשרד הרווחה והביטחון החברתי מופקד על שירותי טיפול ופיקוח חברתי לאוכלוסיות המצויות בקצה רצף הסיכון, ובין יחידותיו נכלל השירות לבני נוער וצעירים (וייסבלאי, 2019). שירות זה מפעיל בשנים האחרונות תוכנית ייעודית ייחודית לטיפול באוכלוסייה החרדית – נוח"ם. תוכנית נוח"ם מספקת את עיקר המענים בקהילה לנערים ונערות חרדים המתקשים להתמיד במסגרות נורמטיביות (חינוכיות, משפחתיות וקהילתיות) ו/או נמצאים במצבי מצוקה, סיכון וניתוק. המענים במסגרת התוכנית פותחו בהתאמה לאוכלוסייה החרדית, לרבות אישור של ההנהגה הרוחנית ביישוב לכל פעילות שנעשית בתחום, שילוב של ערכים תורניים בתוכני הטיפול והתאמת הגורם הטיפולי והמדריכים המלווים לאופיה של החברה החרדית ולמאפייניה.

את מרבית המענים בתוכנית נוח"ם מעניקות בקהילה יותר מ-30 רשויות מקומיות ועובדים סוציאליים המועסקים בהן. התוכנית כוללת רצף מענים, ובהם פעולות איתור ויישוג של מדריכים הפועלים בשכונה, בעבודת רחוב; התערבות במצבי חירום ומתן מענים ראשוניים; קשר ומענה טיפולי המשכי לפי הצורך; תמיכה, העשרה וליווי בקהילה; ייעוץ והדרכה; פעילות קבוצתית, סדנאות ופעילות העשרה והפגה; פעילות עבור הורים כחלק מהסברה וחישיבה על שלבי מניעה. מטרת התוכנית הן להפחית את מספר בני הנוער והצעירים המגיעים למצבי ניתוק ולהשיב את בני הנוער והצעירים המנותקים למערכת הקהילתית על ידי שילוב מענים עבורם ועבור בני משפחותיהם (משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, 2021). במסגרת נוח"ם פותחו מגוון מודלים ייעודיים

לטיפול בנערים וצעירים בני 13–25, חלקם במסגרת התאמה של מענים קיימים וחלקם במסגרת פיתוח של מענים חדשים. להלן יפורטו כמה מענים מרכזיים של תוכנית נוח"ם בקהילה⁷:

מודל איתור וטיפול. מודל איתור וטיפול מתמקד באיתור נערים חרדים המצויים בסיכון לנשירה או במהלך נשירה ובמסגרתו ניתנת תמיכה רגשית, חברתית ומשפחתית וכן התערבות קהילתית בזמן משבר. המודל שפותח מתמקד בצרכים הייחודיים של נערים בסיכון מקרב האוכלוסייה החרדית. המודל פועל ביותר מ-20 רשויות ברחבי הארץ ומיישם התאמות לאוכלוסייה החרדית, ובהן היוועצות ברבנים וקבלת גיבוי והסכמה מלאה ומראש לכל הפעילות מצד ההנהגה הרוחנית בעיר; התאמת הצוות המטפל למאפייני האוכלוסייה ולצרכיה; ניסיון לשילוב הנערים במסגרות חרדיות נורמטיביות; העסקת כוח אדם ייחודי של מגשרי מסגרות המכירים את מאפייני המסגרות השונות ואת התאמתם לצורכי הנערים. המודל כולל עבודה של עובדים סוציאליים ומדריכים ומשלב ייעוץ מקצועי פסיכולוגי ופעילויות קבוצתיות וחינוכיות.

בתים חמים. במסגרת תוכנית נוח"ם בקהילה פועלים מרכזי נוער קהילתיים, מועדונים לטיפול ובתים חמים המעניקים רצף מענים כוללניים במגוון תחומים: חברתי, טיפולי-רגשי, לימודי, תעסוקתי וייעוץ והכוונה למשפחה. המרכזים פועלים במשך השבוע בשעות אחר הצהריים ומקדמים יצירת מעגלי תמיכה בסביבה הקרובה. כך למשל, בית חם לנערות – מודל ייחודי לנערות וצעירות חרדיות בנות 13–21 במצבי סיכון ומצוקה המעניק מענה כוללני כהשלמה למסגרות נורמטיביות בקהילה בשעות אחר הצהריים והערב. הבית החם מספק מענים בתחום החינוך, הטיפול והחברה במטרה לאפשר לנערות תפקוד נורמטיבי בחברה ולמנוע את נשירתן ממסגרת הלימודים הפורמלית. המודל מיושם במגוון יישובים, ובהם אלעד, בית"ר עילית, מודיעין עילית, אשדוד, רכסים וצפת. המרכז הטיפולי מ.ט.ל מספק בתים חמים לנערים (בנים) ולצעירים בסיכון בני 14–21. הבתים פועלים בכמה יישובים, ובהם מודיעין עילית, בית שמש, אשדוד ורכסים. הם פועלים בשעות אחר הצהריים והערב כהשלמה למסגרות הנורמטיביות וכוללים פעולות מניעה, איתור, התערבות קהילתית, טיפול סוציאלי והעשרה בשילוב למידה תורנית מובנית וקשר עם ההורים. את המענים מעניק צוות רב-מקצועי.

מרכזי יום כחלופה לישיבה או סמינר. מרכזי יום בקהילה כוללים רצף מענים בתחומי החינוך, הטיפול והתעסוקה, והם חלופה למסגרת חינוך או לסידור חוץ-ביתי. מרכזים אלו פועלים בכל יום מן הבוקר ועד הערב. כמה מהם מדגישים את מעורבות ההורים והמשפחה כחלק חשוב מתהליך הסיוע והניסיונות להשיב את הנער והנערה לקהילה. תוכנית עד"י (עוצמה, דאגה, ידידות) מיועדת לנערות וצעירות בסיכון בנות 13–21 במצבי ניתוק ומצוקה שאינן משולבות במסגרות לימודיות או תעסוקתיות בקביעות. המרכזים פועלים עבור האוכלוסייה הכללית במגוון יישובים, והתוכנית מותאמת לאוכלוסייה החרדית ביישובים כגון בני ברק, מודיעין עילית, אלעד, בית שמש, בית"ר עילית ואשדוד. ההתאמה כוללת הכשרה מיוחדת לעובדות סוציאליות בטיפול בנערות חרדיות, ליווי רציף וקבוע של רבני העיר כדי לקבל גיבוי והסכמה מלאה של ההנהגה הרוחנית, תוכני העשרה רגישי תרבות המותאמים לצורכי האוכלוסייה החרדית ושילוב של פעילות רוחנית בפעילויות המרכז. במסגרת תוכנית נוח"ם פועלים גם מרכזי מית"ר (מרכזי יום תורניים) לנערים בני 13–18 שנשרו מן הישיבה ונמצאים בקצה רצף הסיכון, הסכנה והניתוק. מסגרת טיפולית-יומית זו פועלת

⁷ בהסתמך על מידע בעל פה ומסמכים פנימיים שהועברו ממפעילי התוכנית וכן על המיפוי שנעשה במסגרת סקירה זו ומוצג בנספח ב.

בשמירה על צביון דתי-חרדי במטרה לחזק את תחושת המסוגלות של הנערים ביכולתם להשתלב מחדש במשפחתם ובקהילה. במרכזים פועל צוות רב-מקצועי המספק נוסף לצרכים טיפוליים גם צרכים פיזיים (הזנה, היגיינה, ביגוד). המרכזים פתוחים מן הבוקר ועד הלילה בכל ימות השנה, והם פועלים באשדוד, מודיעין עילית ובית"ר עילית.

ניידת רחוב של עמותת על"ם. ניידות רחוב של עמותת על"ם מספקות מענים מיידים בשטח למתבגרים במצבי סיכון, מצוקה וניתוק. צוותי הניידות מסייעים לבני נוער אלו בהשגת טיפול רגשי ורפואי וכן במזון, במחסה ובהתמודדות עם מצבי קיצון. הניידות פועלות בשעות הערב והלילה. בצפת פועלת ניידת המותאמת לנוער חרדי, ובירושלים פועלת ניידת המיועדת לנערות מבתיים חרדיים (הניידת בירושלים באחריות על"ם ובשיתוף מחלקת הרווחה בעירייה ואינה באחריות נח"ם).

6.2.2 מענים משלימים בקהילה

בשנים האחרונות גוברת המודעות לצורך במתן מענה רגשי-טיפול לנערים ונערות וכן לצעירים וצעירות אשר עברו פגיעה מינית. כך למשל, משרד הרווחה מפקח ומממן, בתמיכת קרן ידידות טורונטו, את מרכז 'בנפשנו' לטיפול בצעירים וצעירות מן האוכלוסייה החרדית, נפגעי טראומה מינית. המרכז פועל בהתאמה לאוכלוסייה החרדית בחמישה יישובים בארץ, ובהם בני ברק ובית שמש. מרכזי סיוע דומים עבור נערים ונערות בני פחות מ-18 מפעילות עמותות. אחד מהם הוא מרכז 'בליבנו' המופעל על ידי עמותת 'בית חם' ומעניק הן טיפול רגשי לבני נוער חרדים נפגעי פגיעה מינית הן ייעוץ טלפוני להורים ולאנשי חינוך וטיפול. המרכז פועל בבני ברק, מודיעין עילית ואלעד. עמותת 'שלום בניך' מפעילה אף היא קו-סיוע חם ומרכז טיפולי רגשי הן עבור נפגעי פגיעה מינית מן האוכלוסייה הדתית והחרדית הן עבור הפוגעים עצמם, בכל הגילים. הטיפול עצמו ניתן בבני ברק.

נראה כי יש מעט מענים לבני נוער וצעירים חרדים הנתקלים בקשיים רגשיים בסוגיות של זהות מינית. עמותת 'חברותא' הקימה קבוצות תמיכה חרדיות ייעודיות בירושלים ובתל אביב כדי לספק מענה חברתי ורגשי לצעירים וצעירות להט"ב חרדים בני יותר מ-18.

נוסף על כך פועלות מסגרות משלימות ייעודיות לנוער וצעירים עוברי חוק כחלק מתהליך שיקום ושילוב בקהילה במסגרת שירות המבחן לנוער. כך למשל, מינהל של"ם מפעיל את תוכנית סיכויים, בהתאמה לאוכלוסייה החרדית, עבור בני נוער וצעירים עוברי חוק בני 12–21 באלעד ובמודיעין עילית. התוכנית מספקת מענה רגשי וחברתי באמצעות חונכות אישית ומענה חברתי-חינוכי בשעות אחר הצהריים.

נוסף על מענים לבני הנוער הוקמו מרכזי הורים-מתבגרים במטרה לספק ייעוץ וטיפול למשפחה, לצמצם את מצבי הסיכון של בני הנוער ולמנוע נשירה ממסגרת החינוך וניתוק מן המשפחה ומן הקהילה. מענים אלו מתבססים על תפיסה של חיבור מחדש לקהילה, והם פועלים באחריות נח"ם בקהילה.

6.2.3 מענים חוץ-ביתיים

בני נוער בקצה רצף הסיכון מתאפיינים על פי רוב בנייתוק משפחתי וחברתי. ניתוק זה נוצר עקב פער ניכר בינם ובין משפחתם המונע מהם לגור בבית הוריהם מסיבות שונות. מענים עבור אוכלוסייה זו כוללים מסגרות חוץ-ביתיות, ובהן מסגרות קצרות טווח, כגון קורות גג זמניות ומסגרות חירום, ומסגרות ארוכות טווח, כגון דירות טיפוליות, כפרי נוער ופנימיות. מסגרות אלו מעניקות מזון,

היגינה ודירור וכן סיוע רגשי, ולעיתים גם סדנאות, תוכניות ליווי וייעוץ חינוכי ותעסוקתי ומיצוי זכויות. המענים מופרדים מגדרית ומאפשרים לרוב לשמור על אורח חיים דתי-חרדי על פי בחירת בני הנוער. את מרבית המענים מפעילות עמותות, חלקן במימון ובפיקוח משרד הרווחה. כך למשל, הוסטל 'מבשר טוב' בירושלים משמש מסגרת חירום לנערים בני 13–19 ו'איילת השחר', אף היא בירושלים, משמשת מסגרת דומה לנערות בנות 13–18. קורות גג אלו מספקות מענה דיור ומענה רגשי וטיפולי לתקופה של עד שלושה חודשים ומשמשות תחליף לחיי רחוב. קורת גג נוספת, 'אתנתא' של עמותת אותות בירושלים, מיועדת לנערים בני 12–18 מן האוכלוסייה הכללית, אך חלק גדול מן השוהים בה הם חרדים.

יש גם מסגרות שמספקות דירות טיפוליות לנערות וצעירות, כגון 'עולמות' ו'הבית של רינה'. מסגרות אלו מעניקות מעטפת כוללת של דיור, תעסוקה, השכלה, מיצוי זכויות, ליווי רגשי טיפולי ועוד. כמו כן פועלים מענים של כפרי נוער ופנימיות, כגון כפר הנוער 'זוהרים' לנערים ופנימיית 'עולמות' לנערות. מענים אלו מספקים לנערים ולנערות תמיכה רחבה בתחום הרגשי, הלימודי, התפקודי, המשפחתי והאישי.

נוסף על מענים אלו יש מסגרות ייעודיות של **רשות חסות הנוער** לנוער חרדי בקצה הרצף הטיפולי-חינוכי המופעלות על ידי עמותות, בפיקוח משרד הרווחה. מסגרות אלו מספקות מענה חוץ-ביתי סמכותי-כופה מכוח חוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול) לנוער עובר חוק, ומכוח חוק הנוער (טיפול והשגחה) עבור בני נוער בקצה רצף הסיכון. הן כוללות פנימיות (כגון 'מחול', ביישוב מחולה, לנערות דתיות או חרדיות שעברו פגיעה; 'בני דוד', ברמת הגולן, לנערים חרדים); הוסטלים כוללניים (כגון 'ניגונים' בירושלים לנערות דתיות או חרדיות נפגעות פגיעה מינית ו'חברותא' בירושלים לנערים חרדים פוגעים מינית) וחלופות מעצר (כגון 'מגן דוד' לנערים חרדים ברמת הגולן).

6.3 מענים המיועדים לצעירים בני 18 ויותר

מרבית המענים שתוארו לעיל מיועדים לבני נוער עד גיל 18, וחלקם גם לצעירים בגילים מבוגרים יותר. נוסף עליהם יש מענים המיועדים בראש ובראשונה לצורכיהם של צעירים בני 18 ויותר, בתחומי ההשכלה, התעסוקה, המשפחה וההשתלבות בקהילה:

מענים בקהילה. מענים המיועדים להכוונה, ייעוץ או סיוע בתחומי ההשכלה, תעסוקה, מיומנויות, דיור, מיצוי זכויות ומשפחה. המענים ניתנים מטעם תוכנית יתד במשרד הרווחה. בין היתר, בשנת 2023 נפתחו בשבע רשויות מקומיות מרכזי 'אור' עבור צעירות חרדיות במצבי סיכון, מטעם יתד ובשיתוף ג'וינט-אשלים והקרן לילדים ונוער במוסד לביטוח לאומי. מרכזים אלו מלווים את הצעירות ברכישת השכלה, תעסוקה, מיומנויות חברתיות, מיצוי זכויות וחיזוק הקשר עם המשפחה והקהילה.

מענים חוץ-ביתיים או דיור. הוסטלים או דירות מעבר לצעירות החוות קשיים ומעוניינות לשמור על אורח חיים חרדי. המענים כוללים מעטפת ליווי מקיפה רגשית וחברתית, והם ניתנים על ידי עמותות, בפיקוח משרד הרווחה (כגון הוסטל 'מורשת אברהם' לצעירות בנות יותר מ-18 ודירות מעבר 'דורית' בירושלים).

מסגרות של תרומה לקהילה באמצעות שירות אזרחי. לאחר גיל 18 מוצעים מענים המסייעים לצעירים ולצעירות במצבי סיכון להשתלב במסגרות של שירות אזרחי. מסגרות אלו מופעלות על ידי עמותות כמו עמותת בת-עמי לצעירים וצעירות ותוכנית

עטרה של עמותת 'עלם' לצעירות. המסגרות מעניקות ליווי ותמיכה לשירות לאומי אזרחי. כמה מהן מעניקות גם מעטפת ליווי אינטנסיבית הכוללת תוכניות חברתיות, השלמת השכלה והכנה לעולם התעסוקה, ויש שמציעות תוכניות המשך ארוכות טווח בתום השירות כדי להבטיח השתלבות בחיים נורמטיביים. מסגרות אלו מיועדות לכלל האוכלוסייה אך הן כוללות מענים מותאמים לצעירים וצעירות מן האוכלוסייה החרדית.

מענים המיועדים ליוצאים בשאלה. משרד הרווחה מפעיל בשיתוף עמותות 'הלל' ו'יוצאים לשינוי' מגוון מענים עבור צעירים וצעירות יוצאים בשאלה, ובהם מרכזי ייעוץ 'הלל' ו'יוצאים לשינוי', המעניקים מסגרת חברתית, לימודית וקהילתית וכן סיוע במשברים רגשיים ונפשיים, בהתבסס על תפיסה של חיבור לקהילה. נוסף על כך מוצעות קורות גג בהפרדה מגדרית, כמו 'הבית של הלל' בירושלים, המעניקות סיוע אינטנסיבי של עד ארבעה חודשים בהתארגנות לקראת חיים עצמאיים, השכלה, תעסוקה, שירות צבאי ודירור וכן 'דירות מעבר הלל', בירושלים וברמת גן, המעניקות ליווי ארוך-טווח של עד שנתיים.

6.4 סיכום

מיפוי המענים מעיד על קיומן של תוכניות רבות עבור בני נוער וצעירים חרדים על פני רצף הסיכון. תוכניות אלו מעניקות לרוב מענים נרחבים לצרכים רגשיים, חברתיים ולימודיים וכוללות לעיתים גם ליווי וייעוץ להורים. התוכניות ברובן מנסות לבסס מעגלי תמיכה של בני הנוער בקהילה ומעודדות השתלבות מחדש במסגרת החינוך, במשפחה ובקהילה. תוכניות הפועלות בתוך מסגרות החינוך הנורמטיביות מופעלות לרוב על ידי משרד החינוך, ומרבית המענים הניתנים בקהילה מופעלים על ידי משרד הרווחה במסגרת תוכנית נוח"ם. תוכנית נוח"ם מיישמת מגוון מודלים ייעודיים במטרה לפתח מענים חדשים או להתאים מענים קיימים למאפיינים הייחודיים של נוער וצעירים בסיכון מן האוכלוסייה החרדית, זאת תוך השגת הסכמות ושיתוף פעולה של ההנהגה הרוחנית והתאמה תרבותית וערכית של מאפייני המטפלים ומסגרת הטיפול.

כאמור, אין בכוונתו של המיפוי לכלול את כלל המענים הקיימים עבור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון. מיפוי המענים המרכזיים, כפי שמופיעים באתרים הרלוונטיים, עולה כי יש מגוון רחב של מענים המיועדים לנערות ולנערים על פני רצף הסיכון, הן מענים בקהילה הן מענים חוץ-ביתיים. בצד זאת המיפוי אינו מאפשר להסיק אם היקף המענים עונה על צרכי הנערים והנערות מבחינת מספר המענים, אופיים והיקפם הגאוגרפי. היבטים אלו ייבחנו במסגרת המחקר הרחב.

7. אתגרים בטיפול בבני נוער וצעירים חרדים בסיכון וזרכי התמודדות עימם

7.1 אתגרים באיתור בני נוער וצעירים חרדים בסיכון

מן הספרות המקצועית בתחום עולה ההערכה כי למרות העלייה בנכונות של חרדים לפנות לגורמי מקצוע מחוץ לקהילה, אחוז ניכר מבני הנוער החרדים במצבי סיכון אינו מאותר ואינו מקבל מענה הולם משירותי הסיוע (סבו-לא, 2017; שהינו-קסלר ואח', 2021). אחוזי איתור נמוכים עלולים להוביל לגילוי מאוחר של קשיים ובכך גם להידרדרות במצבם הפיזי והנפשי של מי שאינם מטופלים (וייסבלאי, 2019). מן הספרות עולים כמה אתגרים בתחום האיתור:

7.1.1 תת-דיווח לגורמי הסיוע

הספרות מצביעה על תופעה של תת-דיווח לרשויות על מצבי מצוקה וסיכון בקרב בני נוער חרדים. במידה רבה, תת-הדיווח נובע מחוסר אמון של חרדים רבים בגורמי הסיוע המקצועיים. בעוד פנייה לרב הקהילה נתפסת כאפיק לגיטימי לבקשת עזרה המבוססת על אמון והיכרות, רשויות המדינה לעיתים נחוות כגורם זר ומאיים (דיין, 2015; מלמד, 2018). תחושת האיום נובעת בין היתר מן החשש מהשפעה שלילית של גורמי הטיפול על ילדים ובני נוער ולחשיפתם לנורמות של החברה הכללית (Gemara & Nadan, 2022a). כמו כן גורמים בקהילה מייחסים לאנשי המקצוע ברשויות עמדה שלילית כלפי הציבור החרדי, והדבר מוביל לחוסר רצון לשתף עימם פעולה (מלמד, 2018). עקב חוסר האמון ברשויות, היקף צריכת השירותים בקרב חרדים נותר נמוך, והדבר מוביל לחשיפה מועטה של אנשי המקצוע לילדים ובני נוער הזקוקים לסיוע (סבו-לא, 2017).

סיבה נוספת להימנעות מדיווח לרשויות היא החשש של משפחות ושל גורמים בקהילה מסטיגמה וממוניטין שלילי (Gemara & Nadan, 2022a). כאמור, אנשי חינוך והורים רואים בדיווח לרשויות על פגיעות מיניות מעשה שעלול להוביל להשפעות שליליות על הנפגע ומשפחתו ולפגוע במוניטין של המוסד שבו התרחשה הפגיעה (רבינוביץ', 2015). בקהילות חרדיות מסוימות אף חל איסור גורף לדווח על פשעים לרשויות (Lusky-Weisrose et al., 2021).

בעוד רבנים בעלי השפעה ארצית נוטים במקרים רבים לתמוך בדיווח לרשויות, רבני הקהילות הססניים יותר ונוטים לחפש פתרונות פנים-קהילתיים (מלמד, 2018). נטען שההסתייגות משיתוף פעולה עם שירותי הרווחה רווחת יותר בזרמים הליטאי והחסידי לעומת הזרם הספרדי, וכן בקרב חרדים מבית לעומת חוזרים בתשובה, והדבר מחריף את תת-האיתור של בני נוער בסיכון מקבוצות אלו (בראון, 2021; שהינו-קסלר ואח', 2021).

7.1.2 קשיים בהפעלת מערך הביקור הסדיר

אחד השירותים המרכזיים לאיתור נוער במצבי סיכון הוא מערך הביקור הסדיר של משרד החינוך הפועל למניעת נשירה גלויה וסמויה. מערך הביקור הסדיר בחלק מן הרשויות החרדיות (בית"ר עילית, מודיעין עילית, עמנאל, אלעד ורכסים) פועל בפיקוח

המחוז החרדי של משרד החינוך, ואילו קציני ביקור סדיר ביתר ריכוזי האוכלוסייה החרדית פועלים בפיקוח המחוזות הגאוגרפיים (וייסבלאי, 2019). למרות שיעור הנשירה הגבוה בחינוך החרדי, שיעור התלמידים באוכלוסייה החרדית שקציני ביקור סדיר מטפלים בהם נמוך משיעור התלמידים בקבוצות אחרות באוכלוסייה (ברוך-קוברסקי ואח', 2018; וייסבלאי, 2019). במחקר שבחן נתוני נשירה בבתי ספר חרדיים בשנת 2018 נמצא כי אחוז המקרים שבהם הגורם המפנה לטיפול של קציני ביקור סדיר היו קרובי משפחה או שכנים (35%) היה גבוה מאחוז המקרים שבהם בית הספר עצמו היה הגורם המפנה (22%) (ברוך-קוברסקי ואח', 2018). נתון זה עלול להצביע על נכונות נמוכה של בתי הספר החרדיים לדווח על היעדרויות של תלמידיהם (וייסבלאי, 2019). עוד נמצא כי משך הטיפול של קציני הביקור הסדיר בבני נוער נושרים מן האוכלוסייה החרדית היה ממושך פחות ומאפייני הטיפול היו אינטנסיביים פחות, זאת לעומת טיפול בנושרים מקבוצות אחרות באוכלוסייה (למעט האוכלוסייה הבדואית בנגב וערביי מזרח ירושלים) (ברוך-קוברסקי ואח', 2018). בסקר שבוצע בקרב כלל קציני הביקור הסדיר בישראל דיווחו קציני ביקור סדיר העובדים עם האוכלוסייה החרדית על רמה נמוכה יותר של שיתוף פעולה מצד בתי הספר, זאת לעומת דיווחיהם של קציני ביקור סדיר העובדים עם האוכלוסייה היהודית הכללית (ברוך-קוברסקי ואח', 2020).

7.2 אתגרים ודילמות בטיפול רגשי באוכלוסייה החרדית

כפי שתואר לעיל, החברה החרדית היא חברה סגורה הנוטה לטפל בבעיותיה באמצעות משאבים פנים-קהילתיים ולהתגונן מפני השפעות חיצוניות. על כן פנייה לרשויות לטיפול או לעזרה מקצועית היא פעמים רבות המוצא האחרון עבור משפחה חרדית (דיין, 2015; וייסבלאי, 2019). עם זאת בשנים האחרונות חל שינוי במידת הפתיחות והנכונות של חרדים לפנות לרשויות לטיפול מקצועי המותאם לצורכיהם (וייסבלאי, 2019). בטיפול באוכלוסייה החרדית מתעוררות דילמות עקב המתח בין החוקים, הערכים או הנורמות שעימם המטפל מזוהה מבחינה מקצועית ובין אלו המאפיינים את החברה החרדית (Gemara & Nadan, 2022a):

חסמים בפנייה לטיפול נפשי. מטופלים חרדים עלולים להפגין עוינות כלפי עזרה חיצונית וחוסר רצון לשתף פעולה, במיוחד כאשר מגיש העזרה הוא חילוני (Band-Winterstein & Freund, 2015; Gemara & Nadan, 2022a). יש קולות בציבור החרדי המתנגדים לפנייה לטיפול משיקולים דתיים, ובכלל זה הסתייגות מן הערכים שבבסיס הגישה הטיפולית ומחקירת הנפש בכלים מדעיים-חילוניים. נוסף על כך עמדות דתיות מסוימות עלולות להיות חסם לפנייה לטיפול. לדוגמה, מצוקה נפשית עלולה להיתפס כ'ניסיון' עבור הנער, והתנהגות פסולה עלולה להיתפס כ'יצר הרע', באופן המונע התמודדות תוך שימוש בכלי טיפול המקובלים בחברה הכללית (דיין, 2015).

חסמים בשיח רגשי ובשיתוף. נוכח החשש מתווית חברתית שלילית, נושאים רבים הם טבו בציבור החרדי, ויש רצון רב לשמור על סודיות ודיסקרטיות. הרצון להימנע מחשיפת מידע אישי עלול לבוא לידי ביטוי גם בטיפול, למרות ההבטחה לסודיות (Band-Winterstein & Freund, 2015). קושי נוסף עשוי לעלות סביב הציפייה מן המטופל לבטא רגשות שליליים בטיפול: נוער חרדי בדרך כלל אינו מורגל בשיח רגשי ועלול לחוש כי ביטוי רגשות שליליים מצידו הוא לשון הרע, ביטוי למידות רעות או פתיחת פה לשטן. כמו כן הציפייה מן המטופל להביע רגשות שליליים כלפי הוריו עלולה להתנגש עם הציווי הדתי "כבד את אביך ואת אימך" (דיין, 2015).

פערים בין אינדיווידואליזם לקולקטיביזם. עולם הטיפול משקף תפיסות וערכים ליברליים המקנים חשיבות לאוטונומיה של הפרט. מאחר שחרדים תופסים את עצמם בראש ובראשונה כחלק מקולקטיב ומצייתים לצו התורה ולערכים קולקטיביים (דיין, 2015), מטופלים חרדים מתקשים לעיתים לשוחח על עצמם כאינדיווידואלים – הבסיס של טיפול פסיכותרפויטי (Band-Winterstein & Freund, 2015). קושי זה בולט במיוחד בקרב נערים וצעירים מתבגרים שעבורם החיפוש אחר זהות אישית הוא משימה התפתחותית מרכזית שאינה עולה בקנה אחד עם הציפייה לקונפורמיות המאפיינת חברות דתיות סגורות, דוגמת החברה החרדית (דיין, 2015; Kali & Romi, 2022). נוסף על כך לעיתים עלולים להיווצר קונפליקטים בין ערכים קולקטיביסטיים ובין שיקול הדעת המקצועי של המטפל המבוסס על 'טובת הילד'. דוגמה לכך הוא מצב שבו מטפל מעוניין להשאיר את הנער בביתו, אף שאינו מפגין סממנים חרדיים חיצוניים מבחינת הלבוש, בעוד ההורים יעדיפו שייצא מן הבית כדי למנוע השפעה שלילית על אחיו. קונפליקט סביב ציות להלכה הדתית ייפתר לעיתים קרובות באמצעות פנייה לרב וקבלת היתר (Gemara & Nadan, 2022a).

פערים בתפיסות הנוגעות למגדר ומיניות. מרבית המטפלים מתייחסים למיניות כטבעית ובריאה, באופן שעלול להתנגש עם האיסורים הנהוגים בחברה החרדית. כך, לעיתים מטופלים שמעידים על נטייה מינית הומוסקסואלית מעוניינים להשתנות, אך המטפל אינו רשאי או אינו מעוניין לבצע בהם טיפול המרה או להתייחס אל ההומוסקסואליות ככפם. מתח עלול להיווצר גם סביב ציפייה מן המטפלים להתאים את התנהגותם ואת אופן הלבוש שלהם לנהוג בחברה החרדית (Gemara & Nadan, 2022a). קושי נוסף נוגע להבדלי המגדר בין המטפל למטופל. למשל, שירות המבחן לנוער מתמודד עם האתגר למצוא קצין מבחן גבר למטופלים חרדים לפי בקשתם (וייסבלאי, 2019).

פערים בתפיסת הסיכון. הידע של איש המקצוע בנוגע להגדרות של 'סיכון', 'מוגנות' ו'רווחה נפשית' מבוסס על תאוריות וגישות מערביות השואכות לתוקף אוניברסלי אך אינן בהכרח תואמות לתפיסותיהן של קבוצות שלהן ערכים ונורמות ייחודיים (Nadan et al., 2019). ואכן במחקרים איכותניים נמצאו פערים בין תפיסות הסיכון של הורים חרדים לאלו של אנשי מקצוע (Gemara et al., 2019; Nadan et al., 2020; Keesing et al., 2021; al., 2021). פער מרכזי נסוב על מה שחוקרים הגדירו "סיכון רוחני" (Nadan et al., 2019), הכולל שלושה רכיבים הקשורים זה לזה: (1) ירידה בשמירת מצוות; (2) הפרה של נורמות וכללים חברתיים; (3) ירידה בעוצמת האמונה והקשר עם האל. הורים חרדים ראו בירידה בכל אחד מרכיבים אלו סכנה לנער, כזו הכרוכה בהשפעות חמורות על מצבו החברתי וכן על הוריו ומשפחתו. הורים שרואיינו טענו שאנשי מקצוע שאינם חרדים מתעלמים מן החשיבות של סיכון רוחני ואינם דואגים להיבט זה במסגרת ההתערבות שלהם, חרף פוטנציאל ההידרדרות הטמון בו. עוד נמצא כי לעיתים מטפל שאינו חרדי נתפס על ידי ההורים כגורם סיכון בפני עצמו, נוכח השפעתו האפשרית על ילדם (Nadan et al., 2019).

פערים נוספים נסובו על תפיסות של פרקטיקות חינוכיות במשפחה. במחקר איכותני שבחן תפיסות של אבות חרדים ושל אנשי מקצוע בנוגע לענישה גופנית, כמעט כל אנשי המקצוע שרואיינו שללו ענישה גופנית והתייחסו אליה כגורם סיכון, ואילו מרבית האבות ראו בענישה גופנית אמצעי חינוכי שאפשר להצדיקו במצבים קיצוניים (Gemara & Nadan, 2022b). כמו כן בעוד הורים חרדים מצפים מילדיהם להפגין עצמאות ולטפל באחיהם הקטנים מגיל צעיר, חלק מאנשי המקצוע רואים בציפייה זו גורם המסכן את רווחתם הנפשית של האחים הגדולים (במרבית המקרים האחות הגדולה) ומציב את אחיהם הקטנים בסכנת פגיעה (Keesing et al., 2020).

תפיסת הסיכון משתנה גם בין אנשי מקצוע חרדים לאלו שאינם חרדים. נמצא כי אנשי מקצוע חרדים נטו יותר לחוות את ההקפדה הרחנית של ההורים כגורם מגונן ואת האמונה באל כגורם המסייע לילדים להתמודד עם קשיים. כמו כן הם תפסו תפיסה חיובית יותר את הציפייה של הורים מילדיהם להפגין עצמאות ואחריות וראו בה גורם המסייע להקנות לילדים כישורי התמודדות לצורך שמירה על ביטחונם (Keesing et al., 2020).

הפערים בתפיסת הסיכון בין אנשי המקצוע להורים חרדים עלולים לפגוע ביכולת לבסס יחסים של אמון ושיתוף פעולה ביניהם ולגרום לטעויות בהערכה, במניעה ובהתערבות. פערים אלו, כמו גם הפערים שהתגלו בין אנשי מקצוע חרדים לאלו שאינם חרדים, מעידים על הקושי של אנשי המקצוע לאבחן את האוכלוסייה החרדית על פי הגישות הרווחות בשיח הטיפולי ולטפל בה על פיהן. על כן עולה צורך בתפיסה טיפולית המביאה בחשבון את ערכיה הייחודיים של החברה החרדית (Gemara et al., 2021).

7.3 אתגרים בהפעלת תוכניות חינוך, טיפול והכשרה

מיעוט של אנשי מקצוע חרדים. האתגרים במפגש בין מטפלים שאינם חרדים למטופלים מן האוכלוסייה החרדית מעלים את השאלה אם עדיף להפנות מטופל חרדי למטפל מן האוכלוסייה הכללית או למטפל חרדי. יהיה קל יותר לזכות באמונם של מטופלים חרדים, והוא יבין לעומק את התפיסות והערכים שלהם (מלחי, 2020; Band-Winterstein & Freund, 2015). מנגד ייתכן שמטופלים חרדים דווקא יחוו בנח עם מטפל מן האוכלוסייה הכללית החווה את הסיטואציה ממרחק, ללא שיפוטיות ואינו מאיים על הצורך בדיסקרטיות (Band-Winterstein & Freund, 2015).

אף על פי שאין לסוגיה תשובה חד-משמעית, מרבית אנשי המקצוע רואים יתרון ברור בשילוב אנשי מקצוע חרדים במערך הטיפולי (Itzhaki-Braun, 2020). בשנים האחרונות חלה עלייה במספר העובדים הסוציאליים החרדים, אשר מרביתם הוכשרו במסלולים ייעודיים ומותאמים תרבותית, וכן במספר הפסיכולוגים המוסמכים ובעלי מקצועות טיפול נוספים (רבינוביץ', 2022; Gemara et al, 2021). עם זאת נטען שמספרים אלו אינם מספקים, ועולה צורך בהכשרת אנשי מקצוע חרדים נוספים בתחום קידום נוער בסיכון (מלחי, 2020). בהיעדר מענה מספק של אנשי מקצוע מוסמכים בקרב האוכלוסייה החרדית, משפחות רבות פונות לעסקנים מן הקהילה המתמחים בעבודה עם נוער חרדי נוסף ופועלים מטעם עמותות או באופן פרטי. למרות הניסיון של אותם עסקנים בסיוע לבני נוער, רבים מהם חסרי הכשרה פורמלית במקצועות הטיפול (קלי ואח', 2019).

מענים בלתי מספקים במוסדות החינוך החרדיים. כדי לאתר בשלב מוקדם תלמידים המתמודדים עם קשיים ולסייע להם יש צורך במודעות גבוהה לנושא מצד המורים עצמם ובליווי של מערך ייעוץ בית-ספרי. עם זאת נטען שהיקף ההכשרה בנוגע למצבי סיכון ונשירה בקרב עובדי הוראה חרדים אינו מספק (בן רבי ואח', 2014; וייסבלאי, 2019). כמו כן בעוד במרבית הסמינרים מועסקות יועצות חינוכיות, הישיבות הקטנות אינן מעסיקות יועצים חינוכיים (וייסבלאי, 2019). גם בבתי הספר היסודיים, ובפרט בבתי ספר לבנים, תועד מחסור במענים לתלמידים מתקשים (בן רבי ואח', 2014). בין היתר ההכשרה והמענים החסרים פוגעים בהיקף ההפניות לאבחון של תלמידים עם הפרעות קשב ולקויות למידה ובאיכות המענה הניתן להם (דיין, 2018; Golos et al., 2021).

זמינות נמוכה של מענים לבנות במצבי סיכון. כאמור, נטען שבנים חרדים המתמודדים עם קשיים זוכים להכלה ותמיכה רבות יותר, ואילו בנות רבות עודן מתקשות לקבל ממשפחותיהן ומן הקהילה את התמיכה שלה הן זקוקות (גוטמן, 2018). לכן יש צורך

במאמץ רב לספק מענים ממוקדים לבנות חרדיות במצבי סיכון. בשנים האחרונות חלה עלייה ניכרת בהיקף הטיפול בבנות חרדיות במשרד הרווחה ונפתחו תוכניות ייעודיות לבנות חרדיות במצבי סיכון. עם זאת היקף המענים ותפוצתם ברשויות המקומיות עדיין אינם עונים על הצורך (וייסבלאי, 2019). גם מענים הניתנים במסגרת בתי הספר, ובפרט תוכניות חונכות לתלמידים מתקשים, ניתנים לבנות בהיקף מצומצם לעומת הבנים (קדרי-עובדיה, 2022). מסמכים פנימיים של משרד הרווחה מעידים על צורך במעני לונה נוספים לטווח קצר ולטווח ארוך עבור נערות וצעירות שהוצאו מן הבית או שהן בסכנה לנתק מן המשפחה (למשל, פארן-רותם ושרון, 2022).

קושי לספק מסגרות לימוד חלופיות לבני נוער חרדים. בשנים האחרונות חלה עלייה ניכרת במספר בני הנוער החרדים הלומדים במוסדות חינוך מחוץ לעולם הישיבות. עלייה זו נובעת במידה רבה מן הקושי של חלק מבני הנוער להתמיד בלימודי הישיבה ומרצונם בהכשרה שתסייע להם להשתלב בעולם העבודה (מלחי, 2020). כפי שתואר לעיל בפרק 3, במשך השנים הוקמו בתי ספר המיועדים לנוער חרדי המשלבים לימודי קודש עם לימודי מקצוע, בפיקוח משרד החינוך או זרוע העבודה (אברהם, 2018; בארט ואח', 2020). מרבית התלמידים במוסדות אלו מגיעים משולי החברה החרדית: אחוזים גבוהים מהם הם ילדים להורים שחזרו בתשובה או עולים, מאובחנים בלקויות למידה או הפרעות קשב וריכוז או שיש להם רקע של בעיות משמעת והתנהגויות סיכון. אנשי מקצוע מדגישים את הפוטנציאל של בתי הספר המקצועיים כמענה לבני נוער המתקשים למצוא את מקומם בישיבה אך זקוקים למסגרת ומעוניינים לשמור על זהותם החרדית (טבילה, 2018).

עם זאת בתי הספר המקצועיים מוגבלים ביכולתם לתת מענה לבני הנוער הנושרים בשל דרישות למשמעת לימודית ומיומנות גבוהה בתחום המתמטי והטכני, אשר אינן מתאימות לכל בני הנוער, וכן בשל חוסר שיתוף פעולה מצד ההנהגה המקומית בקהילה (מלחי, 2020; פלאי, 2018). בעקבות זאת בשנים האחרונות נעשים מאמצים לחיזוק הרמה הרוחנית של בתי הספר המקצועיים כדי לחזק את הלגיטימציה שלהם בציבור החרדי (טבילה, 2018).

מיעוט במענים המותאמים ליוצאים בשאלה. בשנים האחרונות עלתה המודעות לצורכיהם הייחודיים של צעירים היוצאים בשאלה, בעיקר בהיבטים הנוגעים להשתלבות בחברה ובתעסוקה. עמותות כגון 'הלל' ו'יוצאים לשינוי' מספקות להם מענים, חלקם בפיקוח משרד הרווחה. למרות זאת רבים מן היוצאים מתקשים למצוא את הפוטנציאל שלהם בצה"ל, באקדמיה ובשוק התעסוקה, והעמותות התומכות בהם מצביעות על התאמה לא מספקת של שירותי הממשלה לצורכיהם (יוצאים לשינוי, 2021). נטען שהקושי לרכוש מקצוע מועצם בשל היעדר סיוע כלכלי שיאפשר ליוצאים להקדיש את זמנם להשלמת פערים לימודיים והיעדר תוכניות הכשרה תעסוקתית המיועדות לציבור היוצאים בשאלה (ארלוזורוב, 2022).

7.4 לגשר על הפערים: דרכי התמודדות

המצבים המורכבים שאיתם מתמודדים בני נוער וצעירים חרדים במצבי סיכון ונשירה, והאתגרים הרבים במתן מענה מותאם לאוכלוסייה זו, מעידים על צורך במגוון דרכי התמודדות מצד הרשויות והקהילה. כאמור, במסגרת המחקר הרחב יסקרו דרכי התמודדות אלו ודרכים נוספות במסגרת המענים הניתנים על ידי שירות נוער, צעירים וצעירות במינהל של"ם, כפי שיעלו מראיונות ומסקרים משלימים. להלן יוצגו דרכי התמודדות בולטות העולות מן הספרות המקצועית בתחום:

7.4.1 כשירות תרבותית בטיפול בבני נוער חרדים

הספרות מתארת מגוון דרכים להתמודד עם הפערים הבין-תרבותיים בין מטפלים ומטופלים, והמשותף להן הוא הצורך לזהות את הפערים שעלולים ליצור מתחים ולהכיר בהם (Gemara & Nadan, 2022a). במסגרת ה"אני מאמין" המקצועי שלהם, מצופה ממטפלים להפגין 'כשירות תרבותית', כלומר "להגיב באופן מכבד ואפקטיבי לאנשים מכל תרבות, שפה, מעמד, גזע, מוצא אתני, דת, מסורת רוחנית, סטטוס הגירה ומקורות נוספים של מגוון, וזאת באופן שמזהה ומכיר בערכם של אינדיווידואלים, משפחות וקהילות ומגן על הכבוד הבסיסי (dignity) של כל אחד מהם" (איגוד העובדים הסוציאליים האמריקאי; NASW - National Association of Social Workers, 2017, P. 13).

כשירות תרבותית היא פרקטיקה בעבודה סוציאלית המתייחסת לסולידריות, אמפתיה ופתיחות כלפי מיעוט ומבוססת על העקרונות האלה: **מודעות** של המטפל לרקע התרבותי האישי שלו – אמונות, עמדות, ערכים ותפיסות – ולהבדל ביניהם ובין אלו של המטופל; **רכישת ידע** בנוגע לערכים, האמונות והעמדות של המטופל, הן בהיבטים פיזיים (לבוש, לדוגמה) הן בהיבטים רוחניים ורגשיים; ו**רכישת מיומנויות** להתערבות רגישת תרבות (Band-Winterstein & Freund, 2015).

כדי לרכוש ידע תרבותי מומלץ לאמץ גישה של 'למידה אינדוקטיבית' באינטראקציה בין המטפל לקהילה אשר מסיטה את הדגש מ"למידה על" המטופלים ל"למידה מהם". יש חשיבות בלמידת הקודים ההתנהגותיים של החברה החרדית ושל הזרם המסוים: לדוגמה, מטפלות צריכות להשאיר את הדלת פתוחה בעת פגישה עם מטופלים גברים בשל איסור ייחוד. כמו כן יש צורך להכיר את עולם המונחים הכנימי ואת הניואנסים בשפה בכל קהילה. על המטפל להגיע לפגישות בפתיחות, רגישות וגמישות. התייעצות עם רב אף היא אמצעי חשוב בגישור על הפער בין המטפל למטופל החרדי ובמתן פתרונות לסוגיות הלכתיות העולות במהלך הטיפול (דיין, 2015; דיין, 2017; Gemara & Nadan, 2022a; Band-Winterstein & Freund, 2015).

דיין (2015) מציע מודל לטיפול באוכלוסייה החרדית המשלב עקרונות של כשירות תרבותית. המודל מניח שהאופן שבו הטיפול נתפס בקרב חרדים שונה מן האופן שבו הוא נתפס בקרב חילונים: בעוד בעולם החילוני הטיפול נתפס ככלי המסייע לאדם למצוא את דרך החיים המתאימה לו, בקרב חרדים רבים הוא נתפס ככלי להתמודדות עם קושי נפשי מסוים ולא נועד להוביל לשינוי בתפיסתו הערכית של האדם אשר נקבעת על פי ההלכה. לפיכך המודל של דיין מבוסס על העקרונות האלה:

- **מודעות** של המטפל לאופן שבו הטיפול נתפס בקרב מרבית החרדים, כפי שתואר לעיל
- **התכוונות** של המטפל לסייע למטופל להתמודד עם האתגרים שהוא חווה באמצעות הצגת תמונת המצב והחלופות, מבלי לנסות להשפיע על השקפת עולמו או דרך חיו
- **הבחנה** בין חסמים בטיפול הנובעים מן העובדה שהמטופל אינו מכיר את עולם הטיפול ובין חסמים הנובעים מדרישות הלכתיות או חברתיות, חסמים הנובעים מהסתייגות של המטופל מתחום הידע הפסיכותרפויטי וחסמים הנובעים מרציונליזציה דתית להתנהגות בלתי מסתגלת בטיפול או מחוצה לו. עם כל חסם יש להתמודד בדרך שונה
- **דיאלוג** בין המטפל למטופל, שבו המטפל ממקם את עצמו במשבצת שאינה מתנגשת עם הדת ובכך מפחית את רמת הקונפליקט

7.4.2 התאמת מענים המיועדים לבני נוער במצבי סיכון לאוכלוסייה החרדית

בהסתמך על הספרות המקצועית (דיין, 2015; מלמד, 2018; Band-Winterstein & Freund, 2015) ועל מודלים לטיפול בנוער חרדי במסגרת השירות לנוער וצעירים במשרד הרווחה (משרד הרווחה והשירותים החברתיים, 2014), אפשר לציין כמה פרקטיקות אפשריות להתאמת מענים עבור בני נוער וצעירים בסיכון לאוכלוסייה החרדית:

- התאמת הצוות המטפל לצורכי האוכלוסייה, למשל הקפדה שמין המטפל יותאם למין המטופל
- ציוות מטפלים המקובלים על המשפחה והקהילה, כפועל יוצא מהשתייכות לאוכלוסייה החרדית או הסכמת רבנים מן הקהילה
- מיסוד תפקיד של מגשרי מסגרות המכירים את המאפיינים הייחודיים של כל מסגרות החינוך המיועדות לאוכלוסייה החרדית, כדי להתאים את צורכיהם הייחודיים של בני הנוער למאפייני המסגרת
- הכשרה ייחודית לאנשי מקצוע שאינם חרדים לטיפול בנוער חרדי, ברוח עקרונות הכשירות התרבותית המתוארים לעיל
- יצירת תוכני העשרה וסדנאות רגישים תרבותית הפונים לבני נוער ולהורים בשפה ובתכנים המותאמים לאוכלוסייה החרדית
- פרסום מותאם למענים בעיתונות החרדית, בדגש על שמירת האנונימיות של מקבלי השירות ועל מענה טלפוני המאפשר יצירת קשר ראשוני ללא חשיפה וקבלת מידע בנוגע לאפשרויות הסיוע

7.4.3 העצמה קהילתית באמצעות שיתוף פעולה עם ההנהגה

יצחקי-בראון (Itzhaki-Braun, 2020) משרטטת את הקווים המנחים לעבודה סוציאלית קהילתית באוכלוסייה החרדית. עבודה סוציאלית קהילתית מעודדת אנשים לייצר שינוי ברמה הקהילתית תוך העצמה אישית ויצירת קשרים בתוך הקהילה. בקהילות חרדיות שבהן ההנהגה הקיימת זוכה ללגיטימציה מן הציבור, עבודתו של העובד הסוציאלי הקהילתי צריכה להתמקד בהעצמה בין-אישית ובעידוד היכולת של הפרט לקיים שיח עם ההנהגה ולא בערעור על נורמות ומבנים היררכיים קיימים. תפקידו של העובד הסוציאלי לסייע לחברי הקהילה להגדיר את מטרותיהם המשותפות ולעודד אותם לפעול לקידום, בשיתוף פעולה עם הרבנים מנהיגי הקהילה. כל התערבות או שינוי חברתי יוכלו לצאת לפועל רק אם יזכו ללגיטימציה מצד המנהיגים, אשר צריכים להיתפס כמקור השינוי והכוח המניע שלו.

תפיסה זו מעידה על האופי המוגבל וההדרגתי של השינויים שלהם אפשר לצפות בתחומים השנויים במחלוקת, כגון פגיעות מיניות או נטייה מינית. בחלק מן הנושאים מומלץ לקדם את שינוי השיח באמצעות יחסי גומלין עם רבנים המתאפיינים בגישה מודרנית, בתקווה שעם הזמן השינוי יחלחל לקהילות שמרניות יותר (Itzhaky & Kissil, 2015). כמו כן בשל רתיעה של רבים מן החרדים ממערבות ממשלתית ונכח הצורך בלגיטימציה מן הקהילה, יש חשיבות רבה לקידום תוכניות על ידי ארגונים חרדיים מן המגזר השלישי (מלחי, 2020).

7.4.4 שימור מעטפת משפחתית וקהילתית עבור בני נוער וצעירים חרדים

שימורה של מעטפת משפחתית וקהילתית הוא אמצעי חשוב בהתמודדות של בני נוער וצעירים חרדים עם מצבי סיכון ועומד במרכז מאמציהם של אנשי המקצוע המטפלים בהם (חורש, 2020; מלחי, 2020). ככל שהדבר מתאפשר, מומלץ לערב את ההורים

בתהליך הטיפול, לספק להם תמיכה ולהנחות אותם ביצירת קשר בריא עם ילדיהם (שהינו-קסלר ואח', 2021). כך למשל, מרכזי הורים מתבגרים שאותם מפעיל השירות לבני נוער וצעירים פועלים לשיפור התפקוד ההורי, לשיפור היחסים בין המתבגרים למשפחותיהם ולצמצום מצבי הסיכון עבורם. כמו כן יש חשיבות לטיפוח המשאבים החברתיים של בני הנוער, ובפרט לחיזוק יחסייהם עם קבוצת השווים (Itzhaki et al., 2020).

יוזמות קהילתיות מתוך האוכלוסייה החרדית מתמקדות בשימור הזיקה של בני הנוער לקהילה באמצעות תמיכה והכוונה. אחד האמצעים הנפוצים הוא מתן שירותי חונכות לבני נוער על ידי אדם מבוגר יותר ומבוסס בקהילה. יוזמות אלו זוכות להערכה רבה בציבור החרדי, אולם הממצאים בנוגע למידת המועילות שלהן מעורבים; בעוד נראה כי שירותי חונכות תרמו לרווחתם הנפשית של תלמידי ישיבות "מכילות", הן לא תרמו לנושרים שלא למדו במסגרת חלופית וייתכן שחשו מנוכרים מן החונכים שלהם (Itzhaki, 2019). מכאן עולה החשיבות של התאמת הסיוע למאפייני החניך והימנעות מהטפה ושיפוטיות מצד החונך (& Itzhaki-Braun, 2022). (Sulimani-Aidan, 2022).

ישיבות "מכילות" הן אמצעי נוסף לשימור תחושת השייכות של בני הנוער לקהילה. ישיבות אלו נועדו למנוע את נשירת הנער מעולם הישיבות, לשמר את הקשר שלו עם המשפחה ולספק מענה למצוקותיו (טבילה, 2018; מלחי, 2020). ישיבות אלו הן ישיבות קטנות לכל דבר, אך יש בהן מספר קטן יותר של תלמידים, והן נעזרות בעובדים סוציאליים ובחונכים (אברהם, 2018; בארט ואח', 2020). מאחר שהן מתמקדות בלימודי קודש בלבד, זוכות ישיבות אלו ללגיטימציה רבה בציבור החרדי. לתלמידיהן לרוב מתאפשר לקבל הכשרה מקצועית או להתפרנס בשעות שאחרי שעות הפעילות, ויש ישיבות שאף מעודדות אותם לעשות כן (מלחי, 2020). חלק מהישיבות הללו מתוקצבות על ידי משרד הרווחה כ"ישיבות נוח"ם (ראו פרק 6 לעיל). העיקרון המנחה של שימור המעטפת הקהילתית בא לידי ביטוי ביוזמות נוספות, כגון מרכזי לינה וקורת גג שאותם מפעילים מנהיגים ואנשי חינוך חרדים (נפחא, 2015).

7.4.5 פיתוח מענים חדשים והתאמה של מענים קיימים עבור נערות וצעירות חרדיות

עקב מיעוט מענים המיועדים לנערות וצעירות חרדיות בסיכון, עולה צורך בהרחבת הפריסה הגאוגרפית של מענים על ידי המשך התאמת מענים קיימים לנערות וצעירות מן החברה הכללית לנערות וצעירות חרדיות (כפי שנעשה במרכזי היום של תוכנית עד"י ובבית חם לנערות) והמשך פיתוח של מענים ייעודיים הממוקדים בנערות וצעירות חרדיות במצבי סיכון (כמו מרכזי אור). למניעת נשירה ממסגרות לימוד מומלץ להרחיב את היקף תוכניות החונכות לתלמידות מתקשות במסגרות החינוך (קדרי-עובדיה, 2022). המלצות נוספות למניעה עולות ממסמכים פנימיים של משרד הרווחה, יתד וג'וינט-אשלים, ובהן מוצע להכשיר אנשים מן הקהילה, כגון מחנכות בסמינרים או ממונה על איתור ומניעה, כדי לחזק את שיתופי הפעולה בין הסמינרים, המשפחות והרשות המקומית ולמצוא מענים הולמים לנערות. עבור נערות וצעירות ללא מסגרת או עורף משפחתי עולה צורך במסגרות יום בקהילה אשר יסייעו להן לחזק את הקשר עם הקהילה והמשפחה ואת השייכות אליהן, להרחיב ולפתח מענים בתחומי הטיפול והחינוך שייספקו הכוונה והקניית כלים להשתלבות במסגרות נורמטיביות של לימודים ותעסוקה ולספק מעני לינה לטווח קצר ולטווח ארוך למי שהוצאו מן הבית או מצויות בסכנה לנתק ממשפחתן. עוד מומלץ לפתח מענים לצעירות חרדיות גרושות הזקוקות לסיוע בהשתלבות בשוק העבודה או לתמיכה כלכלית (פארן-רותם ושרון, 2022).

7.4.6 שירות צבאי כמענה אפשרי לצעירים חרדים במצבי סיכון

צעירים חרדים המתגייסים לשירות צבאי מגיעים ברובם משולי החברה החרדית. בעוד מרבית המתגייסים למסלול שח"ר הם נשואים ובעלי משפחות, מרבית המתגייסים למסלול נצ"ח הם רווקים שלא מצאו את מקומם בעולם הישיבות.⁸ מראיונות שבוצעו במחקרו של מלחי (2018) עולה כי צעירים אלו מתגייסים ליחידות לוחמות בשל רצון למצוא מסגרת ולחווה העצמה, להתריס כלפי הקהילה שממנה הם מגיעים ולעיתים לשם "הענשה עצמית" על שלא הצליחו בלימודיהם.

בסקרים וראיונות שנערכו עם בוגרי שני המסלולים העריכו מרבית המשיבים כי השירות השפיע לחיוב על סיכוייהם להשתלב בשוק העבודה ודיווחו על הרגלי עבודה וקשרים שהוא הקנה להם. השירות אף הקנה למתגייסים תחושת העצמה וחיזק את ביטחונם העצמי (מלחי, 2017; מלחי, 2018). בכך השירות מספק מענה לצרכים של צעירים חרדים המתמודדים עם קשיים ומקנה להם אפיק לניעות חברתית בחברה הכללית. עם זאת נטען גם שהשירות מרחיק את המתגייסים מן החברה החרדית, בין היתר עקב התגובה השלילית מצידה. רבים מן הצעירים מסיימים את השירות בתחושת שייכות נמוכה לחברה החרדית ועם רצון חזק להשתלב בחברה הכללית (מלחי, 2018). מגמה זו מאששת את החששות הרווחים בציבור החרדי מפני הגיוס ועלולה לפגוע עוד יותר בלגיטימציה של השירות הצבאי בקהילה. כמו כן יש להביא בחשבון שגיוס לצה"ל אינו תמיד ישים עבור צעירים המעורבים בפלילים או בהתנהגויות סיכון חמורות שעלולים לפסול אותם משירות צבאי (רבינוביץ', 2009).

7.5 סיכום

מתן מענה לצורכיהם של בני נוער וצעירים מן האוכלוסייה החרדית המתמודדים עם מצבי סיכון ומצוקה מציב אתגרים בתחום האיתור, הטיפוח והפעלת תוכניות שנועדו לסייע להם. הקושי לאתר את אוכלוסיית היעד ולספק לה מענה בשלבים מוקדמים נובע מתת-דיווח של משפחות ומוסדות ומקשיים הניצבים בפני קציני הביקור הסדיר. גם לאחר איתור בני נוער וצעירים הזקוקים למענה, ניכר כי יש פערים תרבותיים-ערכיים בין האוכלוסייה הזקוקה לסיוע ובין אנשי מקצוע שאינם חרדים. פערים אלו מקשים על יצירת אמון ועל שיתוף פעולה בין המטפלים למטופלים, למשפחותיהם ולהנהגה המקומית, שיתוף פעולה אשר לעיתים קרובות נחוץ להצלחת הטיפוח. אתגרים בולטים נוספים נוגעים למחסור במטפלים חרדים, למחסור בהכשרות של צוותי חינוך ובמענים המסופקים במסגרות חינוך, להיעדר פריסה מספקת של מענים הממוקדים בנערות וצעירות ולקשיים במתן לגיטימציה למסגרות חינוך המיועדות לנערים שנשרו מן הישיבות. עוד יצוין כי המענים ליוצאים בשאלה אינם עונים על צורכיהם בתחום הפיתוח המקצועי.

בספרות מובאות מגוון דרכי התמודדות עם האתגרים השונים שמטרתן העיקרית היא לגשר על הפערים התרבותיים-ערכיים ולספק מענה מיטבי לבני הנוער. ההתאמה התרבותית של המענים למקבלי הסיוע צריכה להיעשות במגוון דרכים, כגון פרקטיקות של כשירות תרבותית בטיפוח והתאמת המענים ודרכי העבודה של אנשי המקצוע. משאבים רבים מושקעים בחיזוק הקשר והאמון בין אנשי המקצוע ובין הקהילה ומנהיגיה ובשימור מעטפת משפחתית וקהילתית עבור בני הנוער והצעירים כדי לבסס מעגלי

⁸ מאפייני שני המסלולים פורטו בפרק 1 לעיל. ככלל, מסלול שח"ר מיעד את המתגייסים ללימודי מקצוע ושירות בתפקיד רלוונטי, ואילו מסלול נצ"ח מיעד את המתגייסים לשירות בתפקידי לוחמה או תומכי לחימה.

תמיכה ומשאבים בתוך הקהילה. כחלק מן ההכרה בהון החברתי החזק של הקהילה ובחוסנה המבוסס על ערבות הדדית, יש מגמה של התרחבות ופיתוח מסגרות חינוך מותאמות ומענים כוללניים בקהילות החרדיות עצמן. בצד זאת כשצורכי בני הנוער אינם ניתנים למענה בתוך הקהילה, נעשים מאמצים להרחבת שיתוף הפעולה ולקבלת לגיטימציה של הקהילה ומנהיגיה לשילוב במסגרות חוץ-קהילתיות המסייעות לבני נוער ולצעירים בפיתוח מקצועי, בתרומה למדינה ובהשתלבות במסגרות נורמטיביות באוכלוסייה הכללית.

8. מגבלות הסקירה

במשך השנים הצטברו מחקרים שבחנו תופעות שונות באוכלוסייה החרדית, ובכללן מצבי סיכון בקרב בני נוער. עם זאת בכמה תחומים עלה קושי לאתר ספרות רלוונטית. בפרט חסרים נתונים עדכניים בנוגע להיקף תופעת בני הנוער והצעירים בסיכון באוכלוסייה החרדית; מחקרים מעטים בלבד התמקדו במאפייניהם של בני נוער או צעירים חרדים השוהים במסגרות חוץ-ביתיות; חסרה התייחסות לגורמי מצוקה ייחודיים לצעירים בני יותר מ-18 שעודם משתייכים לחברה החרדית; יש התייחסות מועטה בלבד למצוקותיהם של צעירים חרדים שלהם נטייה הומוסקסואלית, הן בספרות המקצועית הן בשיח הפנים-חרדי; ויש התייחסות מועטה לסיבות לתת-האיתור של בני נוער במצבי סיכון מקרב האוכלוסייה החרדית. נוסף על כך מענים רבים פועלים בשנים האחרונות במסגרות שונות ובעיקר במסגרת השירות לבני נוער וצעירים. מענים אלו מיישמים מודלים עבור נוער וצעירים חרדים על כפי רצף הסיכון אשר אינם מתועדים דיים בספרות וטרם נבחנה יעילותם במחקרי הערכה מלווים. מאחר שסקירה זו היא כאמור רכיב אחד של מחקר רחב יותר, ייעשה ניסיון לענות על חלק מפערי הידע במסגרת הרכיבים הכמותיים והאיכותניים של המחקר הרחב.

9. סיכום והמלצות

9.1 סיכום

בסקירה נבחנו המאפיינים והצרכים של בני נוער וצעירים חרדים בסיכון והמענים המוצעים להם, בהתבסס על ספרות מקצועית, פרסומים מן העיתונות ומאמרים של אנשי מקצוע ופעילים מקרב האוכלוסייה החרדית. הסקירה מאגדת את עיקר הידע בנוגע לתופעה, והיא מעלה כמה תובנות שהן בסיס להמלצות יישומיות ולהמשך המחקר בתחום.

החברה החרדית עוברת תהליכי מודרניזציה הכוללים שילוב רב יותר בלימודים גבוהים ובתעסוקה והתפתחות של תרבות הצריכה והפנאי. תהליכים אלו מובילים לכניסה של קולות מגוונים לשיח הפנים-חרדי המקנים תשומת לב רבה יותר לצורכי הפרט. כחלק ממגמה זו חלה עלייה במודעות לקיומם של מצבי סיכון בקרב בני נוער וצעירים. אי אפשר לקבוע אם בעשור החולף חלה עלייה בשיעור מצבי הסיכון בפועל, אולם בבירור חלה עלייה בהיקף הדיווח לרשויות על מצבי סיכון ומצוקה ובנכונות להסתייע בהן.

מכלול המחקרים שבוצעו עד כה מראים כי מאפייני החברה החרדית רלוונטיים להבנת תהליך ההידרדרות של בני נוער וצעירים למצבי סיכון. מבלי להתעלם מן הגיוון בחברה החרדית, אפשר לאפיין אותה כחברה קולקטיביסטית שבה נורמות התנהגות הדוקות המכוונות את הפרט למסלול חיים שמקנה עדיפות ללימודי תורה ולקיום המשפחה. ואכן, בני נוער וצעירים המתקשים להתאים עצמם לציפיות החברתיות, עקב נטיות לב או היעדר כישורים מתאימים, חווים אובדן של משאבים חברתיים, תחושת "מחנק" ותחושה של חוסר ערך והיעדר מימוש עצמי. הגורמים המוזכרים בספרות להימצאותם של בני נוער חרדים במצבי סיכון כוללים קושי בתפקוד המשפחתי; קושי לעמוד בדרישות מוסד הלימודים; הפרעות קשב וריכוז או לקויות למידה אחרות; ירידה במחויבות למנהגים הדתיים; השתייכות לתת-קבוצות ייחודיות, כגון משפחות של חוזרים בתשובה; חשיפה למנהגים של החברה הכללית או לנוער חרדי במצבי ניתוק; התמודדות עם פגיעות מיניות, ונטייה מינית הומוסקסואלית. מאפייני הסיכון משתנים בין בנים לבנות: בנים חווים לעיתים קרובות קשיים סביב הדרישות הלימודיות בישיבה הקטנה, ואילו בנות עלולות לחוות מצוקה בעקבות כללי ההתנהגות בסמינרים. כמו כן נטען שהיחס של המשפחה והקהילה לבנות שאינן עומדות בציפיות החברתיות נוקשה יותר מן היחס לבנים. יוצאים בשאלה הם קבוצה נוספת שלה מאפייני סיכון ייחודיים, הנוגעים ברובם לקושי להשתלב בחברה הכללית מבחינה חברתית ותעסוקתית.

בסקירה תוארו גורמי חוסן המסייעים לבני נוער וצעירים להתמודד עם מצבי סיכון, בפרט משאבים אישיים (הערכה עצמית, תחושת שליטה ואופטימיות ותמונת עתיד חיובית); שמירה על אורח חיים דתי מתוך מוטיבציה פנימית; תקשורת טובה עם המשפחה, המבוססת על תמיכה בלתי מותנית של ההורים; תמיכה חברתית מצד אחרים משמעותיים בקבוצת הגיל של בני הנוער ובגילים מבוגרים יותר; ותחושת השתייכות לקהילה ומעורבות בה.

ככל שעולה המודעות לתופעת בני הנוער החרדים בסיכון, נעשים ניסיונות לטפל בה באמצעות מענים המיועדים לבני נוער ברמות סיכון שונות או בשלבים שונים של תהליך הנשירה. את מרבית המענים מספקים משרדי הרווחה, החינוך והכלכלה וכן עמותות

וארגוני חברה אזרחית, במעורבות של הרשויות המקומיות. מענים רבים הם פרי יוזמות קהילתיות, ביטוי להון החברתי הגבוה המאפיין את החברה החרדית (למיפוי המענים ראו נספח ב).

המענה לאוכלוסייה זו מציב אתגרים רבים בפני הרשויות ואנשי המקצוע. בין היתר יש קושי לאתר מקרי סיכון ומצוקה, הן עקב נכונות נמוכה של הורים ומוסדות לדווח עליהם לרשויות הן עקב קשיים בהפעלת מערך הביקור הסדיר. כמו כן הטיפול באוכלוסייה החרדית כרוך בהתמודדות עם פערים בין השקפתם של המטופלים לזו של אנשי המקצוע. פערים אלו נוגעים לעצם הלגיטימיות של פנייה לטיפול נפשי, השיח הרגשי החושפני המתלווה לו, המתח בין ההשקפה האינדיווידואליסטית המובלעת בטיפול ובין האופי הקולקטיביסטי של החברה החרדית, דילמות בנושאים הקשורים למיניות ופערים בין תפיסת הסיכון של הורים לזו של אנשי המקצוע, במיוחד אלו שאינם חרדים. בפרט בולטת ההתייחסות של הורים חרדים ל'סיכון רוחני' הנוגע לחשש מאובדן דרך והתרחקות מאורחות החיים של הקהילה. פערים אלו עלולים להוביל להחלטות מקצועיות שאינן משרתות את המטופלים ומקשות על יצירת אמון בין הקהילה לגורמים המקצועיים. אתגרים נוספים בהתאמת המענים לאוכלוסייה נוגעים, בין היתר, לצורך בהכשרת אנשי מקצוע נוספים מקרב האוכלוסייה החרדית, להיעדר מענים מותאמים במוסדות חינוך חרדיים וללגיטימציה הנמוכה בציבור החרדי למוסדות חלופיים של הכשרה מקצועית עבור נערים שנשרו מן הישיבות.

מן הספרות המקצועית עולות כמה דרכים להתמודדות עם האתגרים המתוארים לעיל. הספרות מדגישה את חשיבותה של 'כשירות תרבותית' מצד מטפלים שאינם חרדים, את הצורך בשיתוף פעולה עם מנהיגי הקהילה וקבלת לגיטימציה מצידם למענים המוצעים לבני הנוער ואת חשיבותם של מאמצים לשמירה על המעטפת המשפחתית והקהילתית של בני הנוער הנושרים. עם זאת חלק מן הדילמות העולות בטיפול בבני נוער וצעירים חרדים הן מהותיות, ולא תמיד אפשר לפתור אותן באופן שעולה בקנה אחד הן עם ערכי החברה החרדית הן עם הערכים המנחים את התפיסה הטיפולית. למשל, ייתכן שבסוגיות הנוגעות לנטייה מינית יש פער בין התפיסה שמנחה את גורמי הטיפול ובין גבולות ההכלה המאפיינים את החברה החרדית כיום.

9.2 המלצות

מן הסקירה עולים כמה כיווני פעולה רצויים במדיניות, בעבודת מטה ובטיפול בבני נוער וצעירים חרדים בסיכון:

לשפר את המענים לתלמידים החווים קשיים במוסדות הלימוד. נוכח הטענות בנוגע למיעוט המענים במוסדות הלימוד החרדיים לתלמידים החווים קשיים, מומלץ להשקיע מאמצים בהגברת המודעות לנושא בקרב צוותי החינוך ובהקניית כישורים לזיהוי ואיתור תלמידים במצוקה ומתן מענה מותאם. כמו כן כדאי לבחון דרכים לחיזוק מערך הביקור הסדיר במוסדות הלימוד שבפיקוח חרדי. עוד עולה הצורך לעבות את המערך הייעוצי-טיפולי במוסדות הלימוד, במיוחד בישיבות הקטנות. יש מקום לספק מענים של הדרכה וליווי להורים בנוגע לקשיים אפשריים של ילדיהם, בליווי הנחיה להימנע משיפוטיות ולשאוף לספק לילדיהם תמיכה שאינה מותנית בהישגיהם. נוסף על כך יש חשיבות בהדרכת צוותי חינוך בנושא הפרעות קשב וריכוז ולקוייות למידה ובהדרכת הורים על חשיבות של פנייה מוקדמת לאבחון וטיפול.

נוכח הממצאים המעורבים בנוגע למועילות של תוכניות חונכות, חשוב להמשיך לחקור את מועילותן, בד בבד עם המשך ההשקעה בתוכניות אלו עבור נערים ונערות בשלבים שונים של תהליך נשירה או ברמות סיכון שונות. חשוב להקפיד על התאמה בקווי אופי ובהשקפת עולם בין החונך לתלמיד ועל הימנעות של החונך מהטפה או משיפוטיות.

להעלות את המודעות בקהילה למצבי מצוקה וסיכון. חשוב להשקיע מאמץ בהגברת המודעות של הציבור החרדי למאפייניהם של בני נוער וצעירים במצבי סיכון ולמענים המוצעים להם. מאמץ זה צריך להתבצע במעורבות של מנהיגים ואנשי חינוך וטיפול מן החברה החרדית ובשימוש בערוצי הפצת המידע הנפוצים בה. בין היתר אפשר לקיים סדנאות להורים ולבני נוער על ידי אנשי מקצוע ולהשתמש בשפה ובתכנים המותאמים לקהל היעד. יש חשיבות רבה גם בהעלאת המודעות למצבים הדורשים מענה טיפולי של איש מקצוע מוסמך.

נוכח הטענות שהועלו בדבר הכלה פחותה של בנות המתמודדות עם מצוקה, מומלץ למקד את המאמצים בהגדלת יכולת ההכלה כלפיהן מצד משפחותיהן ומוסדות הלימוד. עוד חשוב להמשיך ולהגדיל את המודעות בציבור החרדי לפגיעות מיניות ולנזק הנגרם לנפגעים, הן בעקבות הפגיעה עצמה הן מהיעדר טיפול לאחר הדיווח או הימנעות מענישת הפוגע. בין היתר יש חשיבות להדרכות בנושא לצוותי חינוך, הורים ותלמידים.

לחזק את המשאבים האישיים, המשפחתיים והחברתיים. בכל מאמץ לשיקום בני נוער וצעירים ברמות סיכון שונות חשוב להדגיש את שימור הקשר שלהם עם הוריהם. לשם כך יש צורך בתמיכה בהורים ובמשפחות ובהקניית כלים לתקשורת יעילה עם ילדיהם. כמו כן מומלץ לפתח תוכניות לחיזוק תחושת השייכות של בני נוער וצעירים לקהילה בדרכים שונות, כגון תוכניות התנדבות או מעורבות ביוזמות קהילתיות. נוסף על חיזוק תחושת השייכות של בני הנוער והצעירים, יוזמות אלו צפויות להקנות להם תמיכה חברתית ולחזק את הערכתם העצמית ואת תחושת השליטה שלהם.

בהקשר זה יש חשיבות רבה בעבודתן של הישיבות ה"מכילות" ושל מסגרות נוספות השואפות לשמר את המעטפת הקהילתית והמשפחתית של בני הנוער והצעירים. בה בעת חשוב לחקור את התועלת של אותן ישיבות עבור בני הנוער והצעירים השוהים בהן.

להתאים תרבותית את המענים. כדי להתמודד עם הפערים בין השקפתם של המטופלים ומשפחותיהם לזו של אנשי המקצוע חשוב להקנות 'כשירות תרבותית' לאנשי מקצוע שאינם חרדים. כשירות תרבותית מתבטאת בין היתר בהבנת הסיכון הטמון במצבים שלא היו מעוררים חשש בהקשר אחר, כגון אימוץ אופני לבוש של האוכלוסייה הכללית. ההתאמה התרבותית של המענים יכולה לבוא לידי ביטוי גם בפרקטיקות איתור וטיפול המותאמות למאפייני החברה החרדית, כגון שימוש במענה טלפוני ראשוני ללא חשיפה אישית של מבקש הסיוע.

מומלץ לפעול לחיזוק האמון ולביסוס הקשר בין חברי הקהילה לאנשי המקצוע, בין היתר על ידי מתן חסות של מנהיגי הקהילה לשירותים המקצועיים המוסמכים ועידוד הורים לפנות אליהם בעת הצורך. עוד מומלץ לקדם תוכניות טיפול ייעודיות שיאפשרו להתאים בין רצונות הנער ומשפחתו ובין מאפייני המטפל. התאמה זו נוגעת לרקע הדתי של המטפל, למגדר שלו ולאופי הטיפול. ייתכן שבמצבים מסוימים בני נוער וצעירים יעדיפו לקבל מענה ממטפל שאינו חרדי. עם זאת יש חשיבות רבה בהכשרת אנשי מקצוע רבים יותר מקרב האוכלוסייה החרדית עצמה. דרכים אלו ונוספות של התאמה תרבותית נמצאות בבסיסם של מודלים

שמפעיל בשנים האחרונות השירות לבני נוער וצעירים במשרד הרווחה. בצד זאת מומלץ להמשיך ולבחון את ההתאמה התרבותית של המענה, בשירות לבני נוער וצעירים ובשירותים נוספים.

לתת מענה מותאם לבני נוער וצעירים להט"ב. יש חשיבות רבה בגיבוש מענה מותאם לצעירים החווים מצוקה עקב נטייתם המינית נוכח הקושי להסתייע ביוזמות פנים-קהילתיות בנושא זה. בצד המענה הפרטני למבקשי הסיוע, חשוב לקיים קשרי גומלין עם מנהיגים שלהם גישות מכילות בנושא, בשאיפה להביא לשינוי הדרגתי בגישות הרווחות בקהילה.

להפנות נערים נושרים למסגרות מחוץ לעולם הישיבות. יש מקום לבחון את האפשרות לעודד קליטה של נערים נושרים בבתי ספר מקצועיים בפיקוח משרד החינוך או זרוע העבודה, המיועדים לאוכלוסייה חרדית. למרות המעמד הנמוך של מוסדות אלו בקרב הציבור החרדי, הם עשויים לענות על צרכיהם של חלק מן הנערים. בתוך כך יש להמשיך במאמצים לחזק את בתי הספר המקצועיים מבחינה דתית ולפעול להגדלת הלגיטימציה שלהם בציבור החרדי.

השירות הצבאי במסלולים המיועדים לחרדים הוא אפיק נוסף שבאפשרותו לספק מענה לחלק מן הצעירים אשר ויתרו על השאיפה להשתלב בעולם הישיבות. צעירים שהתגייסו מדווחים שהפיקו תועלת מן השירות וצינו כי הוא חיזק את ביטחונם העצמי והקנה להם מיומנויות הרלוונטיות לעולם העבודה. עם זאת הפנייה לשירות צבאי כרוכה בהתמודדות עם יחס שלילי מצד חלקים בציבור החרדי, והיא עלולה להוביל לפגיעה במעמדו של הצעיר בקהילתו ולהתרחקות ממנה.

להרחיב את המענים ליוצאים בשאלה. אנשי מקצוע ממליצים להרחיב את היקף הפעילות ופריסת המענים המיועדים ליוצאים בשאלה, נוכח הגידול הצפוי במספרם. המלצות נוספות כוללות פתיחת פעילויות מופרדות מגדרית עבור היוצאים, הקניית היכרות רבה יותר עם מאפייניה התרבותיים של החברה החילונית וגיוון רב יותר בשירותים לצורך התאמה למגוון אופנים של יציאה בשאלה (הורוביץ, 2018; יעב"ץ, 2022). כמו כן חשוב לגבש מענים נוספים בתחום ההשכלה והתעסוקה. בפרט עולה צורך במיסוד תוכניות להכשרה מקצועית המיועדות ליוצאים בשאלה ובמתן סיוע כלכלי אשר יאפשר להם להקדיש את מרב זמנם להשלמת פערים בתחום ההשכלה והמיומנויות התעסוקתיות (ארלוזורוב, 2022; יוצאים לשינוי, 2021).

להקים מערך מידע נגיש ומקיף. תהליך מיכוי המענים המיועדים לבני נוער וצעירים חרדים בסיכון הצביע על צורך במאגר מידע מקיף, שיטתי ונגיש שיכלול נתונים עדכניים על היקף אוכלוסיית בני הנוער והצעירים החרדים בסיכון, פריסתם הגאוגרפית, ומאפייניהם; נתונים על מגוון המענים הקיימים עבור נוער חרדי בסיכון ופריסתם הגאוגרפית; וממצאים ממחקרי הערכה בנוגע ליעילותן של התוכניות השונות. מידע שיתועד וייאסף שיטתית מן המענים השונים, לאורך זמן, יסייע להבטיח כיסוי מרבי של הזקוקים לסיוע, יאפשר ללמוד על מגמות ושינויים בתחום ויסייע למקבלי ההחלטות לגבש מדיניות מותאמת ומיטבית עבור אוכלוסייה זו.

להקים גוף מתכלל לטיפול בבני נוער וצעירים חרדים בסיכון. ארגונים רבים בישראל, ממשלתיים ושאינם ממשלתיים, מעורבים במתן סיוע לאוכלוסייה זו. עם זאת אין כיום גורם המתכלל את תחום הטיפול, ואין רשות האמונה על קידום מדיניות מקצועית בתחום. מומלץ לשקול להקים גוף שיגבש מטרות ויעדי-על לכלל המענים בתחום, בהסתמך על הגדרה מוסכמת של אוכלוסיית היעד. יש ערך בכך שהגוף יוקם בשיתוף עם מנהיגי הקהילה, תוך הקפדה על כך שהמענים יענו על צרכיהם המגוונים של בני נוער וצעירים חרדים בסיכון.

עוד פרסומים של המכון בנושא

ברוך-קוברסקי, ר., קונסטנטינוב, ו., ובן רבי ד. (2020). מאפייני עבודתם של קציני הביקור הסדיר (הקב"סים) בישראל – סקר ארצי 2018. דמ-815-20.

ברוך-קוברסקי, ר., קונסטנטינוב, ו., ובן רבי, ד. (2018). קציני הביקור הסדיר (הקב"סים) בישראל – ניתוח מידע מעשר שנות עבודה עם תלמידים נושרים ונושרים סמויים (קובץ הקב"ס-נט 2005-2015). דמ-18-766.

סבו-לאל, ר. (2017). ילדים ובני נוער בסיכון בישראל. דמ-748-17.

רותם, ר. ובן-רבי, ד. (2016). פיתוח מקצועי בתכנית 'אליף': שינויים בהתמודדותן של יועצות ומורות עם תלמידות בסיכון בבתי ספר חרדיים. דמ-739-16.

שורק, י. ונבות, מ. (2016). הצורך בחיזוק תמיכת ההורים בצעירים בסיכון: מסמך רקע לקראת דיון בוועדה המקצועית לילדים, נוער וצעירים, אשלים ג'וינט-ישראל. דמ-738-16.

רותם, ר. ובן רבי, ד. (2014). קידום כישורי שפה של ילדים בגיל הרך בקהילה החרדית: הערכת הפיילוט. דמ-683-14.

בן רבי, ד., רותם, ר., קונסטנטינוב, ו. ונבות, מ. (2014). מיפוי דרכי פעולה לקידום התלמידים המתקשים בבתי הספר החרדיים היסודיים של רשת 'מעין החינוך התורני'. דמ-669-14.

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: brookdale.jdc.org.il

מקורות

- אברהם, א. (2018א). 'המדריך השלם למחפש הנבון! איזו מסגרת מתאימה לנער שלכם ולמה הוא זקוק באמת? בתוך ארגון ענף (עור'), נוער בסיכוי – הופכים את הנוער בסיכון לנוער עם סיכוי! ספר המוסדות המטפלים והיועצים, אוגדן מקצועי של תחום טיפול בבני נוער בסיכוי (עמ' 84–92). אימג' פלוס בע"מ. <https://anyflip.com/vkhn/okue/basic/51-100>
- אברהם, א. (2018ב, 27 ביולי). על כנפי ננו(ו) שרים: הכל בראש / מאמר שלישי. כיכר השבת, <https://www.kikar.co.il/285745.html>
- אייזנבך-בלוך, ד. (2019, 12 באוגוסט). לנפשה של פנויה. צריך עיון: חשיבה והגות חרדית. <https://bit.ly/3VbsMgN>
- אילון, ש. (2019, 25 בנובמבר). מחקר: יותר צעירים חרדים פונים לעבוד כעצמאים בגלל היעדר השכלה. כלכליסט. <https://bit.ly/3JdcpXG>
- אלדובי, ת. (2022, 1 בספטמבר). "דמיינתי את עצמי משקר לאשתי, לילדים ולעצמי. הייתי מבועת". MAKO. <https://bit.ly/3FDqX6p>
- אלמסי, א. (2018). שירות צבאי של חרדים וחרדים לשעבר. הכנסת: מרכז המחקר והמידע. <https://bit.ly/30Jo7QJ>
- 'אסקריא'. (2022). דו"ח ממצאי סקר מוגנות במגזר החרדי. ידידות טורונטו. <https://bit.ly/3ZSCA2L>
- ארגון ענף. (2018). נוער בסיכוי – הופכים את הנוער בסיכון לנוער עם סיכוי! ספר המוסדות המטפלים והיועצים, אוגדן מקצועי של תחום טיפול בבני נוער בסיכוי. <https://anyflip.com/vkhn/okue/basic/51-100>
- ארלוזורוב, מ. (2022, 25 בנובמבר). המדינה פורשת שטיח אדום לחרדים – אבל כמעט לא עוזרת ליוצאים בשאלה. *The Marker*. <https://bit.ly/3v76Fxx>
- בארט, ע. ובן ארי, ע. (2014). אחרי שמזבח מוריד דמעות: התמודדות אישית וחברתית עם גירושין בחברה החרדית. כתב העת לחקר החברה החרדית, 1, 100–126.
- <https://jerusalem.institute.org.il/publications/%D7%92%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%99%D7%9F-%D7%91%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%AA>
- בארט, ע., שפיגל, א. ומלאך, ג. (2020). אחד מחמישה תלמידים: החינוך החרדי בישראל. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/32453>
- בן יאיר, י. ורונאל, נ. (2014). מהגרים בארצם: נוער חרדי במצבי סיכון ונתק חברתי. *חברה ורווחה*, לד(1), 51–71. <https://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Magazine/Lists/ArticlesList/Attachments/1480/34-1-ben-yair%20etc.pdf>
- בן רבי, ד., ברוך-קוברסקי, ר., נבות, מ. וקונסטנטינוב, ו. (2014). הנשירה הסמויה בישראל: בחינה מחודשת של ניתוק בקרב תלמידי בתי ספר. דמ-686-14. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://bit.ly/3aFaBit>

בן רבי, ד., רותם, ר., קונסטנטינוב, ו. ונבות, מ. (2014). מיפוי דרכי פעולה לקידום התלמידים המתקשים בבתי הספר החרדיים היסודיים של רשת 'מעין החינוך התורני'. דמ-669-14. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://bit.ly/3hHkM9v>

בראון, ב. (2021). חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/34149>

ברוך-קוברסקי, ר., קונסטנטינוב, ו. ו. ובן רבי, ד. (2018). קציני הביקור הסדיר (הקב"סים) בישראל – ניתוח מידע מעשר שנות עבודה עם תלמידים נושרים ונושרים סמויים (קובץ הקב"ס- נט 2005-2015). דמ-18-766. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. https://brookdale.jdc.org.il/wp-content/uploads/2020/04/Heb_Report_815-20.pdf

ברוך-קוברסקי, ר., קונסטנטינוב, ו. ובן רבי, ד. (2020). מאפייני עבודתם של קציני הביקור הסדיר (הקב"סים) בישראל – סקר ארצי 2018. דמ-815-20. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://bit.ly/3H5eitD>

גוטמן, צ. (2018, 29 בינואר). קול צעקת הנערות. מאמר תגובה ל"להקשיב להפרעת קשב". צריך עיון: חשיבה והגות חרדית. <https://did.li/syMNF>

גורדון, ג. (2022). מגמות דמוגרפיות והשתלבות בתעסוקה: מבט על המגזר החרדי. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/45827>

גיל-עד, ה. (2021, 12 באוגוסט). "הישיבה דחפה אותי לרחוב": המגפה השקטה של המגזר החרדי. YNET. <https://bit.ly/30jP10s>

גימפל, ח. וגלזר, נ. (2015). בין שני עולמות – מפגש עם בני נוער יוצאי בתים חרדים. אפשר: ביטאון לעובד החינוכי סוציאלי, 25–26, 20–24. <https://kitvei-et.efshar.org.il/wp-content/uploads/efshar25-26-tarbut.pdf>

גרינווד, ח. (2016, 3 בפברואר). 1039 הומואים דתיים נשואים לאישה ובוגדים. מקור ראשון. <https://bit.ly/3V8YpYo>

גרשוני, ח. וטאוב, ת. (2021). "יש לנו שאיפות שונות לחלוטין" – הקהילה החרדית ומאפייניה בראי שיח המוגבלות. בתוך ד. אייזנקוט, ר. חיראק ושי. דורון (עור'), אתגרים ומגמות בחברה הישראלית במבט רב-תחומי (עמ' 179–209). פרדס. <https://bit.ly/3c0IPNF>

דיין, ח. (2015). כשהתנגדות לטיפול עטופה בטלית: אתגרים בטיפול בנוער חרדי. אפשר: ביטאון לעובד החינוכי סוציאלי, 25–26, 12–8. <https://kitvei-et.efshar.org.il/wp-content/uploads/efshar25-26-tarbut.pdf>

דיין, ח. (2017). מעבר לעקרון 'הבינוניות': החרדיות המתחדשת ואתגריה הערכיים-חברתיים. כתב העת לחקר החברה החרדית, 5, 1–34. <https://bit.ly/3PdGRHN>

דיין, ח. (2018, 17 בינואר). להקשיב להפרעת קשב. צריך עיון: חשיבה והגות חרדית. <https://did.li/mbBLC>

דיין, ח. (2021, 14 בינואר). קולו של היחיד: מאמר תגובה ל"כיצד מונעים את הנשירה". צריך עיון: חשיבה והגות חרדית. <https://did.li/vEerl>

יצחקי, י. (2017). בחינת תרומתם של מאפיינים אישיים וסביבתיים להסתגלות של נערות נושרות או בסכנת נשירה מהחברה החרדית. עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך לעבודה סוציאלית". אוניברסיטת בר-אילן.

כהנר, ל. (2020). החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://bit.ly/3P5gcNf>

כהנר, ל. ומלאך, ג. (2019). שנתון החברה החרדית בישראל 2019. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://bit.ly/3tlVpg1>

כהנר, ל. ומלאך, ג. (2021). שנתון החברה החרדית בישראל 2021. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://bit.ly/384lrfq>

מלאך, ג. וכהנר, ל. (2022). שנתון החברה החרדית בישראל 2021. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

<https://www.idi.org.il/media/19140/%D7%A9%D7%A0%D7%AA%D7%95%D7%9F-%D7%94%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%AA-%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-2022.pdf>

להב, ח. (2005). תהליכים ותמורות במאפייני סיכון וניתוק של נוער מתבגר 'דתי חרדי' המטופל במסגרת היחידות לקידום נוער. מניתוק לשילוב, 13, 49–78.

<https://meyda.education.gov.il/files/YeledNoarBesikun/nituk13.pdf>

להב, ח. (2015). נוער בשולי החברה החרדית בישראל 2014. אפשר: ביטאון לעובד החינוכי סוציאלי, 25–26, 60–63.

<https://kitvei-et.efshar.org.il/wp-content/uploads/efshar25-26-tarbut.pdf>

ליאון, נ. (2014). חרדיות מזרחית: אידיאולוגיה קשיחה, זהות רכה. כתב עת לחקר החברה החרדית, 1, 1–20.

https://jerusalemstitute.org.il/wp-content/uploads/2019/07/%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%9E%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%99%D7%AA_pub.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס). (2020). שנתון סטטיסטי לישראל 2020 – מס' 71, לוח 4.27.

cbs.gov.il - שנתון סטטיסטי לישראל 2020 - מספר 71

מדינת ישראל. (2006) דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה בראשות פרופ' הלל שמיד (דוח שמיד). <https://www.molsa.gov.il/About/OfficePolicy/Documents/shmidreport2006newweb2.pdf>

מלאך, א. (2018). שילוב חרדים בתעסוקה: יעדים ותוכניות לשנת 2030. המכון הישראלי לדמוקרטיה, ג'וינט ישראל תבת. <https://www.idi.org.il/books/28557>

מלמד, א'. (2018). שופטים ושוטרים תתן לך. בתוך ארגון ענף (עור'), 'נוער בסיכוי – הופכים את הנוער בסיכון לנוער עם סיכוי! ספר המוסדות המטפלים והיועצים, אוגדן מקצועי של תחום טיפול בבני נוער בסיכוי (עמ' 44–50). אימג' פלוס בע"מ.

<https://anyflip.com/vkhn/okue/basic/51-100>

מלחי, א. (2017). צבא התעסוקה לחרדים. המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 116. <https://bit.ly/3yuj3Zp>

מלחי, א. (2018). ציפיות ותועלות של קבוצות פריפריה חברתיות משירות צבאי. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. <http://aranne5.bgu.ac.il/others/MalchiAssaf19753.pdf>

מלחי, א. (2019). שירות אזרחי לחרדים: ברכה לבטלה? המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 135. <https://bit.ly/3arAzFV>

מלחי, א. (2020). "חונך לנער על פי דרכו": מסגרות חינוך חלופיות לנערים חרדים. המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 152. <https://www.idi.org.il/books/32578>

מלחי, א. (2021). בקיעים בקונצרט – אתגרי "צבא העם" ומודל הגיוס לצה"ל במציאות חברתית משתנה. המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 156. <https://www.idi.org.il/books/33568>

מנהימר, מ. (2022, 9 בינואר). נוער חרדי שנפגע מינית משלם מחיר כפול וצריך מענה מיוחד. הארץ. <https://www.haaretz.co.il/opinions/1.10525514>

משרד הרווחה והביטחון החברתי וג'וינט-אשלים. (2020). יתד – דוח שנתי 2020. <https://www.thejoint.org.il/wp-content/uploads/2021/04/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%99%D7%AA%D7%93-%D7%A9%D7%A0%D7%AA%D7%99-2020.pdf>

משרד הרווחה והביטחון החברתי וג'וינט-אשלים. (א"ת). הגדרת אוכלוסיית הצעירים והצעירות בליווי תוכנית יתד. <https://www.gov.il/BlobFolder/reports/molsa-yated-yated-population-04-07-2022/he/yated-population-02-07-2022.pdf>

משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. (2021, אוגוסט). נוחם קהילה – מודל איתור וטיפול מורחב ומצומצם. (מסמך פנימי).

משרד הרווחה והשירותים החברתיים. (2014, ינואר). מודלים לטיפול בנוער, צעירות וצעירים במצבי סיכון ומצוקה במגזר החרדי. האגף לנוער, צעירים ושירותי תקווה, השירות למתבגרים, צעירות וצעירים. (מסמך פנימי).

נחשוני, ק. וגולדיטש, ח. (2022, 23 באוקטובר). תקרית אלימה בהילולה בירושלים: חסידי ברלנד נגד הרב שנלחם בעברייני מין. YNET. <https://www.ynet.co.il/judaism/article/hyndqz74s>

נעים, א. והלר, ש. (2022, 8 במרס). במחאה על מעצר עריק; מאות חרדים מהפלג הירושלמי חוסמים את כביש 4. וואלה. <https://news.walla.co.il/item/3493461>

נפחא, א. (2015). מבשר טוב: בית חרדי למחוסרי קורת גג. אפשר: ביטאון לעובד החינוכי סוציאלי, 26–25, 64–65. <https://kitvei-et.efshar.org.il/wp-content/uploads/efshar25-26-tarbut.pdf>

סבו-לאר, ר. (2017). ילדים ובני נוער בסיכון בישראל. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. דמ-17-748. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/children-youth-risk-israel/>

סבן, ר. (2020). בני נוער בסיכון בחברה החרדית. עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך במדיניות ציבורית". האוניברסיטה העברית בירושלים. https://public-policy.huji.ac.il/sites/default/files/public-policy/files/thesis_rivka_saban.pdf

סולימני-אעידן, י. (2016). עובדי צעירים בסיכון בישראל: אתגרים וצרכים בליווי הצעירים במעבר לחיי בגרות. פורום הארגונים למען צעירים בסיכון. <https://www.fkn.org.il/webfiles/fck/files/young-workers.pdf>.

עובדיה, ת. (2015). בין "גוף ראשון" ל"גוף שלישי": דו-ערכיות משולשת של נערות חרדיות בסיכון. דברים, 8 (תשע"ו), 26–239. <https://bit.ly/2Ev75Da>

עלם (2021). דו"ח השפעה לשנת 2021. <https://www.elem.org.il/wp-content/uploads/2022/05/Elemreport2021.pdf>

עמיאל, י. (2021, 4 ביולי). "חשבתי שאז שזה עובד או שאני מת": איך נראים טיפולי המרה מבפנים? כאן. <https://bit.ly/3G2DJNo>

ערמון, ח-י. (2015). עמדות מורים ותלמידים כלפי הפרעת קשב וריכוז עם היפראקטיביות (ADHD): היבטים לימודיים, חברתיים, גשיים והתנהגותיים בזיקה לדתיות. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בר-אילן.

פארן-רותם, ר. ושרון, א. (2022, פברואר). צעירים חרדים במצבי סיכון – מצגת לוועדה ארצית. משרד הרווחה והביטחון החברתי, יתד וג'וינט-אשלים. (מסמך פנימי)

פינקלשטיין, א. (2021, 7 בדצמבר). זינוק במספר המטופלים במחלקות הרווחה ברשויות החרדיות בשל פגיעות מיניות. המכון הישראלי לדמוקרטיה. הודעה לעיתונות. www.idi.org.il/articles/36764

פלאי, נ. (2020, 24 בדצמבר). כיצד מונעים את הנשירה. צריך עיון: חשיבה והגות חרדית. <https://did.li/1hBLC>

פלג-גבאי, מ. (2022). תעסוקת חרדים – מבט על. הכנסת, מרכז המחקר והמידע. <https://bit.ly/3T9YtHA>

קאופמן, ש. (2021, 7 בינואר). נושרים ברשת. צריך עיון: חשיבה והגות חרדית. <https://did.li/WEerl>

קדרי-עובדיה, ש. (2022, 23 בנובמבר). משרד החינוך הפסיק לתקצב תוכנית למניעת נשירה של תלמידות חרדיות. הארץ. <https://bit.ly/3G8lrcw>

קוליק, ל., חדד, מ. (2012). הומופוביה מופנמת ותחושת לחץ בקרב משתתפים בקבוצות תמיכה להומוסקסואלים: חילונים מול חרדים. חברה ורווחה, 32(2), 209–236.

<https://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Magazine/Lists/ArticlesList/Attachments/1366/32-2-KULIK-L-ETC.pdf>

קלי, ע., רומי, ש. וקורט, ד. (2019). חוויותיהם של מתבגרים במצוקה ובסיכון בחברה החרדית. מפגש לעבודה החינוכית-סוציאלית, 50–49, 56–29. https://kitvei-et.efshar.org.il/wp-content/uploads/%D7%9E%D7%AA%D7%91%D7%92%D7%A8%D7%99%56-29_50-49%D7%9D-%D7%91%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%AAMifqash-49-50-heb-03.pdf

קסיר (קלינר), נ. (2018). מיהו עני? חובות בחברה החרדית: היבטים שונים של עוני ודרכי התנהלות פיננסית בקרב הציבור החרדי, בתוך רשות האכיפה והגבייה ואוניברסיטת תל אביב (עור'), אסופת מאמרים – סיכום פעילות הרשות ומבט על אתגרי העתיד (עמ' 57–76). המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://bit.ly/40dTk4T>

- קסיר (קלינר), נ. (29.7.2019). מוביליות כלכלית-חברתית, החברה החרדית. הרצאה למנהלי עמותות קרן רש"י, המכון החרדי למחקרי מדיניות. בן שמן. <https://bit.ly/3wvGRfX>
- קסיר (קלינר), נ. (2020). השלכות משבר הקורונה על השכלה גבוהה בחברה החרדית – אתגרים והזדמנויות. קרן אדמונד דה-רוטשילד, המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://bit.ly/3RsaxCS>
- קסיר (קלינר), נ. ורומנוב, ד. (2018). איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית – מבט השוואתי. המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://bit.ly/3NpU3sb>
- קסיר (קלינר), נ., לויץ, ח. ת. וצחור-שי, א. (2017). מתנדבים בחברה החרדית: תפיסת ההתנדבות, היקפה ודפוסייה, המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://bit.ly/308Q7x2>
- קסיר (קלינר), נ. ורומנוב, ד. (2019). איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית – מדד איכות החיים 2019. המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://bit.ly/3HrzOKG>
- קפלן, ק. ובכר, י. (2022). חקר החברה החרדית בישראל: מצאי ביבליוגרפי. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/media/17559/studying-israeli-haredi-society-a-scholarly-inventory.pdf>
- רבינוביץ', א. (2022, 4 בדצמבר). "פעם פנו לעסקן, היום למטפל": בציבור החרדי הפסיקו לחשוש מטיפול נפשי. הארץ. <https://bit.ly/3hH6ZQL>
- רבינוביץ', א. (2021, 25 בנובמבר). הסכר נפרץ וגם חרדים החלו לדבר על פגיעות מיניות. גיליתי שחלקם הם חבריי. הארץ. <https://bit.ly/39WvrZZ>
- רבינוביץ', מ. (2009). גיוס בני נוער עם נתונים ויכולת הסתגלות ברמה נמוכה ושירותם בצה"ל. הכנסת: מרכז המחקר והמידע. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/28bd8d55-f7f7-e411-80c8-00155d010977/2_28bd8d55-f7f7-e411-80c8-00155d010977_11_7245.pdf
- רבינוביץ', מ. (2015). סוגיות בתחום האיתור והטיפול בקטינים נפגעי עבירות מין בחברה החרדית. הכנסת: מרכז המחקר והמידע. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/0d1207dc-1277-e511-80d1-00155d0ad6b2/2_0d1207dc-1277-e511-80d1-00155d0ad6b2_11_12438.pdf
- רבינוביץ', מ. (2017). סקירת שירותים לצעירים מעל גיל 18 חסרי עורף משפחתי. הכנסת: מרכז המחקר והמידע. <https://bit.ly/3lQuqID>
- רגב, א. וגורדון, ג. (2021). מגמות ההצטרפות והעזיבה במגזר החרדי. דוח מחקר, המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/34096>
- רותם, ר. ובן רבי, ד. (2014). קידום כישורי שפה של ילדים בגיל הרך בקהילה החרדית: הערכת הפיילוט. דמ-683-14. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל. <https://bit.ly/3cavgeE>

שהינו-קסלר, ש., גולדברג, ד. וליפשיץ, ח. (2021). בני נוער חרדים בסיכון בירושלים: מחקר מיפוי ראשוני. המכון החרדי למחקרי מדיניות. <https://bit.ly/35dXcux>

שורק, י. ונבות, מ. (2016). הצורך בחיזוק תמיכת ההורים בצעירים בסיכון: מסמך רקע לקראת דיון בוועדה המקצועית לילדים, נוער וצעירים, אשלים ג'וינט-ישראל. דמ-738-16. מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://bit.ly/30hKEmz>

Alfandari, R., Enosh, G., & Rechnitzer, H. (2021). To split or include? Child sexual abuse mandate reporting in the ultra-Orthodox Jewish community in Israel. *Children and Youth Services Review, 120*, 105759. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105759>

Assor, A., Roth, G., & Deci, E. L. (2004). The emotional costs of parents' conditional regard: A Self-determination theory analysis. *Journal of Personality, 72*(1), 47-88. <https://doi.org/10.1111/j.0022-3506.2004.00256.x>

Band-Winterstein, T., & Freund, A. (2015). Is it enough to 'speak Haredi'? Cultural sensitivity in social workers encountering Jewish ultra-Orthodox clients in Israel. *The British Journal of Social Work, 45*(3), 968-987. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct167>

Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest, 4*(1), 1-44. <https://doi.org/10.1111/1529-1006.01431>

Crespi, T. D., & Berzinskas, K. H. (2004) Sexual orientation and risk among gay youth: Concerns and considerations for school psychologists. *The School Psychologist, 58*, 14-16. <http://apadivision16.org/wp-content/uploads/2015/12/TSP-Vol.-58-No.-1-January-2004.pdf#page=14>

Culpepper, C. L. (2014). *The effects of social support on at-risk youth*. [Doctoral dissertation, University of Tennessee]. https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4099&context=utk_graddiss

DiPierro, M., Fite, P. J., & Johnson-Motoyama, M. (2018). The role of religion and spirituality in the association between hope and anxiety in a sample of Latino youth. *Child & Youth Care Forum, 47*(1), 101-114. <https://doi.org/10.1007/s10566-017-9421-2>

Duffy, R. D. (2010). Sense of control and career adaptability among undergraduate students. *Journal of Career Assessment, 18*(4), 420-430. <https://doi.org/10.1177/1069072710374587>

Estrada, C. A. M., Lomboy, M. F. T. C., Gregorio, E. R., Amalia, E., Leynes, C. R., Quizon, R. R., & Kobayashi, J. (2019). Religious education can contribute to adolescent mental health in school settings. *International Journal of Mental Health Systems, 13*(1), 1-6. <https://doi.org/10.1186/s13033-019-0286-7>

- Galvin, B. M., Randel, A. E., Collins, B. J., & Johnson, R. E. (2018). Changing the focus of locus (of control): A targeted review of the locus of control literature and agenda for future research. *Journal of Organizational Behavior*, 39(7), 820-833. <https://doi.org/10.1002/job.2275>
- Gemara, N., & Nadan, Y. (2022a). Law, value and norm: The constitution of a culture-bound ethical dilemma in social work in the ultra-Orthodox community. *The British Journal of Social Work*, 52(2), 700-718. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab029>
- Gemara, N., & Nadan, Y. (2022b). "He who spareth the rod hateth his son": Perceptions regarding corporal punishment among ultra-Orthodox Jewish fathers in Israel. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(1-2), 79-101. <https://doi.org/10.1177/0886260520908026>
- Gemara, N., Nadan, Y., & Roer-Strier, D. (2021). Social workers' constructions of child risk and protection in the ultra-Orthodox Jewish community. *Journal of Social Work*, 21(6), 1469-1488. <https://doi.org/10.1177/1468017320956966>
- Golos, A., Mor, R., Fisher, O., & Finkelstein, A. (2021). Clinicians' views on the need for cultural adaptation of intervention for children with ADHD from the ultraorthodox community. *Occupational Therapy International*. doi: 10.1155/2021/5564364
- Hardy, S. A., Nelson, J. M., Frandsen, S. B., Gazzell, A. R., & Goodman, M. A. (2022). Adolescent religious motivation: A self-determination theory approach. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 32(1), 16-30. <https://doi.org/10.1080/10508619.2020.1844968>
- Harrison, C., Loxton, H., & Somhlaba, N. Z. (2021). Stress and coping: Considering the influence of psychological strengths on the mental health of at-risk South African adolescents. *Child Care in Practice*, 27(1), 72-86. <https://doi.org/10.1080/13575279.2019.1604492>
- Heath, R. D., Anderson, C., Turner, A. C., & Payne, C. M. (2022). Extracurricular activities and disadvantaged youth: A complicated – but promising – story. *Urban Education*, 57(8), 1415-1449. <https://doi.org/10.1177/0042085918805797>
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. Sage
- Itzhaki, Y. (2019). The different role of mentor support along the high-school dropout process. *Youth & Society*, 51(7), 981-1008. <https://doi.org/10.1177/0044118X18803260>
- Itzhaky, H., & Kissil, K. (2015). "It's a horrible sin. If they find out, I will not be able to stay": Orthodox Jewish gay men's experiences living in secrecy. *Journal of Homosexuality*, 62(5), 621-643. <https://doi.org/10.1080/00918369.2014.988532>

- Itzhaki, Y., Itzhaky, H., & Yablon, Y. B. (2018a). Adjustment of high school dropouts in closed traditional communities. *Child & Youth Care Forum*, 47, 81-100. <https://doi.org/10.1007/s10566-017-9419-9>
- Itzhaki, Y., Itzhaky, H., & Yablon, Y. B. (2018b). The contribution of parental and societal conditional regard to adjustment of high school dropouts. *Journal of Adolescence*, 62, 151-161. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.11.014>
- Itzhaki, Y., Yablon, Y. B., & Itzhaky, H. (2020). Becoming less religious (BLR) and well-being among high school dropouts. *Psychology of Religion and Spirituality*, 12(1). <https://doi.org/10.1037/rel0000179>
- Itzhaki-Braun, Y. (2020). The art of community social work in the ultra-Orthodox community. *The British Journal of Social Work*, 51(1), 114-131. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa141>
- Itzhaki-Braun, Y., & Gavriel-Fried, B. (2022). "They didn't have any idea what drugs were": Pathways to substance use disorders among ultraorthodox Jewish males. *International Journal of Drug Policy*, 109, 103851. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2022.103851>
- Itzhaki-Braun, Y., Itzhaky, H., & Yablon, Y. B. (2020). Predictors of high-school dropout among ultraorthodox Jewish youth. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01911>
- Itzhaki-Braun, Y., & Sulimani-Aidan, Y. (2020). Risk and protective factors among at-risk ultraorthodox Jewish youth in Israel: A contextual model of positive adjustment. *Health & Social Care in the Community*, 29(2), 425-435. <https://doi.org/10.1111/hsc.13102>
- Itzhaki-Braun, Y., & Sulimani-Aidan, Y. (2022). Determination of life satisfaction among young women care leavers from the ultraorthodox Jewish community. *Children and Youth Services Review*, 136, 106428. <https://doi.org/10.1111/hsc.13102>
- Kali, A., & Romi, S. (2022). Social re-evaluation model: A mechanism for evaluating the social capital of at-risk adolescents in an ultra-Orthodox collective society. *Child & Youth Services*, 1-25. <https://doi.org/10.1080/0145935X.2021.1996226>
- Keating, L. M., Tomishima, M. A., Foster, S., & Alessandri, M. (2002). The effects of a mentoring program on at-risk youth. *Adolescence*, 37(148), 717-734. <https://teachaloris.pbworks.com/f/Mentoring%20at%20risk%20youth.pdf>
- Keesing, R., Gemara, N., & Pollak, M. (2020). Parental and professional perspectives of child risk and protection in Israel's Ultra-Orthodox community. *Context-informed perspectives of child risk and protection in Israel*, 81-104. https://doi.org/10.1007/978-3-030-44278-1_6

- Levin, J. (2011). Religion and psychological well-being and distress in Israeli Jews: Findings from the Gallup World Poll. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 48(4), 252-261.
https://cdn.doctorsonly.co.il/2012/01/2011_04_05_Religion-and-Psychological.pdf
- Lipschitz-Elhawi, R., & Itzhaky, H. (2005). Social support, mastery, self-esteem and individual adjustment among at-risk youth. *Child and Youth Care Forum*, 34 (5), 329-346. <https://doi.org/10.1007/s10566-005-5906-5>
- Lusky-Weisrose, E., Marmor, A., & Tener, D. (2021). Sexual abuse in the Orthodox Jewish community: A literature review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(5), 1086-1103. <https://doi.org/10.1177/1524838020906548>
- Margolis, S., & Lyubomirsky, S. (2018). Cognitive outlooks and well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being* (pp.129-145). DEF Publishers.
<https://sonjalyubomirsky.com/files/2021/08/Margolis-Lyubomirsky-2018.pdf>
- Nadan, Y., & Ganz, Z. (2018). Perspectives of ultra-Orthodox children in Israel on risk and protection: The intersection of culture, religion, spirituality, and socio-political context. *Childhood*, 25(3), 325-339.
<https://doi.org/10.1177/0907568218774096>
- Nadan, Y., Gemara, N., Keesing, R., Bamberger, E., Roer-Strier, D., & Korbin, J. (2019). 'Spiritual risk': A parental perception of risk for children in the ultra-Orthodox Jewish community. *The British Journal of Social Work*, 49(5), 1198-1215. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy092>
- NASW (National Association of Social Workers). (2017) 'Standards and indicators for cultural competence in social work practice'. <https://www.socialworkers.org/Practice/NASW-Practice-Standards-Guidelines/Standards-and-Indicators-for-Cultural-Competence-in-Social-Work-Practice>
- Nelson, S. K., & Lyubomirsky, S. (2016). Gratitude. In H. S. Friedman (Ed.), *Encyclopedia of mental health* (2nd ed., pp. 277–280). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-397045-9.00040-9>
- Ornoy, A., & Spivak, A. (2019). Cost effectiveness of optimal treatment of ADHD in Israel: a suggestion for national policy. *Health economics review*, 9, 1-8. <https://doi.org/10.1186/s13561-019-0240-z>
- Paolucci, E. O., Genuis, M. L., & Violato, C. (2001). A meta-analysis of the published research on the effects of child sexual abuse. *The Journal of psychology*, 135(1), 17. DOI:10.1080/00223980109603677
- Pearlin, L. I., Menaghan, E. G., Lieberman, M. A., & Mullan, J. T. (1981). The stress process. *Journal of Health and Social Behavior*, 22(4), 337-356. <https://doi.org/10.2307/2136676>

- Pollak, Y., Dekkers, T. J., Shoham, R., & Huizenga, H. M. (2019). Risk-taking behavior in attention deficit/hyperactivity disorder (ADHD): A review of potential underlying mechanisms and of interventions. *Current psychiatry reports*, 21, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s11920-019-1019-y>.
- Refaeli, T., Benbenishty, R., & Zeira, A. (2019). Predictors of life satisfaction among care leavers: A mixed-method longitudinal study. *Children and Youth Services Review*, 99, 146-155. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.01.044>
- Resnick, G., & Burt, M. R. (1996). Youth at risk: Definitions and implications for service delivery. *American Journal of Orthopsychiatry*, 66(2), 172-188. <https://doi.org/10.1037/h0080169>
- Rosenthal, M. K., & Roer-Strier, D. (2006). "What sort of an adult would you like your child to be?": Mothers' developmental goals in different cultural communities in Israel. *International Journal of Behavioral Development*, 30(6), 517-528. <https://doi.org/10.1177/0165025406072897>
- Russo-Netzer, P., & Bergman, Y. S. (2020). Prioritizing patterns and life satisfaction among ultra-Orthodox Jews: The moderating role of the sense of community. *The Journal of Psychology*, 154(3), 233-248. <https://doi.org/10.1080/00223980.2019.1704392>
- Russo-Netzer, P., Icekson, T., & Zeiger, A. (2023). The path to a satisfying life among secular and ultra-Orthodox individuals: The roles of cultural background, gratitude, and optimism. *Current Psychology*, 42(11), 9404-9415. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02206-4>
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1-28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
- Schwartz, S. H., & Sortheix, F. (2018). Values and subjective well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being* (pp. 1-25). DEF Publishers. <http://www.nobascholar.com/chapters/51>
- Shifrer, D., & Pals, H. (2021). Social mobility, adolescents' psycho-social dispositions, and parenting. *Research in Social Stratification and Mobility*, 75, 100646. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2021.100646>
- Stewart, K., & Townley, G. (2020). How far have we come? An integrative review of the current literature on sense of community and well-being. *American Journal of Community Psychology*, 66(1-2), 166-189. <https://doi.org/10.1002/ajcp.12456>
- Sulimani-Aidan, Y. (2017). Barriers and resources in transition to adulthood among at-risk young adults. *Children and Youth Services Review*, 77(C), 147-152. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.04.015>.

Talley, A. E., Turner, B., Foster, A. M., & Phillips, G. (2019). Sexual minority youth at risk of early and persistent alcohol, tobacco, and marijuana use. *Archives of Sexual Behavior*, 48(4), 1073-1086.

<https://doi.org/10.1007/s10508-018-1275-7>

Velan, B., & Pinchas-Mizrachi, R. (2019). Health concerns of young Israelis moving from the ultra-Orthodox to the secular community: Vulnerabilities associated with transition. *Qualitative Research in Medicine and Healthcare*, 3(1), 32-39. <https://doi.org/10.4081/qrmh.2019.8051>

Yaffe, N. M. (2020). Capabilities and universalism – An empirical examination: The case of the ultra-Orthodox community. *Journal of Human Development and Capabilities*, 21(1), 84-98. <https://doi.org/10.1080/19452829.2019.1705259>

Zeira, A., & Dekel, R. (2005). The self-image of adolescents and its relationship to their perceptions of the future. *International Social Work*, 48(2), 177-191. <https://doi.org/10.1177/0020872805050208>

נספח א: הרחבה בנושא תעסוקה וניעות באוכלוסייה החרדית

שיעורי העוני באוכלוסייה החרדית גבוהים במידה ניכרת משיעורי העוני באוכלוסייה הכללית: בשנת 2019 כ-51% מן החרדים חיו מתחת לקו העוני לעומת כ-22% בכלל האוכלוסייה בישראל, והעוני המאפיין את האוכלוסייה החרדית הוא עמוק ומתמשך (מלאך וכהנר, 2022; קסיר (קלינר) ואח', 2017)⁹. אפשר לייחס את שיעור הגבוה באוכלוסייה החרדית למאפייניה הייחודיים, ובכללם ריבוי ילדים במשפחה, דגש על לימודי קודש במערכת החינוך ושיעורי תעסוקה נמוכים בקרב גברים חרדים: בשנת 2021 עמד שיעור התעסוקה בקרב נשים חרדיות בנות 25–64 על 78%, נמוך במעט מזה של נשים יהודיות לא חרדיות (82%). לעומת זאת שיעור התעסוקה בקרב גברים חרדים עמד באותה שנה על 51%, נמוך בהרבה משל גברים יהודים שאינם חרדים (86%) (מלאך וכהנר, 2022). בעקבות שיעורי העוני הגבוהים ושיעור התעסוקה הנמוך בקרב גברים, השקיעה הממשלה במשך השנים מאמצים רבים בעידוד תעסוקה באוכלוסייה החרדית, ובהם הנחות בשכר לימוד בלימודים אקדמיים, הקלות כספיות למעסיקים של חרדים והפעלת מרכזי הכוון לתעסוקה המיועדים לחרדים (מלאך, 2018). יש לציין כי נתונים על תעסוקת האוכלוסייה החרדית, כמו זו הכללית, אינם כוללים עבודה בשכר שאינו מדווח ('עבודה בשחור').

בעקבות מאמצים אלו וסיבות נוספות עלה שיעור התעסוקה של **גברים חרדים** עלייה ניכרת משנת 2003 ועד לשנת 2015, ומשנה זו חלה בו יציבות (מלאך וכהנר, 2022). למרות העלייה בשיעור התעסוקה, רבים מן הגברים שהשתלבו בשוק העבודה הועסקו במשרות חלקיות המאפשרות לשלב עבודה עם לימודים תורניים אך יכולת ההשתכרות מהן נמוכה (קסיר (קלינר) ורומנוב, 2018). בשנת 2019 עמד השכר הממוצע של גברים שכירים חרדים על 56% משכרם של גברים יהודים שאינם חרדים (מלאך וכהנר, 2022). יכולתם של גברים חרדים להשתלב בשוק העבודה מוגבלת עקב מחסור במיומנויות יסוד, כגון ידע באנגלית, אוריינות דיגיטלית, פערים תרבותיים המקשים על שילוב בענפים עתירי שכר ושיעור נמוך של מסיימי לימודים אקדמיים או טכנולוגיים (פלג-גבאי, 2022). בהקשר זה נמצא ששכרם הממוצע של גברים חרדים בני 25–34 שסיימו תואר אקדמי או הכשרה טכנולוגית גבוה בהרבה משכרם של יתר הגברים החרדים (זופניק, 2022). הפטור משירות צבאי המוענק לגברים חרדים מותנה בהימנעות מעבודה ומרכישת השכלה לא תורנית עד גיל 24, והדבר מונע מרבים מהם את האפשרות להתפרנס או לרכוש כישורים רלוונטיים (פלג-גבאי, 2022).

בקרב **נשים חרדיות** חלה עלייה רציפה בשיעור התעסוקה משנת 2003 ואילך. כמו כן בעוד נשים חרדיות נטו מסורתית לעסוק בתחומים כגון הוראה ושירותי בריאות וסעד, עם השנים תחומי העיסוק שלהן הפכו מגוונים יותר (מלאך וכהנר, 2022). עם זאת מרבית החרדיות עובדות בשכר נמוך משכרן של יהודיות שאינן חרדיות, ורבות מהן מועסקות במשרה חלקית (קסיר (קלינר), 2019). בשנת 2019 עמד השכר הממוצע של נשים שכירות חרדיות על 73% משכרן של יהודיות שאינן חרדיות (מלאך וכהנר, 2022). יכולתן של נשים חרדיות להשתלב במשרות איכותיות מוגבלת עקב הצורך לאזן בין תעסוקה לצורכי המשפחה, העדפה

⁹ מדד העוני הרשמי מחושב לפי הכנסותיו של משק הבית: משק בית מוגדר עני אם הכנסותיו נמוכות ב-50% ויותר מן ההכנסה החצינית במשק, בתקנון לגודל המשפחה (קסיר (קלינר) ואח', 2017).

מצד רבות מהן לעבוד בסביבה חרדית, מחסור ברקע לימודי (כגון היעדר תעודת בגרות) בקרב בוגרות חלק מן הסמינרים המגביל את יכולתן להשתלב בלימודים אקדמיים ובהכשרה מקצועית ומגוון מצומצם של מסלולי לימוד אקדמיים הנגישים לנשים חרדיות (פלג-גבאי, 2022).

מגבלות נוספות להשתלבות חרדים בשוק העבודה כוללות נגישות תחבורתית מוגבלת עקב אחוזי בעלות נמוכים על רכב פרטי ומרחק של אזורי המגורים מאזורי תעסוקה מרכזיים, מחסור בכלים למיון מועמדים חרדים ורתיעה של מעסיקים לבצע התאמות להעסקת עובדים חרדים (פלג-גבאי, 2022). כמו כן נמצא שהסבירות של חרדים שיש להם ילדים להימצא בשוק העבודה קטנה ככל שמספר הילדים רב יותר, הן בקרב נשים הן בקרב גברים (גורדון, 2022). מגבלות אלו מקשות במיוחד על ההשתלבות במשרות המאפשרות קידום מקצועי וניעות חברתית. נמצא ששיעור החרדים עד גיל 35 שהם בעלי עסקים גבוה יותר מן השיעור בקרב יהודים לא חרדים, ככל הנראה עקב קושי של חרדים להשתלב במשרות איכותיות כשכירים (אילן, 2019).

בעיסוק בשאלת הניעות החברתית של האוכלוסייה החרדית, יש להביא בחשבון את מאפייניה הייחודיים. החברה החרדית מתבדלת מן החברה הכללית מרצונה, באופן המקשה על השתלבות מקצועית ושיפור המעמד הכלכלי (קסיר (קלינר), 2019). יתרה מכך חברה זו מייחסת כבוד רב לאנשים המקנים עדיפות ללימוד תורה על פני תעסוקה או רכישת מקצוע (קלי ואח', 2019). לכן הרלוונטיות של כלים סטנדרטיים לאמידת ניעות חברתית בקרב האוכלוסייה החרדית היא מוגבלת. נוכח הקושי לאפיין ניעות חברתית באוכלוסייה החרדית לפי המודלים המקובלים בחברה הכללית, יש לפעול להמשגה מתאימה ולבניית כלים לאמידתה.

למרות המגבלה שתוארה לעיל, בדוח החברה החרדית לשנת 2019 שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה הוקדש פרק לנושא הניעות החברתית באוכלוסייה החרדית (כהנר ומלאך, 2019). בדוח מוצג ניתוח נתוני הסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2018 המצביעים על כך שהניעות של חרדים בתחום התעסוקה נמוכה מזו של יהודים לא חרדים, כפי שעולה מן הנתונים בנוגע לעלייה בשכר, קידום בעבודה והרחבת סמכויות בעבודה במשך השנים. עם זאת הפערים בניעות נמצאו בעיקר בין גברים חרדים לגברים שאינם חרדים, וכמעט שלא באו לידי ביטוי בהשוואה בין נשים חרדיות לנשים שאינן חרדיות: בעשור שלפני עריכת הסקר עלה השכר בקרב נשים חרדיות, נשים יהודיות שאינן חרדיות וגברים יהודים שאינם חרדים בשיעור דומה של 62%–63%, זאת לעומת עלייה של 45% בלבד בשכרם של גברים חרדים. כמו כן בעוד שיעור המשיבים שקיבלו סמכויות רבות יותר בעבודה דומה בקרב נשים חרדיות, נשים שאינן חרדיות וגברים שאינם חרדים (31%–34%), הוא נמוך במידה ניכרת בקרב גברים חרדים (23%) (כהנר ומלאך, 2019).

הסקר החברתי של הלמ"ס לימד גם על הבדלי השקפות בין הקבוצות באוכלוסייה בנוגע לגורמים שמשפיעים על מעמדו של הפרט: 64% מן המשיבים החרדים ציינו את ההשגחה העליונה כאחד משלושת הגורמים החשובים בקביעת מעמדו של אדם, זאת לעומת 8% מן היהודים שאינם דתיים ו-27% מן המשיבים בציבור הדתי-לאומי. הסקר הראה כי קשרים חברתיים נתפסים כגורם מרכזי בהצלחתו של אדם בכלל הקבוצות שנחקרו. רק 27% מן המשיבים החרדים ציינו כי הם סבורים שלהשכלה יש השפעה על מעמדו של האדם ו-12% ציינו כי הם מייחסים השפעה למקצוע, זאת לעומת אחוזים גבוהים בהרבה בקרב יהודים שאינם חרדים: 48% ו-24%, בהתאמה (כהנר ומלאך, 2019). על פי מחברי הדוח של המכון הישראלי לדמוקרטיה, ייתכן שפערי ההשקפות משפיעים על החלטות בתחומים שונים הנוגעים להשכלה ולקריירה. למשל, הספרות הבין-לאומית מקשרת בין השקפה

התולה את מצבו של אדם בגורמים שאינם בשליטתו ובין מוטיבציה נמוכה לפעולות שיסייעו לו לשפר את מצבו הכלכלי (Galvin et al., 2018; Shifrer & Pals, 2021).

מסמך של ג'וינט-תבת והמכון הישראלי לדמוקרטיה ממליץ לעודד את המשך מגמת ההשתלבות של חרדים בשוק התעסוקה על ידי הגדלת היקף ההשתתפות בקורסי הכנה לתעסוקה לצעירים (תוכנית 'חנוך'), בניית תוכנית להוראת לימודי יסוד עבור מורים במוסדות ה'פטור' ושילוב הכשרה מקצועית במסגרות השירות האזרחי המיועדות לחרדים. נוסף על כך מוצע לפתוח קורסי הכשרה מקצועית לגברים שאינם צפויים לפנות ללימודים אקדמיים ולשלב קורסים של האוניברסיטה הפתוחה בסמינרים (מלאך, 2018).

תמונת המצב בתחום התעסוקה והניעות מעידה על הקשיים הניצבים כיום בפני צעירים חרדים השואפים לרכוש מקצוע ולהשתלב בשוק העבודה. קושי זה בולט עוד יותר בקרב צעירים חרדים על רצף הסיכון אשר מאפייניהם תוארו בהרחבה בפרק 2.

ראשית, רבים מן הנושרים מצויים בנקודת פתיחה נמוכה מבחינת היכולת להשתלב בלימודים אקדמיים או מקצועיים. חלק מן הנושרים מן הסמינרים ומן הישיבות הקטנות אינם מצויים בהרגלי הלמידה הנחוצים להצלחה בלימודים, ורבים מהם מתמודדים עם תחושת מסוגלות נמוכה (מלחי, 2020). כמו כן להבדיל מבוגרות הסמינרים שרכשו בלימודיהן כלים המסייעים להתפתחותן המקצועית, צעירות שנשרו מן הסמינרים לא קיבלו את הידע הנחוץ ללימודים אקדמיים ולא התאפשר להן לרכוש הכשרה מקצועית במסגרת לימודי ההמשך בסמינר (בארט ואח', 2020).

לעיתים תהליך ההידרדרות של צעירים חרדים במצבי סיכון מלווה בנתק ממשפחתם (בראון, 2021; קלי ואח', 2019). צעירים וצעירות שאינם יכולים להסתמך על משפחתם לצורך דיור או עזרה כלכלית נאלצים להקדיש את עיקר מרצם להישרדות ולהבטחת תנאי מחיה בסיסיים, והם מתקשים לפנות את הזמן ואת המשאבים הכלכליים ללימודים או להכשרה מקצועית, הנחוצים להגדלת פוטנציאל ההשתכרות שלהם בעתיד (רבינוביץ', 2017; שורק ונבות, 2016).

הנתק מן הקהילה הוא גורם נוסף המקשה על יכולתם של צעירים חרדים במצבי סיכון להתמודד עם מחסור כלכלי ולפנות זמן ומשאבים לרכישת מקצוע. החברה החרדית מתאפיינת בנורמות הדוקות של עזרה הדדית המאפשרות לקיים רמת חיים סבירה ולהימנע מצבירת חובות, גם כאשר ההכנסה נמוכה (קסיר (קלינר) ואח', 2017; קסיר (קלינר), 2018). עם זאת חלק גדול מן היוזמות לסיוע כלכלי בחברה החרדית מבוססות על שיקול הדעת של הנותן ועל היכרות אישית (קסיר (קלינר), 2018). יש לשער שלצעירים במצבי סיכון תהיה גישה פחותה לתמיכה מן הקהילה, נוכח המשאבים החברתיים המוגבלים של רבים מהם (Itzhaki et al., 2020).

כפי שתואר בפרק 2, בני נוער חרדים במצבי סיכון מבטאים צורך בסיוע באמצעי מחיה ובהשלמת השכלה הנחוצה להתפתחות מקצועית (שהינו-קסלר ואח', 2021). בדומה לכך, גם צעירים שיצאו בשאלה, כלומר בחרו שלא להשתייך עוד לחברה החרדית, מבטאים צורך במענים מותאמים בתחום ההשכלה וההכשרה המקצועית (יוצאים לשינוי, 2021; יעב"ץ, 2022).

נספח ב: מענים הניתנים על ידי משרדי ממשלה וארגוני חברה אזרחית

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
טרם נשירה	סיוע לימודי ומניעת נשירה					
בתוך מסגרות החינוך, מוסדות חינוך בפיקוח חרדי	משרד החינוך, אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון	כיתות מב"ר ואתגר	תלמידי מוסדות חינוך בפיקוח חרדי	<p>בחינוך החרדי פועלות כיתות מב"ר ואתגר בבתי ספר המגישים לבגרות בלבד. מטרת התוכנית:</p> <ul style="list-style-type: none"> לימודית: מניעת נשירה והגברת התמדה של תלמידים. העלאת שיעור הזכאים לתעודת בגרות וטיוב תעודת הבגרות רגשית: פיתוח ערכי שייכות ומעורבות חברתית של התלמיד בקהילה, פיתוח כלים להעלאת דימוי עצמי, מסוגלות לימודית והתמודדות רגשית שילוב חברתי: פיתוח דרכי הוראה חלופיות ומתן כלים והזדמנויות לתלמידים להשתלבות בשירות צבאי, לאומי, אזרחי ובעולם התעסוקה והאקדמיה 	משרד החינוך אגף לחינוך ילדים ונוער בסיכון	<p>בשנת הלימודים תשע"ט פעלו במוסדות חינוך בפיקוח חרדי 75 כיתות אתגר ובהן 1,425 תלמידים ו-18 כיתות מב"ר ובהן 378 תלמידים (וייסבלאי, 2019)</p>
נערים בני 11-15	שלבים	תוכנית מעברים	תלמידים חרדים בכיתות ו'-ט' מן הפריפריה החברתית והגאוגרפית המתקשים בלימודים או שיש להם בעיות התנהגות	<p>תוכנית חונכות וסיוע בשנות המעבר מבית הספר לתיכון עקב הנשירה הגבוהה המאופיינת בשנים אלו. התוכנית כוללת העצמה רגשית וחינוכית במסגרת הבית-ספרית, ליווי אישי לכל תלמיד, הכוונה למוסדות המשך מתאימים, תיאום ובקרה לאחר המעבר והנחיית הורים.</p> <p>התוכנית כוללת איתור נערים שמתקשים בלימודים או שיש להם בעיות התנהגות. האיתור נעשה על ידי יועצים חינוכיים חרדים ועובדים סוציאליים קליניים והתאמת מסגרות חינוך לכישוריהם וליכולותיהם עוד לפני שלב הנשירה. מרבית המסתייעים בארגון מופנים למסגרות חינוך חלופיות בישיבות "מכילות"</p>	שלבים - תוכנית מעברים	
בתוך מסגרות החינוך, בטרם נשירה נערים וצעירים בני 16-23	משרד הרווחה, נוח"ם חוץ-ביתי	ישיבות נוח"ם	נערים חרדים בני 16-23 במצבי סיכון או שנשרו מישיבות אחרות	<p>ישיבות המאפשרות לימודים תורניים בתנאים מותאמים לצורכי התלמידים, תוך מתן מענים פסיכו-סוציאליים. מטרתן לדאוג לרווחתם האישית של תלמידיהן ולחזק את השייכות שלהם לקהילה ולחברה החרדית</p>		<p>יותר מ-20 ישיבות בפריסה ארצית</p>

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף וכריסה
בתוך מסגרות החינוך, בטרם נשירה	עמותת בצוותא בניהולו של הרב יוסף גרליץ	בצוותא, חונכים	נערים ונערות במסגרות חינוך בחינוך הדתי והחרדי שלהם קשיים לימודיים, רגשיים או משפחתיים	ארגון בצוותא מפעיל מערך חונכים מקצועיים הפזורים בכל רחבי הארץ, בבתי ספר ובישיבות, בסמינרים ובאולפנות, ומלווים נערים ונערות הנתונים בקשיים לימודיים, רגשיים או משפחתיים. החונכים תומכים בנערים ובנערות בתוך המסגרת הלימודית ומעניקים להם סיוע לימודי ורגשי כדי לאפשר להם להדביק פערים ולהשתלב מחדש בשגרת הלימוד. החונכים מקבלים הכשרה מקצועית מקיפה		
בתוך מסגרות החינוך ובמרכזים, בטרם נשירה	יד אליעזר	שירותי חניכה ומרכזי טיפול	תלמידים מתקשים בבתי ספר ותלמודי תורה מגיל בית הספר היסודי ועד גיל הישיבה הקטנה	שירותי חניכה וסיוע לתלמידים מתקשים בבתי ספר ותלמודי תורה. במרכזי הטיפול יש עובדים סוציאליים קליניים, יועצים פסיכולוגים ומורים להוראה מתקנת לתלמידים שלהם לקויות למידה, לצורך מניעת נשירה בשלב המעבר לישיבה הקטנה	יד אליעזר	הארגון פועל ב-36 רשויות מקומיות וב-107 מוסדות חינוך. יש לו גם שני מרכזי טיפול, בירושלים ובביתר עילית
בתוך מסגרות החינוך, בטרם נשירה נערים בני 14-17	בפיקוח משרד החינוך אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון, בניהולו של הרב יוסף גרליץ	חנוך לנוער	תלמידים בני 14-17 בישיבות קטנות מזרמים שונים – ליטאי, חסידי וספרדי בחשש לנשירה	תוכנית למניעת נשירה בישיבות קטנות בסיוע אברכים חונכים. תוכנית התפתחות והעצמה אישית שמטרתה לטפל בנשירה סמויה בממד הרגשי והתפיסתי. התוכנית כוללת התערבויות פרטניות וקבוצתיות	אגף א' חינוך ילדים ונוער בסיכון	בשנה"ל תשע"ט פעלה התוכנית ב-177 ישיבות קטנות והשתתפו בה, נכון לדצמבר 2018, 814 תלמידים (וייסבלאי, 2019)
מסגרות חינוך תעסוקתיות השכלה והכשרה מקצועית						
מניעת נשירה – הכשרה מקצועית במסגרות חינוך חלופיות, נערים בני 14-18	משרד החינוך, אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון	חינוך טכנולוגי ברוח ישיבתית – ישיבות טכנולוגיות	נוער חרדי (בנים בלבד) בוגרי כיתות ח' או ט', בנשירה או בסכנת נשירה, שלא השתלבו במסגרת ישיבה קטנה והחינוך הטכנולוגי מתאים ליכולותיהם ולהשתייכותם הקהילתית	התוכנית מבוססת על תפיסה מערכתית המשלבת מעטפת תמיכה בתלמיד הנושר ומתן סיוע פדגוגי. תוכנית הלימודים מבוססת על ארבעה תחומים: לימודי קודש, לימודי חול, לימודים טכנולוגיים וחינוך בלתי פורמלי. בכיתות הפועלות במסגרת התוכנית 18 עד 25 תלמידים		בשנת הלימודים תשע"ט השתתפו בתוכנית 1,910 תלמידים ב-101 כיתות (וייסבלאי, 2019)
מניעת נשירה – הכשרה מקצועית במסגרות חינוך חלופיות, נערים ונערות בני 14-18	משרד הכלכלה והתעשייה, זרוע העבודה, האגף להכשרה מקצועית	בתי ספר טכנולוגיים-מקצועיים	בני נוער בכיתות ט'-י"ב שנשרו ממערכת החינוך. לרוב מופנים לבתי ספר אלו נערים שלהם מצוקות רבות (וייסבלאי, 2019)	פעילות חינוכית חלופית משמעותית לנוער חרדי. בבתי ספר אלו התלמידים לומדים ובה בעת עובדים עבודה מקצועית. מטרת התוכנית היא לספק לנערים הכשרה ותעודות מקצועיות בצד שמירה על אורח חיים חרדי. התוכנית פועלת במסגרת רשתות טכנולוגיות-מקצועיות, כגון אורט, עתיד ועמל (עמלנו)		לפי וייסבלאי, בשנת תשע"ט היו שמונה בתי ספר טכנולוגיים לנוער חרדי, מהם בית ספר אחד לבנות (וייסבלאי, 2019). לפי מלחי, בשנת 2018 היו שבעה בתי ספר כאלה, ובהם למדו כ-670 תלמידים (מלחי, 2020)

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
לאחר נשירה, השלמת השכלה תיכונית, בני נוער בני 14-18	משרד החינוך, אגף 'א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון, המינהל הפדגוגי, בהפעלת החברה למתנ"סים	קידום נוער ותוכנית היל"ה	בני נוער בני 14-18 שנפלטו ממסגרת החינוך הפורמלית	מסגרת חינוך ייחודית מוכרת לצורכי הקניית השכלה והשלמת פערים לנערות/נערים כדי לחזק השתלבות בחברה ובתעסוקה בעתיד. התוכנית פועלת במסגרת היחידות לקידום נוער ברשויות המקומיות ובמוסדות רשות חסות הנוער וכוללת: לימודים להשלמת השכלה ממסלולי 8 שנו"ל ועד בגרות מלאה וכן הצעה למסלולי לימוד מקצועיים; פעילות חינוכית, חברתית וערכית לחניכים ברמה פרטנית, קבוצתית ויישובית; טיפול וליווי חניכים על ידי עובד לקידום נוער; הקניית מיומנויות יסוד לצורך פיתוח אישי בתחומי תעסוקה, השתלבות חברתית, התנדבות והכנה לצה"ל	תוכנית היל"ה	בשנת תשע"ט היו 14 יחידות לקידום נוער באוכלוסייה החרדית ברשויות המקומיות, ו-26 מרכזי היל"ה לנערים ונערות חרדים. יותר מ-1,000 נערים ונערות חרדים למדו בשנת 2018 במרכזים נפרדים בכל רחבי הארץ (וייסבלאי, 2019)
מנשירה סמויה ועד נתק מן הקהילה	תוכניות איתור ומניעה					
ברמת השכונה-אזור, איתור ומניעה, בני נוער וצעירים בני 13-25	משרד הרווחה, נוח"ם בקהילה, תוכניות לסיוע בקהילה לנוער וצעירים מבתי חרדים	מודל איתור, מדריכים מאתרים בשכונות	נערים שהתקשו להתמיד במסגרות נורמטיביות (חינוכיות, משפחתיות וקהילתיות). שלוש קבוצות עיקריות: 1. נערים בסיכון בנשירה סמויה 2. נערים בנשירה גלויה, בתהליכי ניתוק מן המשפחה והקהילה הרחבה 3. נערים מנותקים לגמרי ממסגרות חינוך	מודל "מדריכי נוער" מותאם לצרכים הייחודיים של נערים חרדים בסיכון. מדריכי נוער פועלים בשכונה לצורך איתור, הפניה וביסוס דמות משמעותית ומתכללת עבור הנערים והמשפחות. התוכנית כוללת רצף מענים עבור הנערים: פעולות מניעה, איתור, והתערבות קהילתית; התערבות במצבי חירום ומתן מענים ראשוניים; קשר ומענה טיפולי מתמשך לפי הצורך; תמיכה נפשית, העשרה וליווי בקהילה; טיפול מקצועי, ייעוץ והדרכה; ופעילות לקהל ההורים כחלק מחשיבה על שלבי מניעה. ההתאמות לאוכלוסייה החרדית כוללות אישור ההנהגה הרוחנית, התאמת הצוות המטפל למאפייני האוכלוסייה ולצרכיה ושילוב חזרה במסגרות בקהילה	השירות לבני נוער וצעירים	המודל פותח בהתאמה לנוער חרדי ביישובים בית שמש, טבריה, ביתר עילית, מודיעין עילית, מ.א. נחל שורק, בני ברק, אלעד, צפת, קריית מלאכי, חיפה, רכסים, מ.א. עמק לוד ויבניאל
בתוך מסגרות החינוך, איתור ומניעה	משרד החינוך, המפקח הממונה על שירותי חינוך ורווחה במחוז החרדי	הכשרת עובדי הוראה	עובדי הוראה	תוכניות לקבלת תעודת עובד חינוך בהתמחות בנוער בסיכון בחברה החרדית. התכנים העיקריים: זיהוי ואיתור נוער בסיכון, הפנייתם לקבלת מענה מתאים ועבודה עימם	משרד החינוך, חוזרי מנכ"ל - עובדי הוראה ועובדי חינוך	נכון לשנת תשע"ט פעלו חמש תוכניות לקבלת תעודת עובד חינוך בהתמחות בנוער חרדי בסיכון (וייסבלאי, 2019)

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
מענה נפשי – קשיים רגשיים טיפול בפגיעות מיניות ייעוץ חינוכי						
התמודדות עם קשיים רגשיים/נפשיים						
צעירים וצעירות בני 18–25	חברותא (עמותה של להט"בים על "הרצף הדתי")	חברותא, קבוצה חרדית	צעירים חרדים להט"ב בני 18–25	ארגון דתי המאגד קבוצות חברתיות, ובהן קבוצה חברתית המבקשת לתת מרחב בטוח ואוזן קשבת לצעירים וצעירות להט"ב. מטרת הקבוצה היא לאפשר תחושת שייכות וחברות לצעירים חרדים, בקבלה ורגישות למרכבות שבה הם חיים	חברותא	קבוצה חרדית בירושלים ובתל אביב
ילדים ובני נוער בני 6–18	עמותת ידידות טורונטו	אל הנפש	צוותי חינוך במוסדות דתיים וחרדיים ותלמידי כיתות א'-י"ב באותם המוסדות, עם קשיים רגשיים	תוכנית הפועלת בשיתוף מוסדות חרדיים ומטרתו פיתוח והטמעה של תשתית בית-ספרית לזיהוי וליווי תלמידים שלהם קשיים רגשיים. התוכנית כוללת: הכוונה, תמיכה וסבסוד בעלויות טיפול רגשי לילדים ולבני נוער; חיבור בין צוות החינוך לאנשי מקצוע מתחומי הטיפול כדי ליצור סביבה מקצועית תומכת טיפול לתלמידים; הכשרת צוותי החינוך בהשתלמויות וסדנאות במטרה להקנות להם כלים לזיהוי וליווי התלמידים הזקוקים לטיפול רגשי ולהכוונה למיצוי זכויות	אל הנפש	בתוכנית נכללים יותר מ-300 מוסדות חינוך מן הפיקוח החרדי ומן הפיקוח הממלכתי-דתי, ובהם יותר מ-600 מטפלים באלפי ילדים ובני נוער. כן התקיימו מאות השתלמויות מקצועיות לצוותי חינוך בבתי הספר
ילדים ובני נוער בני 4–18	עמותת בית חם, בפיקוח משרד הרווחה	מרכז 'בליבנו'	ילדים ובני נוער בני 4–18 נפגעי טראומה מינית	מרכז סיוע לילדים ובני נוער שחוו פגיעה. התהליך הטיפולי במרכז כולל: טיפול פרטני רגשי; טיפול דיאדי (הורה וילד); הדרכת ההורים והמשפחה; פעילות קהילתית; וייעוץ טלפוני להורים ולאנשי חינוך וטיפול	בליבנו	בני ברק, אלעד, מודיעין עילית, אלעד
צעירים וצעירות בני 18 ויותר	עמותת בית חם, בפיקוח משרד הרווחה	מרכז 'בנפשנו'	בוגרים ובוגרות דתיים וחרדים מגיל 18, נפגעי טראומה מינית	מרכז ידע, הכשרה והדרכה המעניק טיפול רגיש תרבות לבוגרים ולבוגרות דתיים וחרדים נפגעי טראומה מינית. צוות המרכז כולל עו"סים שלהם תואר שני ויותר שהתמחו בטיפול בטראומה מינית וכן פסיכיאטרית מומחית. הטיפולים הניתנים במרכז: פסיכותרפיה, טיפול תרופתי פסיכיאטרי, טיפול קבוצתי והתערבויות משפחתיות וזוגיות	בנפשנו	בני ברק, אלעד, מודיעין עילית, בית שמש וביתר עילית
כלל האוכלוסייה הדתית והחרדית	עמותת שלום בניך	שלום בניך	אוכלוסייה דתית וחרדית, לרבות ילדים ונוער. פוגעים ונפגעים בכל הגילים	קו חם ומרכז טיפולי שניתנים בו טיפולים פסיכולוגיים וליווי פרטני וכן מפגשים קבוצתיים לפוגעים ולנפגעים המותאם לאוכלוסייה דתית וחרדית. שירותי הטיפול ממומנים בחלקם על ידי משרד הרווחה		בני ברק

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
בתיים חמים מועדונים לטיפול מרכזי נוער בקהילה						
מסך נשירה ועד נתק מן הקהילה						
על סף נשירה, נערות בנות 21-13	משרד הרווחה, נוח"ם בקהילה, תוכניות לסיוע בקהילה לנוער וצעירים חרדים	בית חם לנערות	נערות בנות 13-21 במצבי סיכון ומצוקה	מסגרת שיעודה לספק סביבה טיפולית-חברתית איכותית לנערות. מטרתה לאפשר להן תפקוד נורמטיבי בחברה ולמנוע נשירה ממסגרת הלימודים הפורמלית באמצעות דאגה לרווחתן הפיזית, הנפשית והרוחנית ומתן מענים חינוכיים הבית פתוח פעמיים בשבוע בשעות אחר הצהריים עבור קבוצה של 15 נערות במצוקה ובסיכון לנשירה ממערכת החינוך	השירות לבני נוער וצעירים	תוכנית ארצית: 170 בתים חמים ב-129 יישובים. פותח מודל ייחודי לנערות חרדיות, והוא מיושם במגוון יישובים, ובהם אלעד, בית"ר עילית, מודיעין עילית, אשדוד, רכסים וצפת
נערים וצעירים בני 14-21 על סף נשירה ובמהלכה	משרד הרווחה, נוח"ם בקהילה, בשיתוף הרשות המקומית וגורמי בריאות	מט"ל (מרכז) טיפולי לבני נוער בסיכון) – בית חם לנערים וצעירים	נערים וצעירים חרדים בני 14-21 שנשרו מן הלימודים; נערים הסובלים מלקויות למידה או קשיים לימודיים; נערים המצויים במערכת יחסים לקויה עם משפחתם ושיש להם בעיות רגשיות; נערים עם התנהגויות סיכון ועבריינות	מרכז טיפולי בשעות אחר הצהריים והערב לנערים וצעירים בסיכון ובו צוות רב-מקצועי. המסגרת כוללת פעולות מניעה, איתור, התערבות קהילתית, טיפול סוציאלי והעשרה בשילוב למידה תורנית מובנית וקשר עם ההורים. המרכז פועל 3 ימים בשבוע, 4 שעות בכל ערב, ו-15 נערים וצעירים משתתפים בפעילות. כמו כן מאותרים נערים וצעירים נוספים בקהילה המקבלים מענה טיפולי קצר טווח ומופנים להמשך טיפול ביחידות הנוער ביישוב	השירות לבני נוער וצעירים	המודל פותח בהתאמה לחברה החרדית ומיושם בכמה יישובים, ובהם מודיעין עילית, בית שמש, אשדוד ורכסים
נערים וצעירים בני 12-21	משרד הרווחה, מינהל של"ם, שירות מבחן לנוער	תוכנית סיכויים	עוברי חוק, בגיל האחריות הפלילית, בני 12-21	תוכנית חונכות אישית המיועדת לחיזוק הזיקה לחברה על ידי פיתוח תחושת שייכות, הבניית פעילות שעות הפנאי ומתן מענה חברתי-חינוכי בשעות אחר הצהריים לנערים עוברי חוק. אל התוכנית מפנה קצין מבחן לנוער כחלק מתוכנית טיפול שנבנית לנוער עובר חוק ולמשפחתו. התוכנית מיועדת לכלל הקבוצות באוכלוסייה	משרד הרווחה	תוכנית המותאמת לאוכלוסייה החרדית ופועלת ביישובים אלעד ומודיעין עילית
יוצאים בשאלה, צעירים וצעירות בני 18+	משרד הרווחה בשיתוף עמותות 'הלל' ו'יוצאים לשינוי'	מרכזי ייעוץ וקהילה: 'יוצאים לשינוי' ו'הלל'	יוצאים לשינוי – צעירים וצעירות לחלוטין את החברה החרדית	המרכזים כוללים מאות מתנדבים מלווים, מורים פרטיים, עובדים סוציאליים ויועצי הכוון הפועלים במתכונת של 'סלון'. מענים במסגרת התוכנית: <ul style="list-style-type: none"> פעילות חברתית במשך השבוע, ארוחות ערב שבת ואירועי שיא בקהילה סיוע במשברים רגשיים ונפשיים שעולים בעקבות היציאה בשאלה, טיפול ואבחון אישי והפניה למערך של מטפלים פסיכולוגיים בהתנדבות מסגרת חברתית, לימודית וקהילתית לבוגרים יוצאים בשאלה או למי שפנו לדרך שונה מזו של קהילתם, גם אם עדיין לא נטשו לחלוטין את החברה החרדית. הטיפול מבוסס על תפיסה של חיבור מחדש לקהילה 		במרכזים רשומים יותר מ-2,500 יוצאים (יעב"ץ, 2022)

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
מרכזי-יום הוסטלים מסגרות חירום דירות מעבר כפרי נוער ופנימיית						
קצה הרצף: לאחר נשירה או בנתק מן הקהילה	משרד הרווחה בשיתוף הרשות המקומית וגורמי בריאות	מרכז עד"י – (עוצמה, דאגה וידידות), מרכז יום קהילתי	נערות וצעירות בנות 14–21 בסיכון, בנייתו ובמזוקה, מבתים חרדיים, שאינן משולבות בקביעות במסגרות לימוד תורניות או תעסוקתיות	מרכז יום בקהילה הכולל רצף מענים בתחומי החינוך, הטיפול והתעסוקה במרכזים המשמשים חלופה למסגרת חינוך או לסיודור חוץ-ביתי. משך השהייה במרכז מותאם לצורכי הנערה/הצעירה. המרכז פועל חמישה ימים בשבוע, משעות הבוקר ועד הערב. השירותים הניתנים במרכז: עבודה קבוצתית להעצמה, קבוצות טיפול לנערות שנחשפו לפגיעה, טיפול נפשי, טיפול רפואי, השלמת השכלה, העשרה והכנה לעולם התעסוקה, חינוך לבריאות ויצירת מעגלי תמיכה בסביבה הקרובה. שילוב מרבי של ההורים בפעילות המרכז כדי לאפשר חזרה לקהילה. העובדות הסוציאליות במרכזים המיועדים לאוכלוסייה החרדית עברו הכשרה מיוחדת לטיפול בנערות וצעירות חרדיות	השירות לבני נוער וצעירים	תוכנית ארצית הפועלת בכמה יישובים, ובהם בני ברק, מודיעין עילית, אלעד, בית שמש, בית"ר עילית ואשדוד
לאחר נשירה, נערים בני 13–18	משרד הרווחה בשיתוף הרשות המקומית וגורמי בריאות	מית"ר, מרכז יום תומך/ תורני רב-תחומי	בני נוער חרדים בני 13–18, בעלי אינטליגנציה תקינה, אשר נשרו ממסגרות ישיבתיות ונמצאים על קצה רצף הסיכון, הסכנה והניתוק	מסגרת טיפול יומית בקהילה הפועלת בשמירה על צביון דתי-חרדי במטרה להגביר את נכונותם של בני הנוער לעבור תהליכי שינוי ולחזק את תחושת המסוגלות שלהם ביכולתם להשתלב מחדש במערכות חיייהם: המשפחה והקהילה. המסגרת מיועדת ל-20–50 בני נוער בו-זמנית, והיא כוללת: מרחב בית מדרש, מועדון חברתי, בניית תוכנית אישית לחיזוק מיומנויות התנהגותיות, חברתיות, רגשיות, לימודיות ותעסוקתיות; צוות רב-מקצועי באוריינטציה טיפולית. המרכז מספק גם צרכים פיזיים (הזנה, היגיינה, ביגוד) ופתוח מן הבוקר עד הלילה בכל ימות השנה	השירות לבני נוער וצעירים	אשדוד, מודיעין עילית, בית"ר עילית
צעירות בנות 18 ויותר	משרד הרווחה, תוכנית יתד בשיתוף ג'וינט-אשלים והקרן לילדים ונוער בביטוח הלאומי	מרכזי אור	צעירות חרדיות בסיכון	מרכזים ברשויות המלווים צעירות חרדיות בתחומי השכלה, תעסוקה, מיומנויות, דיור, משפחה ועוד. מטרת המרכזים היא לסייע לצעירות חרדיות להשתלב בעולם התעסוקה, למצוא את זכויותיהן, לפתח את הקשר עם המשפחה ועם הקהילה, לפתח את הפוטנציאל האישי שלהן ולחוש רווחה אישית. כלל מרכזי התוכנית נפתחו בשנת 2023	מערך התוכניות והמענים של תוכנית יתד	מודיעין עילית, אלעד, בית שמש, ירושלים, בני ברק, אופקים, אשדוד

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
לאחר נשירה וניתוק מן הקהילה, נערים בני 13-19	משרד הרווחה, רשות חסות הנוער (מינהל של"ם), בהפעלת עמותת אותות (עמותה חילונית שבה מענים מותאמים לאוכלוסייה החרדית)	הוסטל מבשר טוב	בני נוער דתיים וחרדים בני 13-19 במצבי סיכון ומשבר	מסגרת חירום המשמשת קורת גג זמנית לנוער דתי וחרדי ומעניקה תמיכה, לינה, ארוחות חמות וליווי טיפולי. הבית שוכן בירושלים וקולט נערים מכל רחבי הארץ, היכולים לשהות בו עד שלושה חודשים. המסגרת מותאמת לאורח חייהם של נערים מרקע חרדי ומסייעת לנער ולמשפחתו לגשר על הפערים ולמצוא מסגרת ארוכת טווח המתאימה לצורכי הנער ולרצונותיו. כלל הצוות חרדי, וצביון המסגרת הוא חרדי בכללותו וכולל שיעורי תורה, ללא טלוויזיה או אינטרנט, שמירת שבת וכדומה	אותות - דיור קצר טווח	ירושלים. בשנת 2021 נכנסו 118 נערים למסגרת (רבינוביץ', 2022)
לאחר נשירה וניתוק מן הקהילה, נערים בני 13-18	עמותת אותות (עמותה חילונית המציעה מענים מותאמים לאוכלוסייה החרדית)	אתנחתא	נערים בני 13-18 במצבי משבר וסיכון	מוסד חילוני המעניק קורת גג לנערים בסיכון בני פחות מ-18. נדרש אישור הורים לשהות במסגרת יותר מ-24 שעות. סוגיה זו מציבה קשיים הן עבור הנער הן עבור המטפלים והן עבור ההורים אשר הסכמתם מובילה להישארותו של הנער במקום חילוני שלא תואם את אורח חייהם	אותות - דיור קצר טווח	ירושלים. מדי שנה מגיעים כ-400 נערים, כשליש מהם מגיעים מבית חרדי (גימפל וגלזר, 2015).
לאחר נשירה וניתוק מן הקהילה, נערות בנות 12-18	משרד הרווחה, רשות חסות הנוער (מינהל של"ם) בהפעלת עמותת אותות (עמותה חילונית המציעה מענים מותאמים לאוכלוסייה חרדית)	איילת השחר	נערות חרדיות בנות 12-18 חסרות קורת גג מכל רחבי הארץ, המגיעות עצמאית או מוכנות על ידי רבנים, גורמי רווחה ועסקנים	מסגרת חירום המשמשת קורת גג זמנית לנערות חרדיות ומעניקה תמיכה, קורת גג, ארוחות חמות וליווי טיפולי. הבית שוכן בירושלים וקולט נערות מכל רחבי הארץ, והן יכולות לשהות בו עד שלושה חודשים. קורת הגג היא תחליף לחיי רחוב. צוות הטיפול במסגרת מסייע בתיווך בין הנערות לבני משפחתן ו/או הקהילה ומסייע במידת הצורך לאתר מסגרת המשך מתאימה. במסגרת פועל צוות רב-מקצועי ומתנדבות ומוצעות קבוצות תמיכה, העשרה וטיפול נפשי פרטני	אותות - דיור קצר טווח	ירושלים. בשנת 2021 נכנסו 64 נערות למסגרת (רבינוביץ', 2022)
צעירים וצעירות יוצאים בשאלה בני 18-24	משרד הרווחה ועמותת 'הלל'	הבית של הלל	יוצאים ויוצאות בשאלה בני 18-24	הוסטל חירום המיועד לקליטה מיידית של יוצאים בשאלה חסרי קורת גג. בהוסטל 14 מיטות בהפרדה מגדרית. השהייה בו היא ללא עלות, לתקופה של עד ארבעה חודשים, במימון משרד הרווחה. הצוות כולל עובדים סוציאליים ומדריכים המלווים את הדיירים ליווי קבוצתי ופרטני. המסגרת מעניקה סיוע אינטנסיבי לדיירים בהתמודדות ראשונית עם תחושות הדחק והבדידות המתלוות לאובדן העורך המשפחתי, סיוע בהתארגנות לקראת חיים עצמאיים וכן רצף מענים עבור צרכים כגון השכלה, תעסוקה, שירות צבאי ודיור	הבית של הלל	במשך שנות קיומה העניקה עמותת "הלל" סיוע ל-2,500 יוצאים בשאלה במסגרת קהילתית, לרבות ליווי מקצועי צמוד לפי תוכנית אישית

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
צעירות בנות 18 ויותר	עמותת מורשת אברהם (הרב אברהם רביץ)	מורשת אברהם	צעירות חרדיות חסרות משפחה שסיימו סמינר וזקוקות למסגרת אינטרנית	הוסטלים ודירות מעבר. מסגרות המעניקות מעטפת מבחינה רוחנית, חברתית ורגשית ומשולבות עצמאות ויוזמה אישית, מציאת מסגרת תעסוקה ולימוד, שיעורי השקפה ומוסר, הכנה לחיי משפחה ופיתוח כישורי חיים. המסגרת אף כוללת פעילויות התנדבות למען הקהילה והרצאות של אנשי מקצוע		ירושלים
צעירים וצעירות יוצאים בשאלה בני 18-27	משרד הרווחה ועמותת 'הלל'	דירות מעבר 'הלל'	בוגרי הבית של הלל, בני 18-27, יוצאים ויוצאות בשאלה ללא ילדים	מענה ארוך טווח לצעירים וצעירות הזקוקים למענה דיור מותאם. השהייה בדירות היא ללא עלות, לתקופה של עד שנתיים, בליווי העובד הסוציאלי המטפל מן הרשות המקומית. הדירות מיועדות לגברים או נשים בנפרד, ובכל דירה עד שישה דיירים. את הדירות מממן משרד הרווחה, והוא אף מפקח עליהן. המפעילים הם עובדים סוציאליים ומדריכים מקצועיים	הבית של הלל	ארבע דירות המשך בירושלים וברמת גן
לאחר נשירה וניתוק מן הקהילה, נערות וצעירות בנות 15-22	עמותת עולמות, דיור וסיוע לנערות	עולמות	נערות וצעירות חרדיות בסיכון בנות 15-22	דירות טיפוליות המעניקות מעטפת טיפולית-שיקומית לנערות המתמודדות עם קשיים רגשיים וזקוקות לדיור חוץ-ביתי, לסיוע ולתמיכה בהכנה לחיים עצמאיים. חלק מן הנערות משתתפות בתוכנית open house ומגיעות לתוכנית יום הכוללת: ייעוץ, טיפול, סדנאות, פעילויות, קורסים מקצועיים והכוונה לתעסוקה מתאימה. הגורמים המכנים הם מחלקות לשירותים חברתיים, יועצי מוסדות לימוד והנערות עצמן	עמותת עולמות	ירושלים
צעירות בנות 18-26	משרד הרווחה ועמותת אותות (עמותת חילונית המציעה מענים מותאמים לאוכלוסייה החרדית)	דיורית	צעירות מרקע חרדי או דתי בנות 18-26 הזקוקות למענה דיור זמני ומיידי	מסגרת דיור ארוך טווח. הדיורית בירושלים כוללת מעטפת ליווי גמישה המותאמת לצורכי הצעירה וליכולתיה ומוכוונת להתארגנות בתחומי חיים שונים: תעסוקה, עבודה, השכלה, מיצוי זכויות, סגירת חובות ועוד, בד בבד עם אפשרות לשמירה על אורח חיים חרדי/ דתי	אותות - דיור ארוך טווח	ירושלים
לאחר נשירה וניתוק מן הקהילה, נערות וצעירות בנות 14-22	אשל	הבית של רינה	נערות בנות 14-22 דוברות אנגלית, ממשפחות חרדיות או חרדיות-לאומיות שהתנתקו מן החברה וכנו לחיי שוטטות, סמים, אלכוהול ועוד	מסגרת דיור ותמיכה לנערות חרדיות בסיכון. המסגרת מעניקה אוכל חם, אמצעי מחיה בסיסיים, טיפול פסיכולוגי אישי וקבוצתי, השתתפות בסדנאות וסיוע בקבלת הכשרה מקצועית. הנערות תורמות לבית בתחזוקה, בתפעול משק הבית ובהשתתפות עצמית כספית משכרן	הבית של רינה - כל זכות	ירושלים

מצב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
קצה הרצף, נערים פוגעים בני 13-18	משרד הרווחה, רשות חסות הנוער (מינהל של"ם), בהפעלת עמותת אותות (עמותה חילונית המציעה מענים מותאמים לאוכלוסייה החרדית)	הוסטל חברותא	נערים דתיים או חרדים פוגעים מינית, בני 13-18	הוסטל ייעודי לטיפול בנערים חרדים או דתיים. בהוסטל מושם דגש ביצירת תחושת שייכות והכנה להתמודדויות עם החיים לאחר היציאה מן ההוסטל, בצד בניית תחושת מסוגלות. בהוסטל שוהים עד 18 נערים. המענים בהוסטל כוללים: טיפול פרטני, טיפול קבוצתי ייעודי לטיפול בנערים פוגעים, קבוצות הורים, תוכנית מוגנות מוגברת, תוכנית שלבים וטיפול באמצעות כלבים. בית ספר במתכונת לימודים מלאה פועל בתוך המסגרת על ידי פרויקט היל"ה ומכוון ללמידה של 12 שנות לימוד ובגרות מלאה	אותות - דיור ארוך טווח	ירושלים
לאחר נשירה וניתוק מן הקהילה, נערות וצעירות בנות 13-19	משרד הרווחה, רשות חסות הנוער (מינהל של"ם), בהפעלת עמותת קרן אוהל מאיר	הוסטל ניגונים	נערות וצעירות בנות 13-19 דתיות וחרדיות שנפגעו פיזית ומינית	ההוסטל מדגיש ליווי תהליך מעמיק ורגיש של בניית זהות אישית ודתית, בצד ניסיון לשמר את השייכות והזהות עם הקהילה ובפרט עם משפחתה של הנערה. סיפוק הצרכים כולל את מעגלי הצרכים בתחומים הפיזי, הרגשי והחינוכי. כמו כן מושם דגש רב על עבודה פרטנית וקבוצתית עם ההורים כדי לשקם ולבסס עד כמה שאפשר את הקשרים עם התא המשפחתי של הנערה. בהוסטל שוהות עד 16 דיירות. המענים בהוסטל כוללים פסיכותרפיה אישית וקבוצתית, בית ספר המופעל בהוסטל, פעילויות מוזיקה, אומנות ואומנויות לחימה	ניגונים	ירושלים
נערים עוברי חוק בני 13-18	משרד הרווחה, רשות חסות הנוער (מינהל של"ם)	פנימיית "מגן דוד" בנשיאות הרב יחיאל פרץ	נערים בני 13-18 מרקע דתי או חרדי שנעצרו בגין עבירה פלילית	חלופת המעצר "מגן דוד" בפיקוח של רשות חסות הנוער היא מסגרת אבחנית-חינוכית-טיפולית חרדית-דתית יחידה בישראל, המיועדת לשהייה של נערים לתקופה של שלושה חודשים עד חצי שנה. במהלכם עוברים הנערים תהליך של התארגנות ואבחון ובתום התקופה מוגשות המלצות לדרכי טיפול ומסגרת המשך לגורמים הרלוונטיים. המסגרת מעניקה לנערים את כל צורכיהם בהיבט החינוכי, הטיפולי והלימודי	משרד הרווחה והביטחון החברתי - חסות הנוער - מגן דוד	דרום רמת הגולן
לאחר נשירה וניתוק מן הקהילה, נערים בני 14-18	עמותת מגדל אור, הרב יצחק דוד גרוסמן	כפר הנוער זוהרים	בני נוער חרדים בני 14-18 במצבי סיכון שנשרו ממסגרות חינוך חרדיות	כפר נוער טיפולי המסייע לנערים בתחום החינוך באמצעות השלמת פערים לימודיים, לימודים לבגרות וכן לימוד מקצועות מעשיים כגון חקלאות ונגרות. הכפר מעניק סיוע גם בתחום הרגשי-טיפולי. המדריכים מתגוררים בכפר הנוער עם משפחותיהם והם תמיד כתובת ראשונה לנערים	כפר הנוער זוהרים	עמק האלה
לאחר נשירה, נערות	עמותת עולמות	פנימייה ותיכון עולמות	נערות חרדיות נושרות הזקוקות לסידור חוץ-ביתי	פנימייה טיפולית לנערות חרדיות. המודל הטיפולי מבוסס על תמיכה רחבה בתחום הרגשי, הלימודי, התפקודי, המשפחתי והאישי	עולמות	ירושלים

מזב אוכלוסיית היעד	ארגון מפעיל/ אחראי	שם התוכנית	אוכלוסיית היעד	תחומי השירות ומטרותיו	אתר	היקף ופריסה
בני נוער וצעירים השואפים לתרום לקהילה	מסגרות של תרומה לקהילה באמצעות שירות לאומי-אזרחי					
צעירות וצעירים בני 17.5-23	עמותת בת עמי (עמותת חילונית המעניקה מענים מותאמים לאוכלוסייה חרדית)	נערות ונערים למען הקהילה ותוכנית המשך	צעירות וצעירים בני 17.5-23 מרקע של מצבי מצוקה וסיכון שקיבלו פטור משירות צבאי בשל אי-התאמה	תוכנית המאפשרת התנדבות לשירות לאומי-אזרחי לצעירות וצעירים במצבי מצוקה וסיכון שקיבלו פטור משירות צבאי. במסגרת השירות המשתתפים נוטלים חלק בתוכנית הכשרה המשפרת את יכולתם להשתלב במקומות ההתנדבות, ובהמשך בעולם התעסוקה. תוכנית ההמשך מלווה את הצעירים לתקופה של עד שבע שנים. הליווי ארוך הטווח מעניק לצעירות וצעירים במצבי סיכון כלים להתמודדות עם מצבי חיים שונים, הגברת תחושת המסוגלות, הרחבת אפשרויות הבחירה, בניית קשר משמעותי ויצירת חוויות הצלחה וחזרה לחיים נורמטיביים	נערים ונערות למען הקהילה – בת עמי	קהל היעד הוא 230 צעירים וצעירות בשנה. אוכלוסייה כללית ולא ייחודי לחרדים
צעירות בנות 18-21	האגודה להתנדבות בשיתוף עמותת עלם (עמותת חילונית המעניקה מענים מותאמים לאוכלוסייה חרדית)	עטרה	צעירות חרדיות בסיכון בנות 18-21	מסגרת התנדבות לשירות לאומי-אזרחי הכוללת שירות של 30-40 שעות התנדבות שבועיות, למשך 12 חודשים. במסגרת התוכנית הצעירות מתגוררות יחד בדירת שירות בליווי אנשי מקצוע, רכזת מתנדבים ואם בית. התוכנית כוללת מעטפת ליווי אינטנסיבית שמשלבת תוכניות העצמה חינוכיות, חברתיות ותורניות בד בבד עם השלמת השכלה והכנה לעולם התעסוקה	האגודה להתנדבות - תוכנית עטרה	